

GLASNIK

Slovenskega etnološkega društva

BULLETIN OF SLOVENE ETHNOLOGICAL SOCIETY

YU ISSN 0351-2908

LETNIK 29 | 1989
ŠTEVILKI 3 IN 4
STRANI od 113 do 232
LJUBLJANA 1991

*Vrh planin
nižave sin
me kliče
Bogatin*

KAZALO 3|4 /letnik 29/ 1989

- 113 POGOVOR Z DR. MILKOM MATIČETOVIM
121 ŽIVLJENJE IN DELO PLANŠARJEV V BOHINJSKIH GORAH | *Anka Novak*
153 ANTROPOLOGIJE ZDRAVJA, BOLEZNI IN ZDRAVLJENJ |
mag. Borut Telban
167 K DRUŠTVENI PREDZGODOVINI | *Ingrid Slavec*
- 173 POSVETILO DR. MILKU MATIČETOVU
- 174 ETNOLOGIJA IN DOMOZNANSTVO | *simpozij:*
174 *Slavko Kremenšek:* UVODNO RAZMIŠLJANJE
179 *Ivica Križ:* DOMOZNANSTVO NOVOMEŠKEGA SREZA IN NARODOSLOVJE SREZA
NOVO MESTO dr. Alojz Turk
184 *Daša Hribar:* PRISPEVEK ZA SIMPOZIJ
186 *Anka Novak:* PISATELJ FRAN JAKLIČ PODGORIČAN IN DOBREPOLJE
188 *Bojana Škafar-Rogelj:* J. V. VALVASOR IN DOMOZNANSTVO
- 190 CITIRA SE VRAČA V REZIJO | *Igor Cvetko*
196 PUSTNI ČAS V RAKITOVCU | *Vida Rožac*
197 SPOROČILO PANJSKIH KONČNIC | *Boris Višnovec*
199 KNJIGA PACIENTOV BARONICE MARIJE WAMBOLT S HMELJNIKA |
Milan Dolenc
- 200 ZAPISKI MARINČA IZ VRHA PRI FARI | *Milan Dolenc*
203 V PRECEPU MED SLIKO IN KOMENTARJEM | *Andrej O. Župančič*
206 VIZUALNA DOKUMENTACIJA IN KOMENTAR | *Naško Križnar*
208 »ZEMIA MA...« | *Igor Cvetko*
- 210 *Janez Bogataj,* DOMAČE OBRTI NA SLOVENSKEM | *Ingrid Slavec Gradišnik*
213 *Niko Kuret,* SLOVENSKO ŠTAJERSKO PRED MARČNO REVOLUCIJO |
Monika Kropej
216 *Didier Boremanse,* COTES ET MYTHOLOGIE DES INDIENS LACANDONS |
Aleksander Boškovič
217 *Marija Stanonik,* PROMET NA ŽIROVSKEM | *Daša Hribar*
221 JERNEJ ŠUŠTERŠIČ (1921–1989) | *Marija Makarovič*
- 222 LETNA POROČILA ETNOLOŠKIH USTANOV ZA LETO 1989
- 232 IZ ŠAHOVSKEGA ŽIVLJENJA

POGOVOR
Z DR. MILKOM MATIČETOVIM

- MS *Doktor Matičetov, rodili ste se v času italijanske okupacije Primorske, pa me zanima, kako je bilo z vašim učenjem slovenskega jezika, glede na to, da ni bilo slovenskih šol.*
- MM Od začetka smo otroci prišli v šolo in nismo razumeli, kaj nam učiteljica hoče povedati. Kot prvčki smo komaj do konca leta našli skupen jezik, v jezikovnem smislu, ker ona ni znala besedice slovensko in mi ne italijansko in tako smo bili v zamudi.
- MS *Je bila uvidevna z vami?*
- MM Seveda je bila.
- MS *Kako so vam pa starši pomagali preseči mejo med enim in drugim jezikom?*
- MM Jaz se nič ne spomnim, kako je to šlo. Starši se niso vtikali v to. Prepustili so nas... Takrat ni bilo kot zdaj raznih društev staršev in šolskih govorilnih ur. Učiteljica se je pripeljala z vlakom iz Trsta in ko je bilo konec pouka, se je spet odpeljala in je ni več brigalo, kaj mi počnemo.
- MS *Potem ste le dobro splavali v šoli, če so vas poslali naprej v Gorico?*
- MM Ja, verjetno.
- MS *Vam je bilo všeč, da se spoznavate tudi z italijanščino?*
- MM Karkoli bi rekel, bi bilo nekaj post festum, ugibanje ali duhovičenje.
- MS *Ampak kakšne reakcije se domislite. Ste se spraševali, pogovarjali med sabo ali s starši, zakaj morate doma drugače govoriti kot v šoli?*
- MM Ne, ne.
- MS *Kako ste se pa potem srečali z Virgilom Ščekom in kako vas je napeljal, da je slovenščina vredna skrbi in ljubezni? Zdaj ko je bilo posvetovanje o Ščeku, ste govorili med drugim o njegovem zanimanju za glagolico. Jaz sem pa pričakovala, da boste povedali, kakšne zasluge ima za formiranje vašega poklica.*
- MM Simpozij je bil o Ščeku, ne pa o meni.
- MS *No, razumem, ampak imel je vendarle svoje zasluge tudi ob vašem delu.*
- MM Na vsak način. On je v vsakem od dijakov, ki smo bili okoli njega, iz njegovega območja ali rajona, znal videti, najti tisto, kar ga posebej veseli, vsejati seme, ki je včasih vzkliklo. In mene je privlačilo, kar je on pripovedoval, kar nam je svetoval, med drugim naj zbiramo pesmice, pravljice, pregovore in tako naprej. In to je on ne samo svetoval, ampak pokazal z zgledom. Prav v tistih letih, ko sem jaz šel v šolo, je objavil v koledarju Goriške Mohorjeve družbe spis *Starodavno narodno blago, nabrano na Gorenjem Krasu*. In tam so bile vrste pregovorov in takih stvari, ki so nam bile znane že od doma in potem smo z njim to preverjali.
- MS *Kje sta se osebno srečala?*

- MM Ja, tam v Avberju, kjer je on bil. Po stezi je bilo slabe pol ure hoda iz Koprive do Avberja.
- MS *Se spomnite kakega osebnega srečanja ali kaj v zvezi z njim?*
- MM Dijaki smo bili pri njem kakor doma. Veljalo je nenapisano pravilo, da smo bili na Štefanovo in na velikonočni ponedeljek vsi pri njem gostje, ne da bi nas moral vabiti. In se nas je nateplo za veliko mizo kakšnih deset do dvanajst, ki smo tam sedeli ob lepo pogrjnjeni mizi. Posebej se je pomujal in svoje kuharice pripravil, da so vse lepo naredile. Štel je, da je družabnost del vzgoje.
- MS *Ampak drugače ste se tudi srečevali?*
- MM Seveda, saj je bilo to tam zraven in smo v Avber radi hodili. Ko smo v Koprivi ostali leta 1933 brez »gospoda«, smo hodili v Avber k maši ali k litanijam. Je bilo lepo in vabljivo, ker je bilo tam v cerkvi ljudsko petje, bilo je drugače, bolj živahno.
- MS *In kdo je svetoval, da ste šli v Gorico v šolo?*
- MM Da grem v šolo, je svetoval gospod Šček.
- MS *In kako ste se v Gorici znašli?*
- MM Jaz sem šel najprej v Koper. Prvo gimnazijo sem naredil v Koprju. Ravno tisto leto 1929 je bila Gorica zaprta za dijake iz tržaške škofije. Kopriva je spadala pod Trst. Potem so pa to začasno določilo ukinili, tako da smo trije, ki smo spadali pod Trst, vseeno prišli v Gorico. Tam sem naredil drugi razred gimnazije in naslednje.
- MS *Ste potem še ohranili stike s Ščekom?*
- MM Zmerom bolj. Po njegovih napotkih je zrasel krožek »Kraška družina« in on nas je navajal, da smo se zbirali zdaj tu, zdaj tam. Da bi potovali okoli in spoznavali deželo, nam je kupil kotlič. »Boste že kotlič kam obesili in si skuhal polento, ko se boste ustavili.«
- MS *Je bil še kdo med vami, ki ga mi poznamo, od vaših tovarišev in sošolcev?*
- MM Ne vem, precej jih je, približno polovica, ki so šli za duhovnike in so še zdaj, kolikor niso umrli, v službi na Primorskem, nekaj pa je bilo takih, ki so šli laično pot, med njimi bi omenil J. Seražina iz Kazelj, ki je bil profesor v Trstu in predsednik slavističnega društva za Trst.
- MS *Lino Legiša?*
- MM On je pa precej starejši. To, o čemer jaz pripovedujem, se je godilo v 30. letih. Takrat je bil on že v Jugoslaviji. Njegov oče je bil šolnik. Ko so ukinili slovenske šole, je on šel z družino čez mejo, ker zanj ni bilo več kruha v Italiji.
- MS *V članku o Bovškem ste nekaj strani posvetili tudi Ivu Juvančiču. Kaj bi lahko o njem rekli?*
- MM On nas je v nižjih razredih med drugim učil osnovna pravila »bontona«, kako se naslavlja pisma, kako se je treba obnašati v družbi. Zraven tega pa je imel velik vpliv na nas. Bil je komunikativen. Privabljal nas je s svojo zgovornostjo, s svojim poznavanjem slovenske in nemške literature. Nobene priložnosti

ni zamudil, da nas ne bi vpeljal v skrivnosti literature. Ne samo jezikovno, jezikovno smo imeli dober pouk pri prof. Kacinu, ki je slovenščino končal pri Ramovšu v Ljubljani. Ampak Juvačič je znal interpretirati pesniški tekst. Pri njem zasebno, v njegovi sobi, smo brali Dumo ali Goetheja. To je bilo čudovito poslušanje in dojemanje: kako je znal on mlademu človeku vse predstaviti! Če bi sam bral, ne bi nikoli mogel tako videti ozadja pesniške stvaritve. To nam je dal Juvančič.

MS *Tbrej je pouk slovenščine, ki ste ga imeli v šoli, zadoščal?*

MM Kar je bilo, je bilo. Tri ure na teden in to je bil v 30. letih menda edini kraj na Primorskem, da je bil tak pouk – v goriškem malem semenišču. Mislim, da ti, ki so izšli iz goriške šole, ki so potem kot duhovniki morali pridigati in brati knjige v slovenskem jeziku, so se ves čas dobro znašli. Le pomislite, koliko je pa danes slovenščine v šoli?

MS *Je potem Ščekova zasluga, da ste popotovali po Primorskem?*

MM Po svoje ja. On je vsadil v mene to seme, mi je dal bolho v kožuh, čeprav je kaj že gotovo ležalo v meni. V meni je bilo nekaj potepuškega, da sem potem delal, kar sem delal, in hodil zbirateljsko naokrog.

MS *Je to vplivalo tudi na obisk Beneške Slovenije?*

MM Tudi, saj je rad pripovedoval, kako je obiskal Trinka in tako naprej. To je objavil v Trinkovem zborniku leta 1946, ob Trinkovi obletnici.

MS *Potem pa pridejo leta Padove. Kaj pa lahko o tem poveste, pa o vašem profesorju Arturu Croniji? Zdi se mi, da je on tudi precej vplival na vaš poklic.*

MM Cronia je bil spet zelo širok človek, ne glede na to, kako gledajo nanj naši sosledje Hrvati, ki imajo z njim neporavnane račune o dalmatinski literaturi. Očitajo mu, da je iskal samo teme, ki kažejo na povezavo med Italijo in Dalmacijo, ker je bil pač domačin iz Zadra. Meni se to ni zdelo napak ali da bi bil zaradi tega vreden obsojanja. On je predaval v Italiji in to je bila zanimiva tema. Ali je bilo v ozadju kaj drugega, naj presojajo drugi. Nam, ki smo hodili k njegovim predavanjem, je bilo simpatično, da je znal lepo podajati snov in ustvarjati nepristransko ocenjevanje. Imeli smo tudi češčino, eno leto pa hrvaščino. Leta 1939, ko so Nemci zasedli Češko in naredili protektorat, je kljub temu, da je nosil fašistično značko, rekel, kako Nemci hudo grešijo, ker delajo tam žrtve in mučenike in si bojo Čehe sami odbili in si jih naredili za nasprotnike. Ker je bil lektor v Pragi, je perfektno obvladal češčino in obdeloval češke avtorje. Podobno se je spominjal, kako je eno leto na Dunaju poslušal Nahtigala in slovenščino.

Pri srbohrvaščini je kazal svoj odnos do ljudske poezije, ki jo je tudi vzorno prevajal, mogoče malo preveč privzdignjeno, v nekakšen pesniški leopardijevski jezik, in vse skupaj transponiral na drugo raven. V kontaktih z nami, študenti, ki smo zahajali v njegov seminar, nas je navajal k stvarjem, ki niso bile v programu. Imel je razumevanje, ko smo prišli k njemu, da bi naročili Ljubljanski zvon, Dom in svet, da bi naročili to in ono revijo.

Kajpada vse na nevtralni naslov Istituto di filologia slava. Takoj je bil za to in smo se v njegovem seminarju najdevali in brali. Prihajali so celo študentje z drugih fakultet, na primer medicinci, ker so zvedeli, da je prišel Ljubljanski zvon. Tudi pri jezikovnem pouku ruščine, pri gospe Mingajlovi se nas je precej nabralo v seminarju.

MS *Zanima me, kako da ste se odločili za Padovo kot kraj študija in za filologijo. Ali ste jo šli študirat prav z namenom, da se boste ukvarjali s stvarmi, s katerimi se ukvarjate?*

MM Za Padovo sem se odločil, ker drugače ni šlo. Po maturi leta 1938 sem vložil vse dokumente za Ljubljano, prošnjo na kolkovanih papirjih, da bi študiral slavistiko, in čeprav je bilo vse uradno, do danes še nimam odgovora na to. Potem, jasno, ni ostalo nič drugega. Najbližja univerza za to je bila Padova. Trst je imel samo ekonomijo in še nekaj na Revoltelli. Benetke so bile drugo, samo jezikovni pouk. V Padovi sem pa lahko odbiral take snovi, da bi se utrdil v stvareh, ki sem jih že delal. Filološko, jezikovno. Pri romanistiki sem izbral npr. prof. Ramira Ortiza, ki je bil sam več let v Romuniji in specialist za Balkan. Predaval je folklorne stvari, ki jih je našel npr. v Pavlu Diakonu – o Rozamundi, ki je pila iz očetove lobanje in drugo. Prijavil se je na slavistični kongres, ki je bil načrtovan leta 1939 v Beogradu in ga potem ni bilo zaradi izbruha vojske. Izšel je samo zbornik rezimejev, kjer je bil objavljen tudi njegov prispevek. Potem je bil v Padovi prof. Tagliavini za splošno jezikoslovje, ki je imel med drugim vaje iz zapisovanja narečnih tekstov. V seminar je pripeljal npr. dekle, služkinjo v Padovi, doma iz ladinskih krajev na južnem Tirolskem. On jo je spraševal, ona je odgovarjala, mi smo pa morali sproti zapisovati, kakor smo vedeli in znali. Meni je enkrat dal slovenski narečni tekst iz Tera ali s Krasa, zdaj ne vem več, naj bi to prebral, in ti, ki so bili v seminarju in se jim ni sanjalo o slovenščini, so morali to fonetično zapisovati. Potem smo na tabli analizirali, kje se besede delijo in tako naprej. To je bilo zavedno pripravljanje na vse moje delo, tudi na zbiranje gradiva za disertacijo, med drugim o sv. Andreju dvakrat rojenem, ki sem jo potem krstil za *Sežgani in prerajeni človek*. To sem že takrat zasledoval in vrtal. Pri Croniji in drugih takih mojstrih mi je bila dana prilžnost, da sem dobil orodje za delo in prve izkušnje.

MS *V bistvu ste mi že vzeli vprašanje. Hotela sem vprašati, da bi kaj več povedali o tej monografiji. Hkrati pa domnevam iz vsega tega, da je bilo vaše domače okolje še bogato z izročilom, da vas je to nekako prevzelo, da ste začutili bogastvo in se usmerili v raziskovanje.*

MM Imel sem srečo v Koprivi, svoji rojstni vasi. Tam je bil človek, stari Tone Mrcina, ki sem mu posvetil tisto monografijo. Mož je bil rojen leta 1849 in je bil živ arhiv. Vedel je vse mogoče. Imel je čudovit spomin za realne stvari, za življenje, za kraje, ledinska imena, vse je vedel za tri rodove nazaj. Vedel je pa tudi zgodbe, kot je tista o Kralju Matjažu, ki se je z bogom udaril. Imel je prelep besedni zaklad. Ko je rekel, kako se je začelo oblačiti, ni rekel, da so začeli prihajati črni oblaki, ampak je rekel, da se je »komačilo«. Te besede po njegovih smrti nisem več slišal, do pred

15 leti od Koprivca v Kobdilju. Bil je cestar in je to besedo uporabil nepričakovano. V Pleteršniku je ni.

Mrcina je v mladosti služil v Tomaju. Bil je eden tomajskih kolednikov, o čemer sem pisal v Dom in svet 1940. Večina informacij je bila njegovih in tudi precej pripovednih pesmi, uokvirjenih v poseben uvod in sklep. To sem si zapisal od njega leta 1935, ko sem dokončal gimnazijo. Za svoj god leta 1936 je šel v Skopo k maši in mu je na poti spodrsnilo na ledu in za veliko noč, ko sem prišel na počitnice, ga nisem več našel.

Drugače sem tičal vsak večer pri njem. Seveda, če bi danes sedel pri njem, bi skušal ujeti njegova »ipsissima verba«. Takrat pa sem ga samo poslušal z odprtimi usti in šele drugo jutro po spominu obnavljal, če je šlo za prozne stvari. Pesmi sem pa seveda pisal sproti. To me je gnalo, da sem gledal pri Ščeku v Avberju Štreklja in Pleteršnika. Gledat sem šel za *komačenje* in sem med pesmimi našel Ravnikarjev zapis »Sv. Andreja« in tako se je pletlo naprej.

MS *V povojnem času ste pisali zelo imenitne reči v sestavkih z naslovom Živa slovenska pravljica. Kaj lahko o tem poveste?*

MM Za to pisanje o Živi slovenski pravljici bi moral iti nazaj v leto 1940, v čas svojega bivanja v Teru. Tam sem bil prisiljen loviti besede, ker se drugače ni dalo. V Koprivi sem vedel, da bom znal zapisovati, ker poznam narečje. Čeprav to ni isto. Lahko pride do tega, kar je Šašel delal na Koroškem. V takem »narečju« je podan stil učenega človeka, ki je dal skozi latinske šole. Stilistika je knjižna, medtem ko so besede narečne. Ob Teru sem prišel na to, da moraš pisati sproti celotna besedila in sem si našel svoj način pisanja. Po vojski je bil ta moj »credo« podan v (tržaških) Razgledih v prispevku *Jurčić, Regina Kramaro in nosilci folklore*. Tam sem vse podal.

MS *Imeli ste zelo dobro idejo, da bi izdali zbirko, pa ni izšla. So bili zunanji vzroki?*

MM Bili so zunanji vzroki. Takrat sem imel načrt za zbirko in sem ga ponudil Slovenski matici. Menjala sta se dva tajnika, ne da bi dobil odgovor. Tisti moj dopis je po petih, šestih letih ležanja odkril šele Bernik, ko je prišel k SM za tajnika, in mi ga vrnil. Takrat sem bil še pri volji, niso se še namnožili pravljicarji, ni bilo še Rezije, ki me je zasula, pokopala z bogastvom gradiva. Takrat je bilo še vse sveže v meni, ni me še gradivo zasulo. Imel sem načrt, da bi tri Maticice, srbska, hrvaška in slovenska, izdale serijo avtentičnih tekstov. Tudi sodelavce sem že imel. Iz Leskovca je bil Djordjević Dragutin. Imel je lepo zbirko pravljic. Dopisovala sva si dve ali tri leta. Sam je rekel, kako se mi ima zahvaliti za to in ono. Ampak ni prišlo do ničesar. Je obležalo.

MS *Škoda da niste vztrajali, da niste bili malo bolj nadležni.*

MM Ko je človek na začetku, je bolj pohleven, skromen. Gledaš bolj od spodaj navzgor, ne gledaš z navadnimi očmi. Slovenska Matica je bila zame nekaj velikega. Morda bi bilo prišlo do realizacije, če bi bili tam drugačni ljudje. Na čelu je bil takrat geograf, ki je skrbel za svoje geografske objave.

Se vedno mislim na zbirko. Danes bo to drugače, kot bi bilo takrat. Danes bo to gradivo iz celotnega slovenskega prostora.

Zraven bo Koroška, bo Porabje in bo ves slovenski zahod, ki nam je odkril čudovite stvari.

MS *Zdaj pa še vprašanje, ki si ga večkrat zastavljam sebi, zdaj ga bom pa tudi vam, zakaj svojih teoretičnih misli niste posebej oblikovali, zakaj ste jih rajši natresali kot sol med svoje izdelke...*

MM ...Kot rozine...

MS *Ne pridejo dovolj do veljave vaši pogledi na stroko.*

MM Marija, lahko boste iz mojega pisanja populili ven kakšne napotke, pa bo vseeno. Pač nekomu teorija leži, drugemu pa ne. Tu ne moreš nič. Se ne da prisiliti. Prisiljena je dobra samo repa (»prisiljenka«), so rekli včasih na Krasu. Bil sem take sorte človek, ki ni delal po strogem, pedantnem načrtu, ampak kakor je kanilo. Imel sem svoj koncept, kot ga ima vsak, in sem se ga držal. Nisem pa skušal tega spraviti v neke kanone. To ni v moji naravi.

MS *S tem se strinjam, samo v nekaterih svojih člankih na začetku poti v stroki ste pa vendarle imeli, vsaj tako je izgledalo, te namene in ambicije?*

MM Jaz sem bil samotar. Po sili razmer. To ni bila moja želja, ker sem sicer drugače gledal. Ob sebi nisem imel pomočnikov, sodelavcev, mladih ljudi, da bi jih usmerjal, kot jih imajo tisti, ki na Filozofski fakulteti lahko vzamejo s sabo ljudi na teren ali jih na teren napotijo. Tega jaz nisem imel. To je bila zamujena priložnost. Saj veste, kam pes taco moli, pa ne bom pogreval.

MS *Ali lahko kaj več poveste o historično geografski metodi? Kako ste prišli do nje? Kje ste se z njo seznanili oz. kako in zakaj vas je tako zgrabila? Zakaj ste ji tako zvesti? S čim to utemeljujete?*

MM Ker sem videl, da to gre in da samo historično geografska metoda da nekakšne rezultate. Vidim pa, in to se mi je lepo pokazalo, da obstaja zelo širok razpon pristopa in da so ljudje, ki so bili deklarativno proti, nehotе obletavali to metodo kot mušice žaromet. Nekateri so zgoreli kot metulji, drugi pa so našli izhod. Ampak nekateri so še vedno proti. Tak je bil recimo J. O. Swahn pri svoji obdelavi Amorja in Psihe, taka je bila Maja Bošković Stulli pri Midasu. V uvodu ali na koncu študije se skuša sicer distancirati, ampak delal je po tej metodi. In rezultati, do katerih je prišla, ne bi bili taki, če ne bi tako delala. Nasprotniki te metode vidijo samo to, da je finska šola skušala pri vsaki stvari najti »arhetipe«: kako naj bi prvotno zgedala zgodba. Z metodo sem se seznanil pri temi Cesar in opat (Kaiser und Abt) Walterja Andersona in potem še pri celi vrsti študij iz serije FFC.

MS *Ali so kakšne razlike med posameznimi pripadniki te metode in kakšne so?*

MM Med pravovernimi pripadniki in zagovorniki te metode je treba imenovati Izidorja Levina, ki prisega na svojega učenika Walterja Andersona, še preden je pristal v Nemčiji. Ni pa sam nič pokazal v praksi. Samo teoretično zagovarja metodo in polemizira z nasprotniki. Med nasprotniki je bil npr. rajnki Kurt Ranke, čeprav je v mladosti tudi sam napisal dobro delo te vrste: Das Zweibrudermärchen. (Tisti, ki dela podobne stvari, mora prebrati to delo!) Potem se je pa sam distanciral od te smeri in prešel k

»Einfache Formen«, v poligenezo ipd., skratka v problematične konceptualne poglede, da je pravzaprav smešil, kar je nekoč sam počel. Na nekem kongresu v Budimpešti je prišla brzojavka od Izidorja Levina, naj bi ustanovili pri International Society for Folk Narrative Research sekcijo, posvečeno monografskemu delu. Ranke je takoj ustrelil pripombo, češ da tega ne potrebujemo. Po mojem mnenju ni rečeno, da bi celotna raziskovalna dejavnost morala iti v eno smer, ampak če nekomu to leži, ga je treba pustiti in tudi tej smeri priznati, da je lahko uspešna in da lahko prinese kaj pozitivnega.

Na splošno so pred 80 leti, kot npr. von Sydow in drugi, skušali najti splošen razvoj – kje je nastala pravljica, ali je to indoevropska dediščina, ali je to človeku vrojeno in prinese že s sabo na svet. To je mogoče utemeljevati na zelo širokem gradivu, kot je npr. pravljica o Pepelki ali o Cesarju opatu ali če hočete tudi ob bolj omejenem gradivu, kot je npr. Sežgani človek. Ali pa tako, kot je to delal ruski folklorist Andrejev (tisti, ki je med obleganjem Leningrada od lakote umrl), ob zgodbi o Tolovaju Mataju: na podlagi gradiva, ki ga je imel, je skušal ugotoviti, kakšna naj bi bila nekdanja podoba zgodbe, še preden se je razlezla po Evropi. Ne gre za original, ker tega ni mogoče zvariti v nobenem kemičnem laboratoriju, ampak za približno podobo. Ko sem v Reziji marca 1965 obtičal v globokem snegu, sem našel varianto, ki najbolj ustreza arhetipu, ki ga je skušal rekonstruirati Andrejev. To je bilo zame nepričakovano potrdilo, da je tako delo še kako koristno in da ga ni treba zasmehovati ali zavračati. Rezija je tak otok, da se izročilo, ko je tam pristalo, ni mešalo in je ohranjeno celo ime junaka. Mataj je tam Pietro Abano. Le-ta bi moral biti po papeževem ukazu kot heretik sežgan na grmadi. Ko pa je prej umrl naravne smrti leta 1315, so ga odkopali in da bi bilo ustrezno papeževemu ukazu, dali že mrtvega na grmado. Njegovo ime je zašlo v pravljico in v nji ostalo.

MS *Ali lahko kaj poveste o Alpes Orientales? Kakšen namen ste imeli s to skupnostjo?*

MM *V kontaktiranju z našimi sosedi – imam pred očmi predvsem Perusinja in Kretzenbacherja; Wildhaber se je kasneje pridružil, čeprav je bil prisoten že od začetka in razpoložljiv za vsako idejo – smo zmeraj imeli probleme, da smo morali spraševati drug drugega in se zasliševati: Ali imate to pri vas, ali imate to na Štajerskem ali na Koroškem ali v Furlaniji? Na eni strani je bil Kretzenbacher, na drugi Perusini. Da se ne bi samo nekaj spraševali, smo sklenili, da se začnemo redno najdevati, zdaj tu, zdaj tam, peripatetično, in načenjati vrsto aktualnih tem. Perusini je bil sam. Ni imel zaledja, nobenega inštituta, bil je zasebnik, takrat ni bil niti še na univerzi. Kretzenbacher je bil v muzeju, bolj na obrobju. Za začetek naj bi se sprožilo v Ljubljani, kjer smo imeli inštitut in na čelu človeka, kot je bil Grafenauer, ki je to zamisel z veseljem sprejel in podprl. Tukaj je bil Kuret, ki je na svojem področju za maske tudi potreboval sodelovanje in pomoč sosedov. Leta 1956 je naša zamisel končno zaživela.*

MS *Ali je dosegla svoj namen, vsaj ko ste se vi srečevali?*

MM *Mislím, da ga je v polni meri dosegla, vsaj glede na teme, ki smo*

jih obravnavali in na 7 zbornikov, ki so izšli. Če jih pogledate, vidite, da so dali pozitivne sadove.

MS *Ali niso preveč v tisto smer kot ste se malo bali? Človek ima tak vtis, ko bere vaš prispevek o substratni teoriji.*

MM Tisto je bilo enkrat. Bilo je v Slovenj Gradcu, kjer smo skušali delati tudi interdisciplinarno, medstrokovno, tako da so prišli zraven tudi lingvisti, zgodovinarji, arheologi. To se kasneje ni nadaljevalo. Krog je bil ozek in je vse nekako zamrlo zaradi tukajšnjih razmer in situacij. Morali smo se bojevati na drugi fronti za svoj obstanek. Tam je bila pa vseskozi vrzel – Koroška.

MS *Ali lahko poveste nekaj o vašem razmerju do Ivana Grafenauerja? V čem sta se bistveno razlikovala?*

MM Pravzaprav kakšnega bistvenega razločka ni bilo. Grafenauerjevi zgodnji spisi o Lepi Vidi, o španskih kraljičih in o zamorskih deklicah, so bile študije, ki so nastajale ob robu njegove srednješolske zadolžitve. Po tem ga ne smemo soditi. Delali bi mu krivico. Ko je šel v pokoj, se je šele prav zagrizel v stvar. Lepa Vida, Mlada Zora, Kralj Matjaž, tam je pravi Grafenauer. Pravi je seveda tudi tisti, ki filološko ali literarnozgodovinsko obravnava svojo Ziljsko dolino ali ko se s Kidričem pravdata o starih slovenskih zapiskih, ampak to že ne spada v današnji pogovor. Kar se tiče njegovega folklornega in literarnozgodovinskega dela, poglobljenega, sem srečen, da sem prišel v stik z njim in z njegovo šolo. On ni predaval, ampak je stvar napisal, prinesel prebrat in smo se o njej pogovarjali, ko je izšla. Edino, kjer je bilo razhajanje, je pri bajnih bitjih, kjer se nisem mogel strinjati z njim. Ponekod, npr. ob substratni teoriji, pa ob praprebivalcih naše pokrajine ali pri spokorjenem grešniku, tam sem se pa jaz kasneje umaknil in priznal, da nisem imel prav. Deloma je imel prav Grafenauer v tem, da je kontinuiteta tukaj dana na nekem teritoriju, da je mogoča, dokazana pa ni. Mene npr. ne prepriča njegova trditev, da smo po tej poti prevzeli od irske misijonske metode že oblikovano zgodbo.

MS *Tbrej se lahko reče o Grafenauerju, da je bil pripadnik historično geografske metode?*

MM On je svojo metodo krstil za kulturno-zgodovinsko ali nekaj takega. Zgledoval se je pri dunajskem etnologu p. Wilhelmu Schmidtu, meni pa ta teorija ni bila pogodu.

KONEC PRVEGA DELA.
NADALJEVANJE V NASLEDNJI ŠTEVILKI GLASNIKA SED.

Dne 29. 5. 1989 sta se pogovarjala *Marija Stanonik* in *Naško Križnar*. Razgovor je delno posnet na video kaseti, shranjeni v videoteki Avdiovizualnega laboratorija ZRC SAZU

Kratice: MS ... *Marija Stanonik*
MM ... *Milko Matičetov*

ŽIVLJENJE IN DELO PLANŠARJEV V BOHINJSKIH GORAH

ANKA NOVAK

Razkroj tradicionalnega bohinjskega planšarstva se izraža na različne načine. Na zunaj v številnih opuščenih planinah, razpadajočih planšarskih zgradbah ali pa v njihovi spremenjeni namembnosti, ki je združena z bolj ali manj izrazitim preoblikovanjem teh zgradb.¹ Zlasti na opuščenih visokih planinah uporabljajo planšarske staje le še za počitniške hišice. Podobno je tudi na tistih visokih planinah, kjer sicer še pasejo, vendar so ostali stanovi prazni, ker se je število planšarskega osebja skrčilo le na eno ali dve osebi. V zadnjih dveh desetletjih, ko so postopoma postajale visoke planine bolj dosegljive z urejanjem gozdnih poti, primernimi za motorni poromet, je postopoma rastlo tudi zanimanje tujcev za planšarske zgradbe v visokih gorah. Posebno intenzivno je bilo v zadnjem desetletju. Gospodarji so stavbe, kolikor niso propadle, začeli reševati s tem, da so jih oddajali za počitniške hišice. Drugače je v tem pogledu na spodnjih planinah, kjer so ob skupnem pašnem svetu tudi individualne senožeti, kjer še pridobivajo seno za prezimovanje živine – čeprav v mnogo manjšem obsegu kot je bilo to v navadi v preteklosti. Če prištejemo še osamele planšarje, ki se na te planine naselijo s svojimi tropi v času paše, so spodnje planine še vedno pomemben gospodarski prostor. Za razliko od visokih planin, kjer so leseni stanovi »na kobilah«, ki združujejo v spodnjem delu še prostor za živino, razširjen s provizorično »kravjo streho«, obsega planšarska staja na senožetnih planinah dvoje zgradb – planšarsko bivališče, ki ga naselijo v času košnje tudi senoseki, in posebno zgradbo za živino – hlev, ki ga v ostrešnem delu uporabljajo tudi za shranjevanje sena.² Planšarske zgradbe na senožetnih planinah imajo torej razširjen gospodarski pomen; planšarsko bivališče izrabljajo tudi v zimskem času, ko imajo delo v gozdovih. Zato v poglavitnem gospodarji na teh planinah svojih staj ne dajo radi iz rok. Še največ so jih odtujili v času velike kmečke gospodarske in tudi stanovske depresije v šestdesetih in sedemdesetih letih in še to največ ostareli gospodarji brez perspektivnega nasledstva na kmetiji; le-ti se uvrščajo med najštevilnejše razprodajalce zemlje in stanov za vikende. Drugi domačini ocenjujejo taka dejanja za kratkovidna in lahkomiselna. Povečini pojmujejo gorsko pristavo – četudi jo sami ne uporabljajo več – kot neodtujljivi sestavni del kmetije, ki bi ga bilo mogoče oživiti, brž ko bi bilo spet potrebno. V zavesti domačinov je torej prisotno pojmovanje potencialne kompleksnosti kmetije po starem vzorcu. Številni se zdaj kesajo, da so stavbe za vselej odtujili. V taki miselni naravnosti je mogoče razumeti najemniški sistem, ki se je uveljavil najprej na spodnjih planinah. Lastniki so dajali planšarske zgradbe v najem tujcem (najštevilnejši so Ljubljanci) za določeno dobo. V tem so videli svojo korist, saj so prenesli skrb in dolžnost za vzdrževanje zgradbe na najemnika, ki so mu dovoljevali tudi, da jo je predeloval po svojem okusu. V enovito

PLANINA JEZERO, OKOLI LETA 1975. STAN NA KOBILAH UŽIVAJO NAJEMNIKI KOT POČITNIŠKO HIŠICO.

arhitekturno podobo planšarskih naselij so se najprej na spodnjih planinah vrivale prve predelave planšarskih zgradb, ki so kričče izstopale po svoji različnosti od ostalih zgradb na planini. Novi lastniki in najemniki so v oblikovanje in opremo svojih počitniških hišic vnašali elemente kmečke hiše v dolini in elemente sodobne opreme stanovnj. Razni »gankci« in izrezani opaži ter lesena polkna ob oknih novih dimenzij so značilnosti, ki so jih uveljavljali lastniki in najemniki. V tem stilu so si postavljali nove počitniške hišice tudi novi lastniki na odkupljenih kmečkih košeninah. Zlasti v zadnjem poldrugem desetletju so po tem zgledu v velikem obsegu predelovali svoje planšarske zgradbe tudi gospodarji sami. Tako danes po zunanji podobi in tudi po notranji opremljenosti in ureditvi ni več mogoče ločiti, kaj je počitniška hišica in kaj bivališče za senoseke in osamljene planšarje, ki s svojimi tropi še vztrajajo na domači planini. Nekako v tem času se je uveljavljal tudi nov odnos domačinov do njihovih gorskih pristav. Izrabljajo jih v gospodarske namene, zaposleni v nekmetijskih dejavnostih pa vse rajši prihajajo k njim ob prostem času. Nekateri domačini so si uredili stajo samo v ta namen, saj se s kmetijstvom ne ukvarjajo več. Tradicionalna navezanost na domačo planino v takih primerih prerašča gospodarske okvire in se izraža z njeno drugo, izrazito človeško komponento. Seveda zgledi tujcev v njihovih ali najetih vikendih niso zanemarljivi; preprosto po načelu: Če je nekaj vredno za druge, zakaj ne bi bilo tudi za nas. Urejeno bivališče tam gori jim omogoča, da se spet in spet vračajo v domačo planino, ki jim toliko pomeni.

Poldrugo desetletje po drugi svetovni vojni je živel ta emotivni odnos domačinov v sožitju z gospodarsko odvisnostjo od planin. Bohinj je bil tedaj še vedno naše največje in najintenzivnejše planšarsko središče z močno razvitim planinskim sirarstvom. Pred drugo svetovno vojno je bilo od 46 bohinjskih planin le 6 opuščenih. V petdesetih letih, ko so si črede opomogle od izgub v času druge svetovne vojne in obveznih oddaj po vojni, je bohinjsko planšarstvo oživel na raven, kakršno je imelo pred vojno. Leta 1958 je šlo v planine v Spodnji dolini 90 % vse živine, v Zgornji dolini pa celo 95 % živine.³ Na štiriintridesetih planinah so tedaj še pasli in kar na osemindvajsetih planinah so leta 1958 še predelovali mleko v sir in maslo.⁴ Z izdatnimi družbenimi podporami so v petdesetih letih obnavljali in izboljševali svoje planine. Na pogoriščih so gradili nove sirarne, druge izboljševali, gradili so vodovode in popravljali poti.⁵ Ob deagrarizaciji prebivalstva, ki je bila že od obdobja med obema vojnama vse intenzivnejša zlasti v Spodnji dolini, je k nazadovanju, naglem upadanju planšarstva prispeval pomemben delež gozdni zakon iz leta 1960. Bohinjci so izgubili velike pašne površine⁶ pa tudi splošna naravnost kmetijskih oblasti, ki so poslej zanemarjale probleme planšarske živinoreje v korist gozda – vse to je vodilo v naglo nazadovanje planšarstva. Leta 1982 je bilo v bohinjskih gorah živih še 24 planin,⁷ približno toliko kot danes, če upoštevamo planine, kjer se pase živina brez pastirja (leta 1980 je bilo že sedem takih planin) in planinske pašnike, kamor zaganjajo na pašo živino s sosednjih planin (npr. Viševnik, planina Jezero). V sedemdesetih in osemdesetih so predelovali mleko v sir in maslo le še na okrog 12 planinah,⁸ vendar je v osemdesetih letih produkcija še bolj upadala. Kmetijski strokovnjaki so usmerjali proizvodnjo mleka na nižje pašnike in hlevsko živinorejo ter zbiranje mleka v dolinski sirarni, ki so jo leta 1971 zgradili v Srednji vasi. Novi sirarski obrat v dolini je naznanil konec združno organiziranega sirarstva na planinah, ki so ga v Bohinju uvedli letal 1873.⁹ Leta 1972 je Kmetijska zadruga v Srednji vasi zadnjikrat poslala v planine svoje sirarje, pa le še na nekatere planine v Zgornji dolini, kjer je bilo planšarstvo bolj trdoživo. Že prvo leto obratovanja nove sirarne pa je zadruga organizirala dnevni odvoz mleka s treh planin: Javornik, Jelje in Goreljek.¹⁰ Sirarstvo v planinah so poslej ohranjali pri življenju majerji sami. Na nekaterih planinah so še skupno sirili – po preizkušanih pravilih poprejšnjih sirarskih zadrug, kar še počneta majerici v planini Laz, tudi majerica na Zajamnikih in Krstenici, na drugih planinah pa se je planinsko sirarstvo iz skupne sirarne spet preselilo v planšarske stanove, kjer vsak majer sam predeluje mleko svoje živine.¹¹ Tako je visoko razvito skupno združno sirarstvo padlo na stopnjo individualnega sirarstva po stanovih, kar je bilo v navadi pred letom 1873.

ORGANIZACIJA PASTIRSTVA

Veliki planšarski obrati z velikim številom živine in intenzivno sirarstvo so poprej zahtevali veliko število delovnih moči. V Bohinju se je v drugo polovico 20. stoletja ohranjal najstarejši sistem individualnega planšarstva. Zlasti na senožetih in na senožetnih planinah je imel vsak gospodar svojo »stajo« – tako imenujejo svojo planšarsko pristavo. Na teh planinah je imel vsak gospodar svojega planšarja – »majerja«, ki je skrbel za njegov »trop«, ki pomeni v Bohinju enoto za živino enega gospodarja. V visokih planinah pa ni imel vsak pašni upravičenec svoje

zgradbe za pastirja. Zato so imeli na teh planinah majerji v oskrbi tudi živino drugih gospodarjev, »najemnice«.

Pred drugo svetovno vojno je bilo v Bohinju 230 planšarjev, leta 1958 še 126,¹² leta 1980 pa le še 55, poleg teh je bilo še šest Gorjušcev in Koprivnikarjev, ki so vsak dan od doma hodili mlest v planino; prvi na Javornik, Koprivnikarji pa na Goreljek. V zadnjem poldrugem desetletju ni večjih sprememb v številu planšarskih moči v bohinjskih planinah. Pač pa v tem času izumira rod starih planšarjev, ki jim je bilo planšarstvo poklic in so desetletja – tri, štiri, pet, tudi šest desetletij odhajali s svojimi tropi v planine. S starimi planšarji zamira tradicionalno planšarstvo v bohinjskih gorah, zamirajo tudi planine. Nekatere so povsem opustili, druge so zamrle za nekaj let, dokler jih niso spet oživili posamezni mlajši majerji s svojimi malimi tropi (na primer Krstenica, Velo polje). V zadnjem desetletju so na opuščenih planinah, kjer je pred nekaj leti še živel sirarstvo, začeli izrabljati pašnike samo za pašo jalove živine. Jalovce pase skupni pastir (Praprotnica, Konjščica, Blato, Jezero, Viševnik, Dedno polje). V planinah v Spodnjih bohinjskih gorah, kjer je sirarstvo zamrlo v poglavitnem že do sredine šestdesetih let¹³ (nekaj malega so leta 1971 sirili le še na Zadnjem Voglu in na Pečani), se pasejo jalovci kar brez pastirjev. Le na Ribčevi planini, Bitenjski planini in na Pečani, ki predstavljajo le različne pašne stopnje ene pašne srenje, že nad dve desetletji paseta zakonca, priseljena upokojenca iz Kranja. Poudariti je treba, da za delo v skupnem planšarskem obratu med domačini ni mogoče najti pastirja. Poiskati ga morajo izven Bohinja. Domačinom je taka oblika pastirstva, ki ni v soglasju z izročilom, tuja. Vztrajajo pri individualnem pastirstvu na svoji planini, kjer oskrbujejo svoje male trope, ki redko presegajo sedem glav živine. V oskrbi imajo večinoma le živino iz domačega hleva ali živino svojih sorodnikov. Izjema so štiri dolgoletne majerice v Lazu, na Ovčariji in na Krstenici, ki sprejemajo v oskrbo še živino drugih gospodarjev – najemnice. Navezanost na domačo planino in na tradicionalno organizacijo planšarjevega dela v planini sta enakovredni sestavini, ki prispevata k ohranjanju stare oblike individualnega planšarstva z mlekarstvom. Pri tem je pomembno gibalo tudi dober zaslužek od prodanega mleka in mlečnih izdelkov, ki ga dobijo – zdaj že maloštevilni planšarji s sprotno prodajo kar v planini. Individualna oblika planšarstva se je s svojimi zadnjimi ostanki ohranila na vseh planinah Zgornje doline, kjer še pasejo mlečno živino in mleko še predelujejo v sir, skuto ali maslo. V zvezi z večjo proizvodnjo mleka se je ohranila tudi na Goreljeku in do lani na Jelju (tu je nazadnje majaril en sam majer), kjer mleka sicer sami ne predelujejo, ampak ga oddajajo KZ v Sredni vasi, ki ga dnevno odvažajo v dolino. Planina Za Javornik (tudi kar Javornik) se že od leta 1971 razvija v sodoben planšarski obrat, izrazito usmerjen v pridelavo mleka, ki ga odvažajo v dolino. Le na tej mlečni planini so opustili individualno planšarstvo. Gorjušci in Nomenjci najamejo skupnega pastirja, ki zdaj vodi celotni planšarski obrat. To je prva bohinjska planina, kjer že dve desetletji ob sodelovanju KZ v Srednji vasi uvajajo sodobnejše gospodarjenje: sistematično gnojenje, melioracijo pašnih površin, pašo po čredinkah, od leta 1984 je ta planšarski obrat opremljen tudi s sodobnim strojnim molziščem (sicer pa premore zdaj molzni stroj le še majerica, ki pase na Zajamnikih in na Krstenici).

posameznih planinah v času, ko je bilo gori več živine kot danes.

Na opuščeni planini Za Osredki v spodnjih bohinjskih gorah, kjer so samo maslarili, je bilo pred prvo svetovno vojno 5 majerjev. Na opuščeni planini Suha je bilo po drugi svetovni vojni 7 do 8 majerjev, sirar in skupni pastir – črednik. Na Poljani, kjer se zdaj pasejo le jalovci – sami, brez pastirja, so bili po drugi svetovni vojni še 3 do 4 majerji.

V Zgornji dolini so bili planšarski obrati še večji. Na Uskovnici (planina Srednje vasi) je bilo pred drugo vojno 28 staj in vse so bile polne. Po 700 l mleka so vsirili dnevno. Okrog leta 1950 je bilo gori še 15 majerjev in sirar, leta 1988 pa le še trije majerji. Na visoki planini te vasi, na Konjščici je bilo po drugi vojni še 12 majerjev, sirar in ovčar, leta 1970 je premogla planina še 4 majerje in sirarja. Poldrugo desetletje je bila planina opuščena, zdaj pase jalovce skupni pastir. Velik kompleks planin pripada stari češnjanski pašni srenji. Staje na veliki senožetni planini Zajamniki, kjer je imelo pašne pravice 39 gospodarjev iz Češnjice,¹⁴ so bile nekdanje vse naseljene, leta 1954 je bilo tu še 19 planšarjev. Zdaj ohranja planšarstvo na tej planini ena sama planšarica, ki se s tropi v poletju seli na visoko planino Krstenica. Vsako leto prihajajo k njej trije otroci iz Ljubljane preživljat počitnice in ji izdatno pomagajo pri delu. Na Češnjanski planini pod Bogatinom – Na kraju, je bilo leta 1919 več majeric in sirar, črednik pa je pasel jalovce na sosednji planini, na Govljaču. Na kraju se je tedaj paslo 100 glav molznic, po drugi vojni še 50 molznic pa 6 majeric in sirar so bili tedaj gori. Kasneje so majarili in sirili na tej planini več let trije, kasneje še dva planšarja, nazadnje leta 1976. Na senožetni planini Goreljek na Pokljuki je bilo pred drugo vojno 38 planšarjev. Nekateri so se v visokem poletju selili z živino na visoki planini Pod Mišelj vrhom in na Velo polje. Po drugi vojni je bilo na Velem polju še 6 do 7 majerjev in sirar, ob koncu šestdesetih let obe planini skupaj nista premogli toliko planšarjev. Prva je že dve desetletji opuščena, v tem času je že nekajkrat zamrlo tudi planšarstvo na Velem polju pa so ga spet oživili posamezni zagnani Podjelci, ki jih je skrb za pašo živine in tudi dober zaslužek s prodajo mleka in mlečnih izdelkov zvabil, da so vsaj za nekaj let spet ohranjali planšarstvo in sirarstvo pri življenju na tej izredno obiskani planini, prav pod Triglavom. Na fužinski planini Laz je bilo poprej 21 majerjev in sirar, v sedemdesetih letih so bili tu le še trije planšarji, v zadnjem desetletju pa paseta in siriti le še dve planšarici, ki sta ostareli ob delu na tej planini. Skoraj sedemdesetletni sta leta 1986 sami predelali gori 50.000 l mleka v sir ementalec in skuto. Zakonca iz Podjelja, ki sta nekaj let majarila na Velem polju, sta tega leta pridelala 30.000 l mleka, majerica na Krstenici pa 15.000 l. Te tri planine so po produkciji mlečnih izdelkov močno izstopale od drugih planin.¹⁵

Planšarstvo in mlekarstvo ohranjajo zdaj pri življenju na 24 planinah, ki so še žive, največ po eden, dva, redkeje več kot trije planšarji, le na Goreljeku planšari še 7 domačink, največ s Koprivnika.

PLANŠARSKO OSEBJE

Izraz planšar domačini malo uporabljajo. »Za zlomka ne bo Bohinjc rekel, da je planšar; majer«. V živem govoru uporabljajo izraze, ki določno zaznamujejo funkcijo oseb v planšarskem obratu. »Majer« in »majerica« skrbita za živino na planini; žaganjata jo na pašo, molzeta,

krmita prašiče in po določenem zaporedju sta poprej pomagala sirarju pri delu v planinski sirarni. Zdaj so izjeme majerji, ki še redijo prašiča v planini. Spričo večjega obsega dela in odgovornosti, ki jo ima majer, se v Bohinju šteje za žaljivko, če bi kdo majerja imenoval pastir. »Sirar« je veljal za najuglednejšo osebnost v planini. Vodil je skupni sirarski obrat na planini, izdeloval in negoval sir, vodil dnevno in tedensko evidenco o količini mleka od živine posameznih gospodarjev. V Spodnjih bohinjskih gorah je bila delitev dela še nadrobnejša. Na teh planinah so imeli poleg majerjev in sirarja tudi skupnega pastirja – »črednka«. Tem planinam so pripadale pašne površine predvsem v bližnjih gozdovih, ki so bili v lasti drugih gospodarjev – servitutna paša. Črednik je samo pasel. Ves dan je ostajal z živino na paši, da ni delala škode v gozdu. Čredniku je pomagal »tretivnek«. To je mlajša oblika v organizaciji pastirstva, ki se je v večji meri uveljavila v drugih planšarskih območjih na Gorenjskem in je združena z manjšim številom planšarskega osebja in skupnimi pastirji. Ta oblika planšarskega obrata je bila bolj uveljavljena na blejskih planinah pa tudi na nekaterih planinah v osrednjem delu Karavank.

Črednika in tretivneka je »ukordala« srenja, kasneje pašni odbori. Sirarja je za delo na planini udinjala domača sirarska zadruga. Majerja pa si je moral in si ga še vedno mora poiskati vsak gospodar sam. Pred odhodom v planino sta pasla črednik in tretivnek na domačem, vaškem pašniku; tako tudi jeseni, ko se je vaška čreda vrnila s planine. Bila sta »na reji«, se pravi, da so morali za hrano skrbeti gospodarji živine. Kolikor živine je imel gospodar v čredi, toliko dni je moral skrbeti za hrano obeh pastirjev. Tretivneki so bili fantje od 12 do 15 let starosti. Če niso imeli skupnega tretivneka, so morali tretiniti domači otroci. Tako kot oskrba s hrano, je bilo tudi tretinjenje uravnano po številu živine posameznega gospodarja. Na planini Suha so na primer tretinile kar majerice. Za pet glav živine, ki jo je imela majerica v oskrbi, je morala pet dni tretiniti. Črednika so imeli tudi na gorjuško-nomenjski planini Za Javornikom (domače ime za planino Javornik). Južno pod planšarskim naseljem je bila na samem »koča za črednka«. Stala je ob gonski poti, ki pridrži na planino od Šport hotela na Pokljuki čez »mostač«. Ohranjeno je ledinsko ime »Pri koči« za svet, kjer je bila. Prav zdaj ta svet meliorirajo. Zadnji nomenjski črednik je bil Gustel Gustinčič, doma s Tolminskega. Za Javornikom je pasel še do okrog leta 1973. V Bohinju se s planšarstvom ukvarjajo domačini. Le med čredniki se že v preteklosti omenjajo tudi Tolminci. Gustinčič je bil po drugi vojni med prvimi bohinjskimi planšarji, ki niso bili domačini.

»Planvat« (nar. pwanvat) ali »majarit« so hodili največ člani domače družine. Kjer so imeli deklet ali hlapca, so majarili posli. Če ni bilo domačih moči, so si gospodarji poiskali svojo majerico v domači ali pa sosednji pašni srenji. Tujim gospodarjem so hodile majarit dekleta iz revnejših družin. Poleg živine gospodarja, ki jo je najel in ji dal v uporabo svoj stan, je smela majerica vzeti v oskrbo še živino drugih gospodarjev – najemnice, tako je več zaslužila. Najetih majerjev je bilo več v spodnji kot v Zgornji dolini, kjer so hodili majarit predvsem člani domače družine: samski strici, tete, ki so ostajali na domu, majarili so sinovi, dokler niso šli k vojakom, hčere, dokler se niso poročile. Po končani osnovni šoli so navadno začeli s planšarskim delom. Nekateri pa tudi že poprej. Najprej so pomagali v planini svojim starim očetom, starim materam ali pa stricem in tetam. Nekateri so se že pri svojem

Pogodba

Shlenjena med srenjo in partizini Petrom Gasperinom
na posej vohar na planini Fove, od vohar = Dini 100

Srenja bo gledala da partizini dobijo primerno odnosa
vohar pri svrski zadnji v Stari Fuzini od vohar 100 Dini
stodim brec nadalnica ugovarjanja, ker vohar bo odlozila
tudi zeli da semu po delu vohar.

Nadnji strani se pa partizini Petru Gasperinu
obvese da bo vestim posel do konca letne sezije
to pa ima le vohar deli morda pred rano moral
iz planine ako bi sneg zapadel vse drugomedvo.

Nadalje je tudi srenja pripravljena nekaj xlati
ako bo videla da je poprivil kajne patu in mpravu
alebo pri studenca to pa le v talbo kot se borenilo
da seje v zemlji delu na patih in pri studenca
pravilo, eta planina mora iti talbi v fondelje.

Shlenjeno in podpisano dne 29/VI 1940

Stara Fuzina 29/VI 1940

Gasperin Peter

t. i. partizini

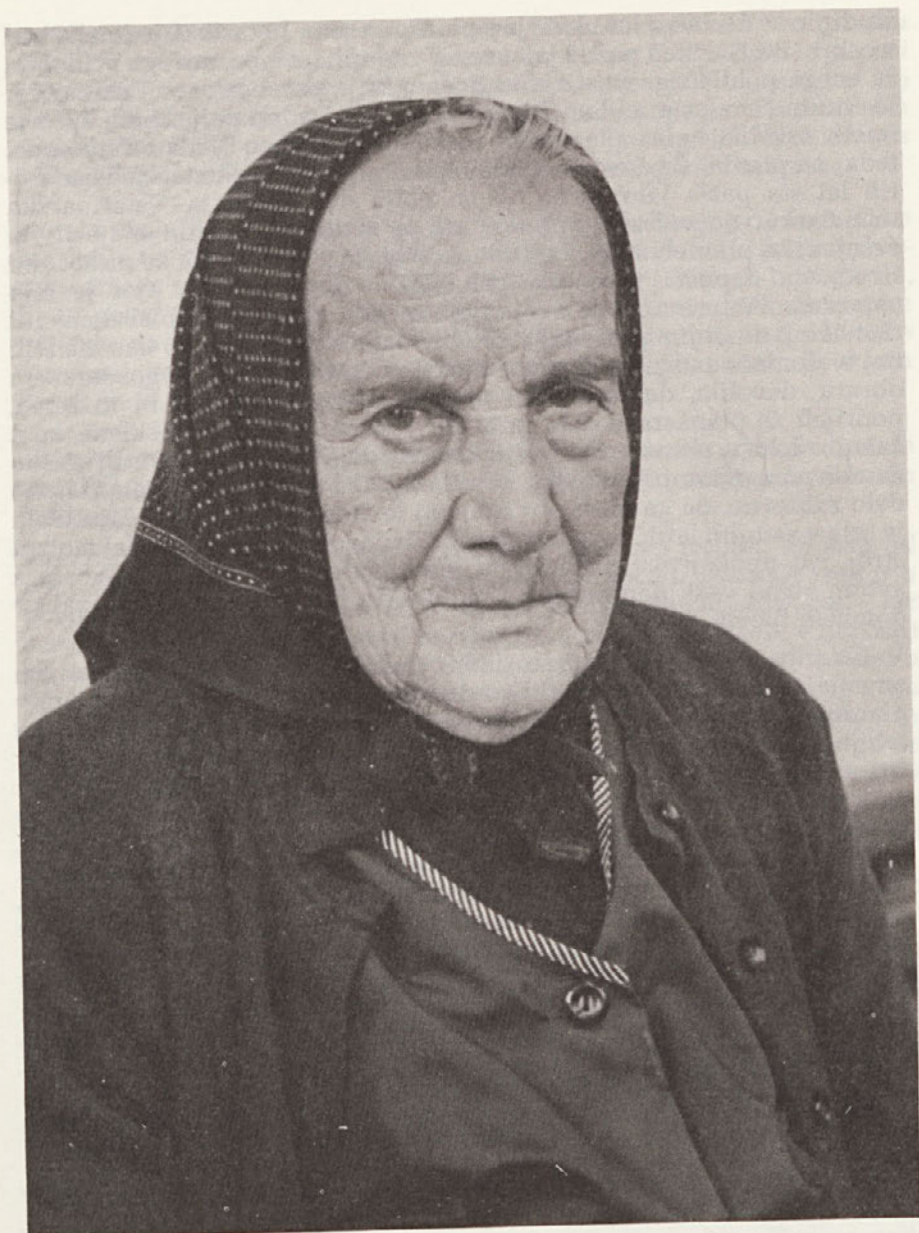
Stara Fuzina
t. i. vohar
prije

Albros
t. i. novinar

dvanajstem, štirinajstem letu uvrstiti med samostojne majerje. Morali so sami skrbeti za očetov trop na planini. Starši so še v obdobju med obema vojnama pogosto s takim delom obremenjevali šoloobvezne otroke. Sedeminsedemdeset šolskih ur je na primer zamudil v enem letu sedanji gospodar iz Srednje vasi, ko je moral pasti na domači planini. Povečini se s trpkostjo spominjajo otroštva, zaznamovanega z napori, domotožjem v trdem gorskem okolju. Nekateri so od otroštva vztrajali pri majerskem poklicu, ostali so samski in se starali ob delu v planinah. Nekateri so pet, tudi več desetletij odhajali s tropi na svoje planine. »*Enajst let sem bila stara, ko sem s starim očetom prvokrat majarila na Grintojci in na Dednem polju. Prvo leto sem šla rada, potlej pa ne več... Sem se upirala, pa ni nič pomagalo. Takrat je bilo treba ubogat, pa je! Ne tkoj kot je danes!*«¹⁶ Nad šest desetletij je Čavova Anca majarila, najdalj na Praprotnici. Ko je leta 1978 nastajal dokumentarni film Planšarstvo v Bohinju, je Anca z igranjem na harmoniko prispevala k njegovi zvočni opremi.

Ponekod je bilo v navadi, da so se pri majerskem delu vrstili bratje in sestre, starejšim so sledili mlajši. V izjemnih primerih so si delili majersko delo tudi v eni pašni dobi; na primer v času žetve je brat zamenjal sestro na planini, ali pa je v času košnje sestra prišla na planino, da se je brat pridružil senosekom na rovtih. Mladi so majarili, dokler se niso poročili. Pogosto pa so se oprijeli majerskega dela in hodili spet planvat na starost, potem ko so posestvo izročili mladim. Ni bil vsak kos napornemu delu in življenju v planini. V družini je vsakomur pripadlo tisto delo, ki mu je priraslo k srcu, ki je bilo zanj najprimernejše, ki je imel rad živino in življenje v planini. Zaradi posebnega odnosa, ki si ga pridobi majer do živine ob delu na planini, je bilo navadno tako, da je tudi v zimskem času v domačem hlevu skrbel za živino. V Zgornji dolini, kjer je bilo na planinah zelo razgibano družabno življenje, so ponekod mladi kar tekmovali, kdo bo šel v planino. V Spodnji dolini so prevladovali starejši majerji; tudi ni bilo v navadi, da bi hodile planvat ženske. Več planšaric je bilo le na bukovskih planinah (Polana, Suha). Na teh planinah tudi ni bilo razvitega družabnega življenja.

Po drugi svetovni vojni se je starostna struktura planšarjev zelo spremenila. V zadnjih treh desetletjih se s planšarstvom ukvarjajo le še starejši domačini, pogosto šele potem, ko dosežejo socialno varnost z upokojitvijo v kakšni nekmetijski dejavnosti. V Bohinju, od koder so hodili poprej planvat – majariti pa tudi sirit še na sosednje blejske planine, danes ni mogoče dobiti pastirja za skupne planšarske obrate. V zadnjem obdobju si jih morajo gospodarji poiskati izven Bohinja. To so navadno upokojenci, pa tudi študente najdemo med njimi. Redki so, ki po več let zdržijo pri tem delu, tako da si morajo Bohinjci pogosto beliti glavo, kje bodo dobili pastirja. Iščejo ga na Bledu, v Kranju, na Jesenicah, redko ga najdejo – vsaj za kakšno leto med domačini. Najstanovitnejšega črednika imajo na Bitenjski planini in na planini Pečana. Tu že vrsto let skrbi za živino upokojenec iz Kranja Stane Obed s svojo ženo; nekaj let sta tudi čez zimo ostajala na Bitenjski planini, kjer imata v sirarnici stanovanje. Zdaj stanujeta v Bohinjski Bistrici. Obed je v zimskem času zaposlen pri žičnici Kobla. Pri žičnici je bil zaposlen tudi ovčar, ki je nekaj let poletni pasel ovce pod Koblo. To je bil poklicni ovčar iz Bosne. Srenjani imajo svojega črednika v Praprotnici in na Konjščici; to je študent Janez Saksida; opustil je

ANCA ZUPANC (1897–1986),
p. d. TŠAVOVA (TUDI ČAVOCA) ANCA IZ STARE FUŽINE,
DOLGOLETNA MEJERICA NA PRAPROTNICI

študij in se že nekaj let ukvarja s planšarstvom. Leta 1986 je imel Obed v oskrbi 86, Saksida pa 112 jalovcev. V zadnjih letih je zadruga pridobila še enega poklicnega pastirja iz Bosne, ki je pasel jalovce Fužinarjem in Studorcem na planinah Blato – Jezero – Dedno polje. Leta 1986 je imel v oskrbi 84 glav, planšarja – zakonca iz okolice Bleda pa sta imela tedaj na planini Za Javornikom 58 krav molznic. Ob koncu sedemdesetih let sta pasla jalovce na Velem polju dva študenta. Veterinarska tehničarka, domačinka z Loga, pa je nekaj let hodila majarit na češnjansko planino Jelje. Izrabila je svoj letni dopust pa še mesec dni izrednega dopusta je dobila pri GKZ v Srednji vasi, kjer je bila zaposlena. Veterinarica je udeleževala model, kakršnega so si domislili domačini, da bi jim pomagal reševati stisko s planšarji. Po tem modelu naj bi domača zadruga, ki zaposluje domačine v obrtnih in gozdarskem obratu, dovolila, da bi v času planine njeni delavci, ki bi to želeli, poprijeli za planšarsko delo in bi jih v jeseni, ko se paša sklene, spet čakalo delo v obratu. Pri svoji kmečki dejavnosti so občutili stisko zaradi pomanjkanja pastirjev, zavedali pa so se tudi, da je planšarsko delo zahtevno, da ga more obvladovati le, kdor ga je vajen. Katastrofa je bila v zadnjih letih, ko je na planini Za Javornikom odpovedal molzni stroj, saj upokojenca nista znala premagati težav. Od doma so se z avtom vozili vsak dan mlest na planino in polovica živine je ostala v domačih hlevih.

V Bohinju dober planšar še danes nekaj pomeni. S spoštovanjem omenjajo imena planšarjev, ki so desetletja preživel s svojimi tropi v planinah. Bohinjci, ki so sami kdaj okusili planšarsko življenje – in teh je mnogo – poznajo vse napore, ki jih mora premagovati planšar v trdem gorskem okolju. V času paše je desna roka gospodarja, saj mu je zaupana živina, ki je bila poprej še bolj kot je danes, ko si služijo kruh tudi v nekmetijski dejavnosti, največja gospodarska dobrina. Življenje v planini ne dopušča odlašanja, ne utrujenosti, ne presenečenj. Vse se mora odvijati po utrjenem redu in premissljeno. V skrbi za živino, za dobro pašo, za pridelek sira in v skrbi za svoje osebne potrebe morajo biti misli in roke planšarja v enaki meri usmerjene v današnji in jutrišnji dan. Majerice so bile v Bohinju iskane neveste *»Pri vsaki hiši se je poznalo, kjer je bila gospodinja poprej majerca.«* Delo in življenje v planini jih je izoblikovalo v samostojne, delovne in skrbne gospodinje. Ni bil kdorsibodi primeren za majerja. Razumnost, delavnost, veselje do živine, odgovornost pa tudi poseben odnos do gora in življenja na planini, to so lastnosti, ki jih domačini pripisujejo dobremu planšarju.

Bohinjci z zadovoljstvom obujajo spomine na leta, ki so jih preživel v planini, še posebno majerji, ki so več desetletij delali na gori. Nekaj, kar prerašča gosopodarske okvire planšarstva, izžarevajo z vsebino svojih pripovedi. Skrb za živino je še zlasti močno zasidrana v njihovi zavesti.

»Za majerja je moral biti pameten, priden, skrben, razgledan človek, bodisi ženska ali pa moški. Majer je vzel v oskrbo živino, ki je bila gospodarska osnova gospodarja. Gospodarji so najrajši dajali živino takim majerjem, ki so bili že izkušeni. To je bil ugleden poklic – majarski. Tudi so rekli: Tako žensko dobi, ki je majarila. Če hočeš dobiti šparovno žensko, vzemi majerco.

In veselje do tega dela mora majer imeti. Za vsak poklic mora človek imeti veselje, da je popoln, sicer je zastonj ves trud. Veselje do živine,

veselje do planin, do narave, do vsega. Tam se mu krepi samostojna misel. V svojem stanu je koker gospodar, koker kralj. Tam se počuti gospodar. Tam nima noben drug nič opraviti, razen če mu gospodar kaj naroči. Med majerji in majericami vlada velika sloga. Če se živina izgubi, če se kaj polomi, takrat vsa planina pomaga pa še z drugih planin pridejo in od doma jih tudi pokličejo, da se odpravi nesreča. »

Gorski zrak, poseben odnos do gora in življenja tam gori, ki se tako razlikuje od življenja v dolini, večja svoboda pa tudi želja po potrjevanju samega sebe z delom v trdem gorskem okolju – to so bila gibala, ki so poleg gospodarske nuje gnala in še danes ženejo nekatere stare majerje, da vsako leto znova odhajajo v domače planine; nanje so tako navezani kot na svojo vas; mogli bi reči, da so pri nekaterih starih majerjih te vezi še močnejše.

Urbanc Franc, rojen 1898, p. d. Šoklč iz Česnjice, pevec, godec in ljudski pesnik, je posebno mojstrsko opisal planšarsko življenje, delo in lastnosti planšarjev.

*»Iz srca vam povem, da sem to življenje tudi sam okušal, ko sem bil gori. Bil sem pri vojaki. Tam sem moral poslušati vsakega frajtarja pa vsakega smrkavca, tudi če je bil pol metra manjši od mene – jaz sem pa velik. Pa sem ga moral brezpogojno ubogat. Tam (op. v planini) pa sem bil koker kralj. Sem zavriskal pa zapel pa sem utrgal to rožco pa uno rožco pa nabiral borovnice pa brusnice pa vse takle... pa opazoval kakšnega 'gumbarja' (domače ime za srnjaka brez rogov).« In o majerskem ukanju je pripovedoval: *»Tb je notranja sreča, da ga če raznesti. Ali pa če vidi kakšnega človeka od daleč, ga hoče opozoriti nase. Človek je že tako ustvarjen, da sam sebe rad sliši. V gorah pa se sliši nazaj, ko odmeva.«* In da od nikoder tako lepo ne odmeva kot od Kredarice, če zavriskaš na Tičarici, je še povedal. Košmrljeva Franca, majerica, ki je nad 50 let majarila na planini Na kraju, je dejala: *»Zavriskati doma ne morem tako kot v planini!«**

Mlakarjeva Cilka iz Česnjice, ki se s svojim dvajsetletnim planšarskim delom uvršča zdaj med najvztrajnejše planšarje v Bohinju, je svoj odnos do planšarskega življenja in dela v posebnih pogojih gorskega sveta pojasnila oziroma vsaj nakazala z izjavo: *»Tb je zame kot izziv.«* Narava in delo sta izziv in preizkušnja, kaj človek zmore. *»Lejte, vrba je lep drevo, ampak les ima mehko. Mecesen je še lepš drevo, les je pa trd. Tb je prilika. V gorah postane človek samostojen, postane trd, se ne boji nobene stvari. Zato, ker je sam od sebe odvisen in odloča o vsem sam. Vrbo ukrivi vsaka burja do tal, mecesna pa ne ukrivi nihče drug kot strela. Majer je težko biti. Če ima 10, 12 ali 15 krav, mu že pri molži otrpnejo roke.«*

Skrb za živino, ki mu je izročena v varstvo, je vendarle prva in izstopajoča sestavina v zavesti starih planšarjev. *»Največja sreča za majerja je, če je živina zdrava.«*

Majerji so imeli tudi svoj način izražanja. *»Če majer ni bil tak, koker bi ga sami radi imeli, so rekli, da je 'naurzhten'«* (op. da ni za rabo). Če majer ni spoštoval norm, ki so uravnale delo v planšarskem obratu, če ni skrbel za snago pri mleku, če ni čistil gnoja v ogradah in hlevu, če ni zavrnil tropa drugega majerja pa ga je videl na paši, je izzval nejevoljo in jezo drugih majerjev.

PLANŠARJEVO DELO

Sirar je imel odgovorno funkcijo v planšarskem obratu. V organizacijskem pogledu je bil vezni člen med skupnostjo majerjev na planini in vodstvom sirarske zadruge, ki ga je »ukordala«. Bil je glava planinskega sirarskega obrata. Skrbeti je moral, da je delo potekalo v skladu s pravili sirarske zadruge. Zaradi izrednega pomena, ki ga je imelo sirarstvo v gospodarstvu bohinjskega kmeta, je bil sirarski poklic ugleden. Tudi zato, ker je to delo zahtevalo sposobne in bistro ljudi. Znati so morali računati, dobro poznati tehnologijo sirjenja in negovanja sira, skrbeti za kvaliteto izdelkov, saj je bil od tega odvisen izkupiček, ki so si ga v jeseni razdelili gospodarji.

Sirarsko delo je bilo izrazito moško opravilo. Le v času obeh svetovnih vojn, ko je primanjkovalo moških moči, so se lotile dela v skupni planinski sirarni tudi sposobne planšarice. O njih pripovedujejo domačini s posebnih spoštovanjem. Pa tudi planšarice same vselej s ponosom povedo, da so se v stiski spoprijele tudi same s težaškimi in zahtevnim delom v skupnem planinskem sirarskem obratu.

Sirarji so bili plačani na dan. V tridesetih letih je bil najvišji dnevni zaslužek v fužinarskih planinah 37,5 din.¹⁷ Po drugi svetovni vojni jim je dajala zadruga mesečno plačo in še dodatek za delo na planini. V zadnjih dveh desetletjih pa se uveljavljajo nove oblike nagrajevanja. Nekateri se zgovorijo za plačilo od enega litra predelanega mleka, še bolj pa je zdaj v navadi, da se majerji, ki zdaj spet – tako kot pred sto in več leti – sami predelujejo mleko, zgovorijo z gospodarji, da jim za plačilo ostane vse mleko, s katerim smejo sami svobodno gospodariti in ga prodajajo turistom v predelani ali nepredelani obliki. Že tako priletni in vse maloštevilnejši majerji so obremenjeni še s sirarskimi in mlekarskimi opravili. Poprej so izdelovali sir, skuto in maslo le na nekaterih planinah, kjer ni bilo skupnih sirarn (Hbet, Trsje, Konjska dolina) pa v času jesenske paše na rovtih. Prav zaradi kontinuirano ohranjenega individualnega sirarstva so Podjelci v Konjski dolini do danes ohranili izdelovanje starejše vrste sira – t. i. mohanta.

Priletni majerji pasejo zdaj največ le živino iz domačega hleva ali pa živino svojih sorodnikov. Le nekaj je še majerjev, ki imajo tudi tuje trope – najemnice, ki jih molzejo in mleko predelujejo. Seveda so pri tem izvzeti skupni pastirji, ki samo pasejo. Poprej so imeli majerji v oskrbi po 10 do 12 »zmognih« krav in nekaj jalovcev. Izjemno sposobni in zagnani so imeli tudi po 20 molznic, a takih ni bilo dosti. Stari majerji so imeli že poprej manj živine na planini, 6 ali 7 molznic. Dokler je šlo več živine v planino, so skrbeli majerji navadno za tri, štiri trope. Odkar primanjkuje planšarjev, se je stopnjeval pritisk gospodarjev, da so stare, izkušene planšarice imele v oskrbi tudi po trideset glav živine, od tega polovico in tudi več molznih krav.

Na planini Na kraju je leta 1976 molzla dolgoletna majerica pri svojih štiriinsedemdesetih letih 17 krav. Zdaj v planinah ne pasejo več prašičev, še po drugi svetovni vojni pa je imel vsak gori po enega, dva ali tri.

Majerjev delovni dan se je začel zarana. Prvo jutranje opravilo je bila molža. Po molži so prvokrat nakrmili prašiče, nekateri so že med molžo tudi sebi pripravili zajtrk, »*fruštek*«, da so ga zaužili, preden so zagnali živino na pašo. To so storili po končni molži. Najstarejša majerica je

večer prej določila, kje bo živina naslednji dan. Pasli so po »dninah« – kakor so imenovali posamezna pašna območja na planini. Vsak dan na drugi dnini in tako so kolobarili po planini. To so bila nepisana pravila, ki so jih morali majerji spoštovati. Nepisano pravilo je bilo tudi, da so morali vsi ob istem času s svojimi tropi na dnino, da je bila možnost izrabe pašnika za vse enaka. Nihče ne smel bolj zgodaj odgnati past svoje trope. Majerji so vsak dan na dnini malo posedli in molili, šele potem so se vrnili k stanovom. Z dnine se nikoli niso vračali praznih rok. Nabirali so suhljad za kurjavo, zelišča za svinjsko krmo, zelišča za čaje, še kamenje so spotoma pobirali s poti. Na krošnjah, na rami ali pa na glavi so v butare povito suhljad prinašali k stanovom, zelišča za prašiče tudi v »ruzakih«. Odkar je v planinah manj živine, so strogo organizacijo paše po dninah opuščali. Po zagonu živine je bil na vrsti zajtrk, nato pa tehtanje mleka v sirarci. Ko so molzli, so prinesli v sirarco mleko vsakega tropa v posebnem vedru in ga zlili v »kotel« tehtnice ter stehali. Sirar si je zapisoval po vsaki molži količino mleka od vsakega tropa posebej – od živine vsakega gospodarja posebej. Dopoldansko opravilo je bilo tudi čiščenje »baretov« gnoja pod stanovi in okrog stanov. Postorili so drobna opravila v stanu in pripravili opoldanski obrok. Vsak majer je sam kuhal v svojem stanu. Po kosilu so majerji, zlasti starejši, malo počili, si kaj pošili, oprali. Že ob dveh popoldne so skupaj odrinili po živino. Od petih do pol šestih so se vrnili s tropi, pomolzli, znesli mleko od vsakega tropa posebej v sirarco, ga stehali, si skuhalo večerjo, legli k počitku. Dokler je bilo v gorah več mladih majerjev, so se ob večerih zbirali po stanovih in se zabavali. Če je bilo mleka več, so sirili dvakrat na dan, posebej od jutranje in posebej od večerne molže. Ob večerih so majerji delali družino sirarju pri njegovem delu v sirarci.¹⁸

DOLGOLETNI MAJER NA USKOVNICI IN KONJŠČICI JANEZ RAVNIK
PRI SIRJENJU V CMARJEVI HIŠICI NA USKOVNICI, 1978.

Po enakem zaporedju je uravnan tudi delovni dan današnjih planšarjev, le da je še bolj nabit z dolžnostmi. V svojih rokah združujejo dvoje dejavnosti – so majerji in sirarji hkrati. Poprej so morali po določenem zaporedju le pomagati sirarju pri delu. Dvoje, troje planšarjev na planini v zadnjih desetletjih vsak dan zmaguje delo, ki je bilo poprej porazdeljeno med majerja, sirarja in pomočnika v sirarci. Poprej so sir s planine zvozili v dolino in ga doma prodali, zdaj odmerjajo planšarji svoj čas tudi za prodajo sira v planini. Majerica iz Konjske doline nosi svoje izdelke prodajat v počitniške hišice na Pokljuko. Res je, da nimajo več prašičev v planinah, ki so jih morali krmiti štirikrat na dan, imajo pa drugačna opravila, ki v celoti napolnjujejo delovni dan, da še svoje dnevne obroke hrane komaj uživajo (Laz, Krstenica) in tudi popoldanskega počitka pogosto nimajo.

Oskrba z drvni se je vsedla v zavest starih Bohinjcev kot eno od najtežjih opravil v planini. Na nekaterih planinah so že poprej gospodarji napravili drva za majerja in za sirarco. V zadnjih desetletjih je to splošno v navadi, saj večinoma ostareli majerji tega sami ne zmorejo. Drva jim napravijo navadno na dan, ko pribišejo s tropi v planino. Vir sodobne planšarske oskrbe s kurjavo so v zadnjem obdobju kar propadajoče planšarske zgradbe. Poprej so majerji sami (na studorsko-fužinarskih ter na češnjanskih planinah) nabirali suhljad, sekali gozdno rušje in ga samotež nosili k stanovom. V butaro povezane veje so nosile ženske s svitki na glavah, moški pa na ramah – na dveh kolih, ki so jih pretaknili skozi butaro. Drva so pomenila v visokih planinah, kjer je malo lesa in ga je treba nositi po slabih poteh do naselja, posebno dobrino. Na fužinarskih planinah so se majerji ob večerih zbirali zdaj v tem, zdaj v onem stanu, tudi zato, da so si med seboj porazdelili porabo drv, da niso enemu preveč pokurili. Podkurili so si s »šitrco« – tako so imenovali drobne smrekove vejice, ki so jih v ta namen nabirali, jih posušili in imeli zmeraj nekaj na zalogi. Tudi so skrbeli, da so pred odhodom s planine napravili nekaj zaloge drv za prihodnje leto.

Na nekaterih planinah so imeli planšarji mnogo dela z zbiranjem vode posebno ob sušnih dneh. Na planinah, ki so bile slabo oskrbljene s tekočo vodo, so imeli tudi vodnjake (na primer Zajamniki, Dedno polje). Na nekaterih visokih planinah so planšarji izrabljali snežišča (na rovtarski planini Za Šavnikom, v Suhu, Na kraju). Sneg je ostajal vse leto v rupah in kotlih. V žakljih na krošnjah so ga nosili iz približno četrt, tudi pol ure oddaljenih rup in kotlov. Na Ovčariji so talili led, ki so ga sekali v luknji ob poti na Ovčarijski Studor in ga v škafih nosili do stanov. V Ukancu so s škafi na glavah nosili vodo od Savice. Ob sušnih dneh, ko so usahnile »kali« ali »lokve«, kakor so imenovali zbiralnike vode za živino, so zvečer hodili napajati živino tudi uro daleč na sosednje planine. Z Ovčarije so gonili trope k Sedmerim, z Dednega polja do planine Jezero, s planine Na kraju so nekateri gonili napajati k Črnemu jezeru, drugi so se spustili prav doli do Savice.¹⁹

Obstajale so določene razlike med obsegom in vrsto opravil, ki so jih imeli planšarji na planinah. Z bližnjih planin, zlasti s Praprotnice in Goreljeka, so zlasti mladi majerji in majerice hodili ob večjem delu domov, da so pomagali. Prihajali so po jutranji molži, zvečer pa so se spet vračali k molži na planino. »Po vojni leta 1947 do 49 je planval sin France, naprej do leta 53 pa hči. Od leta 1953 do 1974 pa sem skozi jaz 'pwanval' (op. na Praprotnici). Od doma sem hodil vsak dan;

posebno če je bilo kakšno delo doma – ob košnji mi ni dalo miru, da bi gori ostal. 'Pwanvane' je tko, če gor ostaneš, k'je, če je treba pa gor in dol hodit, ja pa bol, da ne greš, k'je prehuda.'«

Majerji iz Srednje vasi so imeli dosti dela na spodnjih planinah, kjer so imeli gospodarji svoje planinske njive. Pomagali so pri obdelovanju teh njiv, pri setvi, opleti so morali krompir, žito, majerice so pomagale pri žetvi na teh planinskih njivicah, pomagali so pri košnji. Ob košnji so se majerice vračale z visoke planine Konjščice na Uskovnico. S Konjščice so hodile vsak teden na Uskovnico čistit »grampo« s kislega mleka; mleko so pred odhodom na visoko planino nalili v škafe, da se je skisalo in je počakalo na senoseke. Tudi po tri tedne je čakalo. Vse to je bilo še desetletje po drugi vojni. Če je bilo mleka dovolj, so ga pili namesto vode, ko so seno v rjuhah nosili na hleve. To delo je bilo bolj naporno kot košnja, zato so dobili kislo mleko – če ga niso z žganci pojedli. V jeseni so majerice na planinah, kjer so pridelovali žito (na Uskovnici, na Šeh, na Pokrovcu) otepale žito. Otepali so na hlevu, sneli vrata za otepanje snopov, potem so pa še vsak snop posebej s »wapučami« na tleh mlatili – »večinoma se je klečavo«. Kasneje pa so nekateri snopovje suho vozili domov in ga omlatili z mlatilnico. Podobna sporočila imamo z območja fužinarskih planin. S planine Jezero so ob košnji hodile majerice pomagat na Vodični vrh, v jeseni pa so z Grintovce hodile pomagat grabit otavo v Voje. Ob takih priložnostih so drugi majerji na planini pomagali s tem, da so poskrbeli za živino, prignali s paše, pomolzli, nakrmili prašiče, da je bilo delo postorjeno, ko se je planšarica vrnila s košenin. Na visokih planinah so za krmo prašičev nabirali »zobnjek« ali »prfzofc« pa »sračjo nogo« pa tudi gorski mah. Kosili so v ta namen travo, na nekaterih planinah (na primer Na kraju, Za Javornikom) so v »vrtcih« ali »hvančnekih« pridelovali repo in jo kuhali prašičem. Na nekaterih planinah (na primer na planini Hbet, v Konjski dolini), zlasti pa ob jesenski paši na rovtih (na primer Strme, Ravne v spodnjih bohinjskih gorah, v Vojah, na Šeh, Pokrovcu), kjer so ostajali s tropi do začetka novembra, ni bilo skupnih sirarn, so že poprej sami predelovali tudi mleko. V jeseni so pred odhodom s planine s posebnimi krampi, »piklni«, čistili s pašnikov korenine šavja, razvažali s samokolnicami gnoj po poljani, kakor imenujejo navadno del pašnika med stanovi ali v bližini stanov. Na spodnjih planinah in na gorskih senožetih so v jeseni grabili listje, sekali smrečje za nastil, pripravljali »vejnike« iz limovja in jesena, ki ga goje za zimsko klajo gospodarji na svojih rovtih. Gnojenje košenin je spadalo med obvezna jesenska opravila majerjev na rovtih. Ob prostem času so majerice in majerji »štrikali« – po popoldanskem počitku ali pa na paši. V jeseni so se majerice zbirale po stajah in si ob pletenju v družini krajšale dolge jesenske večere. Po prvi svetovni vojni so vsi stari majerji znali plesti. »Kakšen je hitreje napravil nogavico kot majerica. Samo majerjev je bilo tega dela sram. Je bil en Čukov Jak. Ta je tudi sam delal nogavice, na petah jih je obšil pa z mehko ovčino – ovčjo kožico.« Poprej so pletli le nogavice iz domače volne ali pa iz domače preje. Kasneje so pletli tudi jopice. Iz resja – »metliša« so majerji delali metle za pometanje stana, ognjišča, za hlev. Za pomivanje posode so napravili »drglje« iz obeljenih smrekovih vejic, jih povežali v snopič in posušili. Izdolbli so korito za krmljenje prašičev, izdelovali »šinklne« za pokri-vanje streh in za zunanje opaže brunastih sten. Tesani stoli v stanovih in stoli za molžo iz enega kosa smrekovine, z nogami, oblikovanimi iz

vej, mnoge »grebarce« – lesene sklede za oblikovanje masla v večje kepe – »grebe« so delo majerskih rok. Sirar izpod Studora je na planini izdeloval tudi cokle iz smrekovih korenin. Mnogi so nabirali zdravilne rastline in čaje, v poključkih gozdovih tudi borovnice, brusnice in gobe za prodajo.

Črednik je poleg hrane pred 2. vojno zaslužil za ves čas paše na vaškem pašniku in v planini toliko, kolikor je bila vredna ena krava. Pasel je od 10. maja do angelske nedelje (prva nedelja v septembru). Plačali so ga 60 din na dan, tretivneka pa polovico manj. Čredniku je pripadala skuta prvega sirjenja v planini. V jeseni, ko se je sklenila paša, pa je dobil še »biro«, od vsake glave 2–3 kg krompirja (Nemški rovt).

Majerice so za ves čas paše dobile v obdobju med obema vojnama 75 do 200 din od molzne krave in polovico manj od jalovcev. Toliko kot od molzne krave, so dobile tudi od prašiča, ki so ga krmile v planini. Še vedno velja pravilo, da dobe za oskrbo jalove živine polovico manj kot od molznih krav. V 1. polovici šestdesetih let so dobili 2.000, 3.000 din, v 2. polovici sedemdesetih let pa 400,00 kasneje 500,00 din od molznic, zadnja leta pa 1000,00 din. Ob koncu paše so dobile še kaj za »štruco« (na primer ruto, predpasnik, čevlje), poprej so še tudi nekatere majerice dobile moško srajco. Nekateri majerji so poprej dobili nekaj plačila tudi v živežu; nekaj krompirja, fižola, zaseke, pozimi pa koline.

PLANŠARJEVA HRANA

Oskrbo planšarjev s hrano uravnavajo nepisana pravila, ki veljajo še danes. V nadrobnostih so bile nekatere razlike med posameznimi kraji. Tako so na primer zdaj dolžni skrbeti za hrano vsi gospodarji, ki dajo majerju v oskrbo svojo živino. Na planinah vasi Srednja vas majerji niso imeli najemnic, so pasli samo trop enega gospodarja, ta je torej skrbel tudi za hrano svojega majerja. V fužinarskih planinah je bilo nekaj podobnega; za hrano je skrbel samo gospodar, ki je poslal v planino svojega majerja, gospodarji najemnic pa poprej niso bili dolžni dajati hrane, le plačilo. Sirar je dobil samo plačilo v denarju, hrano so mu morali prinašati domači. Za črednika in tretivneka pa je morala skrbeti vsa srenja. Pri oskrbovanju majerjev so se gospodarji vrstili po tedenskem zaporedju. Vsako nedeljo ali pa soboto je poslal hrano majerju drug gospodar. Majerji v češnjanski pašni srenji so prvega gospodarja na začetku vrstenja določili, ko so pribasali na planino (Krstenica, Na kraju) z neke vrste žrebom.

Majerji so sami prihajali v dolino po hrano le bolj občasno. Največ so jim »kešt« prinašali v planino ob koncu tedna gospodarji sami, oziroma kdo od domačih, nazaj pa so odnašali skuto. To je v navadi še danes. Na nekaterih visokih planinah je bilo organizirano tako, da so planšarji sami prihajali ob sobotah do vznožja, do izbranega mesta, kamor so iz vasi z vozom pripeljali kešt. Za planine na Komni je bilo to pri Savici, določeno mesto je bilo za planini na Voglu, ob poti v Voje so se vsako soboto »Pod vrhom« srečevali planšarji s Krstenice z voznikom, ki jim je pripeljal hrano iz Češnjice, kraj, kjer so zamenjavali planšarji s fužinarskih planin tovore skute za pošiljke hrane, pa je še danes zaznamovan z ledinskim imenom Skuta. Za vrstenje gospodarjev pri oskrbi so skrbeli majerji sami. Vsako soboto so obvestili, kdo bo na vrsti prihodnjič. Kdor je prinesel hrano, se je vračal s pripadajočo mu skuto. S skuto so majerice pošiljale gospodinji tudi šopek gorskega

cvetja. Na Krstenici je bilo po drugi vojni osem majerjev. Vsako soboto je nekdo od doma z vozom pripeljal do Podvrha osem vreč živil, na vsaki je bilo napisano, kateremu majerju pripada. Nazaj pa je v vrečah peljal skuto, ki jo je s planine prinesel planšar.

Vse do druge svetovne vojne so bile spremembe v prehrani prav neznaatne. Majer je moral skrbeti, da je prav razporedil zalogo živil, da mu jih ob koncu tedna ni primanjkovalo. Vsak si je poprej sam pripravljaval hrano, toda v zadnjih desetletjih to pravilo ne drži več.

Pripovedujejo, da so bili ob novih pošiljkah hrane najbolj veseli svežega kruha in kakšnega koščka suhega mesa. Ta željnost se je vtisnila tudi v reklo: »Sreda že pol hleba sneda.« Sicer pa po izročilu nekdanje planine niso smeli pošiljati mesa – da bi ne bilo nesreče pri živini.

V 20. stoletju se tega niso več držali. Izrazito individualno zasnovana ekonomika se je poprej izražala tudi v dejstvu, da si je vsak planšar sam pripravljaval dnevne obroke hrane – vsak pri »gonišu« v svojem stanu. Na planini Javornik je šlo to pravilo v skrajnost. Na tej planini so stanovi dvolastniški. S simetrično notranjo opremo je zasnovanih dvoje samostojnih stanovanjskih enot z večjim skupnim ognjiščem – vse v enem prostoru; na skupnem ognjišču pa je gorelo dvoje ognjev. Vsak majer je namreč kahal pri svojem ognju, za katerega si je moral vsak sam priskrbeti drva.²⁰

Pred drugo vojno so gospodinje pošiljale majerjem vsak teden hleb kruha iz »krušne« moke, ki je bila mešanica črne pšenične in ržene moke, koruzno moko za žgance, zaseko, klobaso, kos suhega mesa, v letih pred vojno tudi že belo moko za štruklje ali pa »šmorne«, nekateri tudi ajdovo moko za žgance, navadno kavo, malo sladkorja, občasno so dobili majerji tudi riž, »štrunco« – zavitek iz krušne moke z nadevom iz jabolk ali pa rožičeve moke. Uživali so solato, ki so je vsejali gospodarji v gredah ob stajah. Tudi v visokih planinah so imeli take grede. Ko so jeseni pasli na rovtih, so uživali več take hrane, ki je bila v Bohinju v navadi za delovni dan: krompir, zelje, kuhano suho sadje, za priboljšek si je majerica na Šeh napravila tudi pohane šnite. Vendar so bili vse do druge svetovne vojne poglavitna hrana planšarjev z zaseko zabeljeni žganci pa mleko – sveže ali pa kislo. Trikrat na dan so jih uživali. V skrbi, da so čimveč mleka nesli v sirarno, so skrbno odmerjali dnevno količino za svoje potrebe. Uživali so tudi »pinc« – pinjeno mleko, za žejo pa tudi »kisavo« – postano skisano sirotko, ki so jo uporabljali poprej namesto esenca za izdelovanje skute. Sir je bil namenjen za prodajo, maslo in skuto iz kislega mleka so v jeseni z rovtov pošiljali domov, tudi smetane so malo užili. Za praznik velike Gospojnice so Na kraju skuhalo »smetáneke« in so jih majerji skupaj užili. V ponovci so prevreli smetano, zasuli koruzno moko v treh kupčkih, pustili, da je prevrelo in kuhali med neprestanim mešanjem. Podobno jed so v Bohinjski Bistrici imenovali »žbrt«. Majerjem je pripadala skuta in sir od prvega sirjenja. Na fužinarskih planinah so si hleb sira razdelili na veliki šmaren. Vsak je dobil večji ali manjši kos – odvisno od količine mleka, ki jo je prinesel v sirarno. Odgovarja-joči delež skute pa je sirar izročil majerju, kadar je želel. Skuta od zadnjega sirjenja na planini je vselej pripadala sirarju. Do danes se je ta navada ohranila na fužinarskih planinah in na planinah češnjanske srenje.

V planšarski prehrani so nastale občutne spremembe od šestdesetih let dvajsetega stoletja dalje. To je v zvezi z novo miselnostjo, preusmeritvijo

od doma pridelane hrane na kupovanje živil, ki jih je v vse večjem obsegu ponujala razvijajoča se prehrabena industrija, to je tudi v zvezi z novimi normami v prehrabnih navadah domačinov, ki so jih krojile boljše gnotne osnove zaposlenih v nekmetijskih dejavnostih. V tedenskih pošiljkah dobivajo zdaj redno kos svežega mesa. Poprej so si sveže meso privoščili občasno le majerji, ki so se ukvarjali z divjim lovom. Ta je še po drugi svetovni vojni cvetel zlasti v Zgornji dolini. Majerji so »*raubšicali*« v jeseni, septembra, oktobra meseca. Največ so lovili gamse. Po prvi svetovni vojni je bilo tudi 100 gamsov v enem tropu. Raubšicar za Bohinjce ni bil lovski tat – »*še zdaleč ne*«. To je bil lov za pogumnega človeka. Raubšicarja ne ukroti nobena postava, noben človek. »*Si bil prisiljen, a boš sam krompir jedu,*« je opravičeval svoje raubšicarske navade Bohinjec, ki je v mladih letih majaril na fužinarskih planinah. Meso so majerji nosili tudi domačim v vas. Poleg svežega mesa zdaj pošiljajo planšarjem najrazličnejše industrijsko pripravljene jedi (juhe, golaž, druge mesne konzerve, testenine, piškote), obvezen je zavitek prave kave in pijača, največ žgane pijače. Vendar je ob vsaki pošiljki poleg »*štruc*« kruha (vsaj dve desetletji pošiljajo tudi majerjem kar pekovski kruh, ker so v tem času tudi Bohinjke opuščale tedenske peke v domači krušni peči) še klobasa, zaseka in koruzna moka, saj so z zaseko zabeljeni žganci še vedno priljubljena jed planšarjev. Bohinjci pripravljajo žgance iz debelo mlete koruzne moke, kakršno še izdeluje mlinar v Stari Fužini. V posodi pražijo moko na zaseki, zalivajo in ob neprestenem mešanju z vilicami sproti drobijo. Zaseko s klobaso vred so hranili v ovalnih škatlah iz klanega lesa.

PASTIRSKA NOŠA

Prvo sporočilo o noši bohinskega pastirja je ohranjeno na znameniti upodobitvi Triglava z Velim poljem in planšarjem slikarja F. X. Barage iz leta 1776, objavljeni v Hacquetovi *Oryctographii Carniolicæ*, 1778. Sto let kasneje je upodobil bohinskega pastirja L. Benesch: Bohinjec 1888. Hacquetovi opisi noše Kranjcev iz 18. stoletja dopolnjujejo Baragovo upodobitev,²¹ nošo Beneschevega Bohinjca pa dopolnjuje v nadrobnejših novejša predstavitev bohinske noše od sredine 19. stoletja dalje.²² Bohinjec na Beneschevi upodobitvi ima širokokrajni klobuk, ogrinjalo iz ovčje kože, telovnik sodobnega kroja, to so sestavine noše, ki jih v Bohinju ne pomnijo več. Podobna ogrinjala iz ovčje kože pa so v drugih območjih na Gorenjskem (Mojstrana, dolina Kokre) nosili »*golcarji*« ob deževnih dneh še v obdobju med obema svetovnjima vojnoma. Dokolenske hlače, cokle, velika palica »*šteklarca*« pa so bile značilne sestavine noše bohinskih planšarjev še pred prvo svetovno vojno, palica tudi še v obdobju med obema vojnoma. Pred prvo svetovno vojno so se za delovni dan nosila oblačila iz domačega blaga. Noša planšarjev se ni razlikovala od običajne delovne noše, le da so bile majerice in majerji, posebno pa še sirar, na planini čedneje oblečeni kot doma. »*Tb že okolje tacga čoveka naredi, da bolj na čistočo gleda.*« Tudi doma so rekli, če je šel kdo v planino: »*Se boš pa malo čednejše oblekel, da ne boš šel tak v planino.*« Kar so največ mogli, so za delavnik, tako tudi v planinah, nosili obleko iz domačega blaga. Moški so nosili raševnate hlače črne barve – ko se je blago spralo, so bile pa sive. Spodnjic niso nosili, ker so bile vse raševnate hlače podložene z domačim platnom. Ob delavnikih so nosili večinoma kratke, malo čez kolena segajoče hlače. Obuvali so sive volnene nogavice, ki so jih zavezovali pod kolenom z jermenom, ki je visel od hlač. Redkokateri

moški so ob delavnikih nosili dolge raševnate hlače. Na planinah so nosili tudi stare ponošene irharce, če niso bile več primerne za nedeljsko nošo. Srajce so nosili iz gosto tkanega platna – »borhntaste, na čitca tkane« – kot cvilih, v hladnejših dneh »lajbče« in »pruštahe« pa »navadne« klobuke. Krog pasu so imeli pripasane plave »birtahe« iz domačega platna. Kasneje so jih zamenjali z večjimi predpasniki, ki si jih natikajo krog vratu. Po prvi svetovni vojni so se dolge hlače uveljavile tudi za delovni dan. Domačo raševino in platno so barvali pri Firberju v Bohinjski Bistrici – posameznikom iz gorskih vasi še v obdobju med obema svetovnima vojnama. »Rinčoše« – visoke čevlje z vezalkami so nosili planšarji le ob basanju, ob selitvah, če so šli v dolino, v planini pa le v deževnih dneh, ko so zaganjali živino na pašo ali s paše. »Rinčoši« so bili nakovani z žebli. Pred drugo svetovno vojno so jih zamenjali »kvedrovci«, visoki čevlji z debelimi podplati in okovani. Najbolj vsakdanje obuvalo majerjev in majeric so bili še po drugi vojni leseni cokli z usnjenimi »urbasi« (zgornji del) in »žoki« – kratke volnene nogavice. Po izročilu so majerice s planine Na kraju v coklah hodile v Trento k maši. Podplati so bili okovani z žebli »coklarji«. Kožo so nosili strojit h Godcu in Skalovcu v Bohinjsko Bistrico. Že pred zadnjo vojno so majerji začeli nositi gumijaste škornje – »gumice«, ki so zdaj najbolj značilno obuvalo planšarjev, čeprav tudi brez cokel ni noben starejši majer. Pred drugo vojno in tudi še danes kupujejo cokle na Koprivniku. Pod Studorom je delal nazadnje cokle Odarjev Janez, dolgoletni majer in zadnji sirar na planini Viševnik, ki je zamrla leta 1977. Prav taka obutev je bila in je značilna za nošo planšaric.

Pred prvo svetovno vojno so majerice nosile »čiklje« z modrcem – rdeča krila, našita spodaj s črnimi ali belimi trakovi »šreki« in bele »jóšpekle« s širokimi, do komolca segajočimi rokavi z elastiko. Spodnja krila na pas so bila iz gostega domačega platna, dvonitnika z vtkanimi širšimi in ožjimi rdečimi črtami ob robu. Nosile so tudi dolga krila na pas in »pluznek«. »Prepasavc« so imenovali dva metra dolg trak, s katerim so si pri delu spodrecvale vrhnja krila. Nekoliko krajša krila z modrcem iz vzorčasto tiskanega blaga so si oblekla dekleta po prvi vojni zlasti ob nedeljskih popoldnevih, v tridesetih letih so se za nedeljsko nošo uveljavili »dendelni«. Rožasti predpasniki »burtahi« na pas, z »glničami« spodaj, so se po prvi vojni umikali predpasnikom sodobnejših krojev. Kite so si spletale planšarice še po drugi vojni in jih ovijale ob glavi na starejši način – kot je bilo v navadi pred prvo vojno, čeprav so nekatere tedaj nosile kite, zadaj spuščene. Dve kiti so krog glave ovile v »rink«, druge so zadaj kito zavile v »figo«. Značilna sestavina nedeljske noše majeric je bil do tridesetih let bel predpasnik sodobnih krojev. Dekleta so imela rute na glavi le ob slabem vremenu. Rute so bile »beketaste«, z belimi ali rdečimi pikami ali pa z rožicami. Vselej so si jih zavezovale zadaj na zatilju, tako stare kot mlade planšarice. Ob slabem vremenu so pred prvo vojno »povrh nosile« porhentaste jope. Pletene jope iz domače ali kupljene volne so postale sestavni del noše planšarjev in planšaric šele po prvi svetovni vojni. Pletli so nogavice in jope sami, poleg dolgih nogavic sive, rjave ali črne barve, so sami izdelovali tudi kratke nogavice – žoke, ki so bili tudi bele barve. Cokel nikoli niso natikali brez nogavic. Spodnje hlače so imele pred prvo svetovno vojno le nekatere majerice. Za takratno pojmovanje je bilo smešno, če jih je katera imela, so jih skrivaj prale.

Majerji in majerice so imeli že poprej in imajo še danes perila za trikrat, štirikrat preobleči. Za trikrat preobleči imajo majerice vrhnje obleke. Volnene nogavice, volnena jopica, gumijasti škornji, visoki čevlji, cikli in večji dežnik so še vedno nepogrešljive sestavine majerske garderobe. Novost v noši majeric so dolge vrhnje hlače, delovne halje, ki izpodrivajo »pwažo« – predpasnik iz žaklovine. Pwažo so si poprej pripasale za molžo vrh navadnega predpasnika, nekatere si jo še pripašajo. Tudi kite so zdaj že prava redkost. Na starejši način – v rink si jih krog glave ovija planšarica Posodnjekova Cilka v Lazu.

Majerji in majerice so si prali sami. Moški so dajali v pranje tudi domačim ali pa so jim to uslugo napravile majerice, kar so jim morali vrniti s kakšnim drugim delom, na primer s tem, da so namesto majerice zagnali živino na pašo.

Za hojo so pred drugo vojno še precej rabili velike, spodaj okovane palice – »šteklarce« pa tudi krajše palice s kljuko. Izdelovali so jih sami. Leskove, javorjeve ali pa jesenove veje so ukrivili in pustili nekaj let, da se je palica odebelila, potem so vejo posekali in spodaj okovali.

Umivali so se v malih lesenih »škafcih za umivanje«. Vsako soboto so še zlasti mlade planšarice skrbno počistile stan. Pomile so vse posodje in ga sušile na pomolu pred stanom. Čiščenje je bilo tudi sestavni del prazničnega vzdušja ob koncu tedna, ko so pričakovali obiskovalce iz doline: fante, ki so hodili vasovat v planino, svoje domače ali pa gospodarje, ki so od časa do časa prihajali pogledat svojo živino. »Tb se je moralo vse svetit ob sobotah!«

STIKI Z DOLINO

Planšarji ostajajo vso pašno dobo v planini in se le izjemoma vračajo v domačo vas. Bolj žive stike z dolino so imeli planšarji na bližnjih planinah in ob jesenski paši na rovtih. Nekateri so od doma hodili vsak dan planšarit na bližnjo planino, čez dan pa pomagali doma pri poljskih opravilih. Danes z motornimi vozili posamezniki na ta način obvladujejo planšarsko delo na primer v Konjski dolini in na Goreljeku. Bolj živi stiki z domom so bili tudi v primerih, kjer so morali planšarji sami hoditi po hrano. Sicer pa so bile sobote in nedelje in so tudi še danes, dnevi, ko obiskujejo – zdaj navadno le člani domače družine, majerje v planinah. Obiskovalci so bili povečini najbolj živa vez planšarjev z dolino. Nenadomestljivi so tudi še danes, čeprav ima zdaj vsak planšar svoj tranzistorski sprejemnik in je na planinah vsaj nekaj lastnikov vikendov, ki se zraščajo s planšarji v novo obliko družine na planini. Vikendaši jim prinašajo novice, ob koncu tedna se navadno srečujejo, prinašajo jim sporočila od doma, na planine, ki so dosegljive z motornimi vozili, jim tudi kaj pripeljelo. Pa vendar so obiski domačih in sovaščanov najbolj zaželeni, saj je šele to pravi stik z domom.

Ob sobotah ali nedeljah že po tradiciji prihajajo po skuto in prinašajo živila. Ob nedelja so poprej prihajali gospodarji živine. V pričakovanju obiskovalcev so zato planšarji ob nedeljah ostajali s tropi na pašniku v bližini svojih staj. Takemu pašniku so rekli »nedeljska dnina«. Tako je bilo bolj priročno za gospodarje, ki so hoteli videti svojo živino pa tudi bolj ugodno za planšarje, da so imeli na voljo več časa za pomenke. Veselili so se teh srečanj z domačimi, s sovaščani. Toda prav dolgo jih niso radi imeli v svoji sredini. Deloma jih je v to silil trdno določen

ritem delovnega dne, ko je vse treba postoriti ob določenem času in spraviti v red pred nočjo. V veliki meri pa je bil tak odnos pogojen v občutju pripadnosti svojemu svetu. »Majer je rekel: 'Jest se najbl fajn počutm, da ni nobenga od doma. Samo da so jim prinesli hrano pa odnesli nazaj blago. Drugače pa so se majerji med seboj najboljše počutili. To je resnica. Je bila že tista harmonija prizadeta.« Domotožja se spominjajo majerji, ki so desetletja preživeli v gorah, samo v prvih letih svoje trde majerske poti. Tudi do turistov imajo določen negativni odnos. Seveda pa so v tem pogledu razlike od primera do primera. Nekateri se jim izogibajo, ker menijo, da jim jemljejo čas ali kako drugače motijo ritem njihovega življenja in dela. Jezijo se nad nesnago, ki jo puščajo za seboj, in s tem spravljajo v nevarnost zdravje živine. Jezijo se nad njihovo objestnostjo, ko ob svojih počitniških hišicah uveljavljajo svoja merila, ki so tako zelo tuja domačim normam. Pri tem je treba poudariti, da je tuje domači miselnosti postavljati ograje okrog svojega bivališča na skupnem svetu, ki je namenjen paši, uničevanje le tega z motornimi vozili, puščanje odpadkov, še zlasti konzerv, ki so nevarni za živino. Velike skrbi jim s svojim objestnim vedenjem povzročajo predvsem prehodni turisti, ki kradejo živini zvonce in ne vedo, v kakšno nevarnost in skrbi spravljajo živino in planšarja, ki mu je zvonec v veliko pomoč pri iskanju, kadar se živina zgubi. Osameli in ostareli planšarji zdaj vedno bolj poudarjajo povezanost z lastniki vikendov, ki so jim v človeško oporo pa tudi – vsaj občasno v pomoč pri planšarskem delu. »Jaz imam rada te ljudi. So kar pripravljeni pomagat. Če bi bili planšarji, pa teh ne bi bilo.«

Z oddaljene planine Na kraju so majerice vzdrževale stike z domačimi tudi s pismi. Francka Smukavec, ki je sedeminpetdeset let majarila na tej planini, je prvo leto, ko jo je neizmerno mučilo domotožje, poslala staršem v dolino naslednjo pesem:

*Bleda luna milo sije
duh moj misli na svoj dom
srce zanj mi strašno bije
bogve kdaj ga vidla bom.*

*Vmes so hribi vmes doline
vmes šumenje bistrih rek
daleč daleč so planine
daleč Save je iztek.*

*O premila domovina
ljubi moj slovenski kraj
kjer je zibel moja tekla
bod gomila moja kdaj.*

*Kje so znanci in prijatli
tu ne vidi jih oko
kje so oče kje so mati
ki ljubil so me gorko.*

*Daleč iz planine visoke
vam v naročje hrepenim
srce meni ne miruje
vas še videti želim*

»Pa ves pisem je bil okápan, tkuj sem vekawa. Doma so pa tud vekali. Tkuj mi je bilo dolgčas prvo leto...«

PLANŠARJEV PROSTI ČAS IN DRUŽABNO ŽIVLJENJE NA PLANINI

S planšarskimi opravili nabit delovnik, ki še zlasti pesti sodobne planšarje, ki so za vse sami, dovoljuje le malo prostega časa. Še popoldanskega počitka, ki je bil poprej v navadi, si ne morejo več privoščiti. Planšarji so bili vpeti v sistem dela in življenja na planini, ki se je vsak dan odvijal po nadrobno določenem zaporedju. Celo vsako pot od staj so izrabili, da so vmes še kaj koristnega postorili. Ko so se vračali zjutraj z dnine, kamor so zagnali živino na pašo, so nazaj grede nabirali gorska zelišča, rastline za krmo prašičev, vejevje za kurjavo – v butare so ga povezali in na glavi prinesli do stanov, tudi kar na rami posamezno vejo. Ko se umiri živina, usahne zdaj tudi življenje na planini. Povečini ostareli planšarji, ki jih še premorejo bohinjske planine, legajo k počitku, brž ko je postorjeno delo.

Pred drugo svetovno vojno pa je bilo na bohinjskih planinah zelo razgibano družabno življenje. Posebno živahno je bilo na planinah v Zgornji dolini, kjer je bilo več mladih planšarjev in je bil planšarski personal številnejši. Ob večerih so se zbirali po stanovih ali pa v sirarci. Na začetku paše je bilo na planinah toliko mleka, da so morali posebej siriti mleko od jutranje in posebej mleko od večerne molže. Majerji so zvečer delali družino sirarju v planinski sirarni. Zbirali so se tudi po stajah. Pri majerju ali majerici, ki sta bila bolj družabna, pri teh so se zbirali. tudi menjali so se pri tem, zbrali so se zdaj v tem, zdaj spet v drugem stanu. Na fužinarskih planinah so to počeli tudi zato, da se je med majerje na planini enakomerno porazdelila poraba drv za razsvetljavo. V sirarci in v stajah so skupaj molili, se pomenkovali, se šalili in mnogo peli. Na vsaki planini je bil kdo, ki je znal igrati na orglice, nekateri so imeli s seboj harmonike; majerji, majerice in sirarji so znali igrati na harmoniko in orglice. Ob sobotnih večerih so prihajali pogosto s harmoniko fantje iz domače ali pa iz sosednjih vasi. Takrat je bilo posebno živahno. Plesali so ob sobotah, nedeljah pa tudi na navaden delovni dan. Po skupni molitvi so nekateri stari majerji odšli k počitku, drugi pa so ostali v družini z mladimi – *»kakšen je še zaplesal«*.

V stanovih so največ plesali valček, polko, tudi štajeriš ali pa ceprle. Na melodijo štajeriša so tudi peli:

*Jaz rada, ti rada
ena druga tako
pa vsaka ma rada
to moško telo.*

Plesali so tudi *»v špegu«*. Pri tem sta fant ali pa dekle sedela na stolu z ogledalom v roki. Če je sedel fant, so se mu izza hrbta v špegel kazala dekleta, so se kar vrstile – pa tudi kakšen fant je bil vmes – *»za hec«*. Dekletu na stolu pa so se za hrbtom vrstili fantje in se ji kazali v ogledalo, ki ga je držala v roki. Kdor je držal špegu, si je za ples izbral tisto ali tistega, ki je ugajal. Naslednji je sedel na stol fant, ki se je prikazal v špeglu med obrabi deklet. Ta ples je bil med majerji posebno priljubljen. *»Šest iz Studora je na Jezeru nov pod v stanu napravil, da je bilo bolj fajn za plesat.«* Na Zajamnikih so plesali tudi na prostem, na opuščeni kopiščih, kjer je bil raven svet in mehka trava. Cokle so si sezuli in bosli ali pa v volnenih žokih plesali. Na planinah so se mladi spoznavali. Poprej je bilo več mladih parov, ki so se na planinah ugledali in se potlej poročili. Pa tudi več nezakonskih otrok je bilo.

MAJERICE NA VELEM POLJU,
PRED KRUCMANOVIM STANOM NA VELEM POLJU PRED PRVO SVETOVNO VOJNO.

Ljubezensko življenje na planinah je bilo precej svobodno. Vendar je veljalo pravilo, da o tem v dolini niso pripovedovali. Živeli so svoj svet in ga z molčečnostjo tudi varovali. Majerji so bolj poredkoma obiskovali svoja dekleta v dolini; »*Tb se vse potrpi. Za kakšno bolezen se pa že dobi zdravilo.*« Domačini so tiho pristajali na večjo svobodnost v spolnem življenju. »*Senoseki so šli enkrat čez Velo polje k majercam na Ovčarijo. Trije so šli. Prvemu je majerca koj odprla, drugi je šel k Andrejevemu (stanu). Tam je blo pa zasedeno. Je rekel ta, saj ta sajaste še maram ne. Pa ravno tista je bila potlej njegova žena.*« Če se je kdo zaljubil, pa ni bila nobena pot predolga za vasovanje. »*Prav na Spodnji Tbsc je hodil eden iz Bohinjske Bistrice... Sirar z Uskovnice – Škantarjev Joža, po drugi vojni je še siril, je hodil k majerci Na kraj.*« Nekdanja majerica izpod Studora je pripovedovala: »*Sem imela fanta. Naš je daleč k meni hodil, k Jezeru.*« (planina Jezero). Tudi z nepričakovanimi obiski so fantje preverjali zvestobo svojih deklet.

Večja svobodnost je veljala le za odrasle. Mladim pred osemnajstim ali dvajsetim letom je bilo tako življenje prepovedano. Stari majerji so jih čuvali. »*Ti starejša planšarica je imela besedo, odločila je, kam se vsak dan žene past živina, če je opazila spogledovanje ali ščipanje, to je veljalo za mladoletne pod 20 let, te je prav po materinsko prijela kje na samem, začelo se je zaslíševanje in poduk...*« na primer: »*V vas hodi le v sirarno, kjer smo vsi zbrani, ne hodi na svoje, to je nevarno, ker na tako znanje in shajanje v planini rada strela bije.*« Tudi v planini je veljalo pravilo, da mladoletni fantje niso smeli ostajati s starejšimi fanti zunaj po deseti uri zvečer.

V Zgornji dolini je bilo v navadi, da so se ob večerih obiskovali majerji s sosednjih planin. Obiskovali so se majerji s planine Na kraju in Govnjača; ves Kraj je šel v Govnjač. Spotoma so včasih peli:

*Fantje kam pa nocoj pojdemo?
V Govnjač, v Govnjač, v Govnjač
v Govnjač, v Govnjač, v Govnjač
k svoj ljubci vleč.*

Ob takih večernih poteh na sosednje planine so si svetili z baklami, kasneje pa z baterijami. Na Fužinarskih planinah so imeli žive stike majerji z Dednega polja, planine pri Jezeru, z Viševnika in Laza. Na Ovčariji, ki je bolj oddaljena planina, pa so živeli bolj sami zase. S planin Konjščica, Praprotnica so občasno hodili majerji na Goreljek, kjer je bilo vsako nedeljo dosti obiskovalcev iz doline. Prihajali so gospodarji, gospodinjje, otroci, največ pa fantje in dekleta. Gorjušci, Koprivnikarji pa tudi fantje z blejskega kota, z Gorij so hodili plesat na Goreljek. Tako je bilo pred drugo svetovno vojno, pa tudi po vojni, dokler so še majarili mladi.

Posebno živahno je bilo v sirarci na večer pred »*basanjem*« – selitvijo planšarjev in tropov s planine na planino ali s planine v dolino. Od doma so prišli basovci, gospodarji živine, ki so pomagali naslednji dan pri selitvi tropov. Basovci so od doma prinesli pijače, jedače in skupaj z majarji delali družino sirarju, ki je zvečer siril zadnje mleko, zbrano na planini. Zdaj se zbirajo basovci v bivališčih planšarjev. Poprej so pili le domače žganje, zdaj pa prenesejo s seboj prav različne vrste pijač. Pa vendar ni to več tako prazničen dogodek.

PLANŠARSKA PESMI

Intenzivno doživljanje lepote narave in trdega življenja sredi nje, samotnost, ki uravnava duha k refleksiji, so gotovo med tistimi sestavinami, ki so bile gibalno pri občutni nagnjenosti bohinskega človeka k pesnikovanju.

Navezanost na živino je izražena že v preprosti pesmici, ki so jo matere pele svojim otrokom:

*Krave bezlajo, ovce pa ne znajo,
A, Be, Ce, krave so več kot ovce.*

Slabo vreme je velika nadloga v življenju planšarja na planini, na kar opozarjajo tudi verzi:

*Luža je tako velika
da se cokla z noge zmika
teden dni že megla stoji
meni pa se dolgčas zdi.
Pridi veter, žen meglo
drgač pa mi domov gremo.*

Pesem je s svinčnikom napisala na vrata svoje kamre Hlipova (Franca?) iz Stare Fužine, ki je vrsto let majarila na Spodnjem Toscu.

Od anonimnih tvorcev v verze oblikovanih misli in čustvovanj izstopajo imena treh, ki so zapustili za seboj prave zbirke svojih pesmi. Urbanc Franc, rojen 1898, p. d. Šoklč iz Češnjice št. 80 je bil doma iz Stare Fužine. V mladosti je majaril in tudi »raubšical« na domačih planinah. Bil je kmet, pevec, godec, igravec na domačem odru in pesnik. Bil je izvirna umetniška osebnost, zakoreninjena globoko v domačem okolju. Bil je občutljiv opazovalec narave in zlasti domačega življenja, kot pripovedovalec tudi svojevrstni interpret tega življenja. Pisal je razpoloženjske, ljubezenske pesmi, največ pa prigradnice.

Med njimi je tudi pesem: *BRDARJEVI MINKI za poslani šopek, 1. 8. 1947.* Poslal jo je majerici Brdarjevi Minki na planino Krstenico v zahvalo za šopek gorskega cvetja, ki mu ga je poslala v dolino. To je tudi prva Šoklčeva pešem, ki je doživela objavo.²³

Pritiske, ki so dušili bohinskega kmeta v času obveznih oddaj, je uporno zaznamoval v naslednji pesmi.

18. 7. 1950

*Bohinjska teleta res niso težke
po 60 kil se prav redko dobe
od 40–50 njih je večina
ker majhne rasti je planinska živina.*

*Od davnaj tako že bilo je pri nas
rediti teleta pet tednov ni špas
ker mleko se tudi oddaja za plan,
če ne oddaš ga si pač kaznovan.*

*Vse to upoštevajte tam pri odkupu
napravite konec brezumnemu hrupu.
Saj kmet dandanes ni več tlačan
zaveden svoboden je zvest državljan.*

V naslednji pesmi je zaznamoval čas druge svetovne vojne in jo naslovil padlim na Uskovnici, ki je leta 1944 pogorela.

29. nov 1962

ŽRTVAM NA USKOVNICI

*V jesenskem soncu koplje se planina
Brezskrbni so ljudje – živina
In partizanska četa mirno se krepí
Za zadnji boj, da dom naš osvobodi.*

*Po skrivnih potih je sovrag prispel.
Spremenil rajsko je planino v prah, pepel.
Uničil tudi je življenje vaše
Ki bili ste opore trde borbe naše*

*Le spite mirno v zemlji naši
Svoboda tu je; zdaj nas nihče več ne plaši
Sovraga prosta naša je planina
Svobodna naša je prelepa domovina.*

Med etnološko zanimive sestavine bohinjskih kravjih balov, ki so se po drugi svetovni vojni razvili v izrazito turistično prireditelstvo velikih razsežnosti, sodijo prav gotovo pozdravni govori Franca Cvetka (1903–1984), p. d. Uka izpod Studóra.

Ukc je bil gospodar trdne kmetije. Njegovo ime je živo prisotno v arhivskih listinah pašne srenje Studor-Stara Fužina, saj je bil Ukc pri krmilu akcij za izboljšanje gospodarstva na domačih planinah že pred drugo svetovno vojno. Kot vsi pravi Bohinjci je prizadeto spremljal propadanje planšarstva in z njim tradicionalnega bohinjskega kmetijstva, ki so ga od konca petdesetih let utesnjevali tudi pritiski gozdarjev. »Turizem in planšarstvo bi si morala podajati roke,« je modroval o potrebnosti sožitja obeh dejavnosti v sodobnem Bohinju. Sam je to idejo udejanjal tako, da je svojo stajo v Ukancu med prvimi predelal v počitniško hišico in jo oddajal letoviščarjem. Poleg očetove staje si je sin postavil stanovanjsko hišo, Ukanc št. 78, poleg nje pa še posebno zgradbo z apartmaji za letoviščarje.

Turizem in planšarstvo bi morali v Bohinju zavzeto razvijati, v tem je bodočnost bohinjskega gospodarstva, ne v industriji, tako je v razgovoru razmišljal. Naprej je modroval nekako takole: Pokrajina izgublja svojo privlačnost za turiste, če v njej ni čutiti življenja in dela domačinov. Kar nam daje zemlja premalo, bi nam moral nadomestiti turizem. Kar doma pridelamo, bi morali tudi doma prodati – tudi zavoljo gostov, zaradi njihovega boljšega počutja v naši sredini.

Pred javnostjo je znal Ukc v humor zaviti svoja resna razmišljanja o zgrešeni poti, na katero je skrenilo po drugi svetovni vojni življenje in gospodarstvo bohinjskega človeka. V svoje otvoritvene govore za udeležence Kravjega bala je na igriv, tudi jedko igriv in pronicljiv način vtikal socialno in gospodarsko problematiko vasi, ki je pretresala njegovo generacijo in njega osebno. Obramba srenjskih in planšarskih pravic ga je pripeljala celo na ustavno sodišče v Ljubljano. Ne prav brez uspeha.

Takole je bohinjsko resnico zavil v pozdravno pesem udeležencem Kravjega bala 1967. Pesem objavljamo v izvirni obliki, da bi tako opozorili na naivno svobodnost urejevalcev zbirke njegovih govorov in pesmi, ki je izšla v broširani obliki ob trideseti obletnici te velike bohinjske turistične prireditve.²⁴

*Kmečki fant se je odločil,
da bi kmalu se poročil,
vpraša znano mu vaščanko,
lepo in **stasito** Anko.*

*Al' me moreš rada imeti,
kot bodočega moža objeti,
doma imam krave kure svinje,
nujno je **treba** gospodinje.*

*Anki vseč je fantov klic,
pa pove mu po pravic,
obljubiti mi pa moraš,
da me **v vseh** stvareh ubogaš.*

*Jaz bi te že rada imeva,
če b' ne imel prevličga hleva,
saj si čeden čil in zdrav,
ne maram **gleštati** pa krav.*

*Avto služba in penzjon,
za nevesto je zdaj poklon,
če se z živino boš bahal,
boš še dalje **stric** ostal.*

*Mamici sem obljubila,
da bom takega dobila,
ki me za poročni dar,
z avto pelje **pred** oltar.*

*Prodaj krave kupi avto,
pa še mal' boš mešal mavto,
iz hleva uredil boš garažo,
jaz si kupim **pa** masažo.*

*V turističnemu letu,
nabaviva še malo cvička,
pa bova **ž'vela** kakor tička.*

*Planšár posluša vse ga mine,
še zmira hodi peš v planine.
Dragi planšar le brez skrbi,
ob Anki bi **dobil** po grbi.*

*Rajši glej eno tako Minco,
ki bo imela rada ž'vinco,
Planšar vid' na stara leta,
kako usoda z **njim** pometa.*

*Nekdaj slavna planšarija,
se v hudih krčih zvija,
Plánšar pa korajžno vztraja,
še naprej **teleta** vzgaja.*

Morda še za take dneve,
ko ljudje b'do lačne reve,
Zdaj premalo nas poznajo,
tist' ki so **včasih** prišli v stajo.

Pa so djal' prijatelj naš,
prišli smo saj nas poznaš
daj nam kravo in teleta,
ker je **stiski** naša četa.

Raznovrstni so poklici,
ki planšarjem sede na špici,
skrbe da imajo čedne hlače,
in precej **visoke** plače.

Vsi pošteni državljani,
zabavajmo se kakor lani,
vsakemu se v hlačah trese,
kaj reforma mu prinese.

Če že vse nam spodleti,
planšarstvo nam ne fali.

Medja Franc (roj. 1926), p. d. Vodar Češnjica 57,²⁵ je bil dolgoletni sirar na planinah Zajamniki in Na Kraju. Iz njegove zapuščine predstavljamo dvoje pesmi, ki sporočajo navezanost bohinjskega planšarja na njegov gorski svet, navezanost, ki jo dolgoletni majerji tako poudarjajo, sirar Medja pa jo je znal izraziti tudi v pesmi.

PLANINI

*Včasih planina, si bridka tako,
ko stresa te grom in veter močno,
da žalosten vsak je, in misli tako,
da leto me drugo več gori ne bo.*

*Al, hitro Ti menjaš, svoj zali obraz,
burja potihne, odkuri jo mraz,
sonce oblizne prekrasni Tvoj kras,
spet novo življenje užge se v nas.*

*Vsakemu zopet, srce zdaj zavriska,
duša, dobi, na novo pritiska,
začuje se pesem, in vrisk na planini,
nobeden več zdaj, ne bil bi v dolini.*

Pl. Na kraju dne, 30.7.54

V drugi pesmi je klic planine izrazil še v akrostihu.

*Ne morem ostati doma,
Ah prevelika je želja,
Planine, ki ljubim jih iz srca,
Le tam se napijem veselja.
Ah zrak ko objame te zdrav,
Na vrhu teh lepih višav,
In sonce te toplo ogreje,
Nikdar se srce tako mi ne smeje.
Ej! Le na planine, za lepe spomine.*

Franca Smukavec (1901–1984), p. d. Košmrljeva iz Češnjice,²⁶ ki je planvala na Komni na planini Na kraju od leta 1919 do 1976, je navezanost na ta svet oblikovala v preprost verz:

*Vrh planin
nižave sin
me kliče
Bogatin.*

Sirar Žvan izpod Studora pa ji je dal pesem, ki opeva lepoto teh gora.

*Gracija, lepa ta dolina,
Pekel in kotel pa grozna globočina
Komna skrita, ravna
srce in dušo mi nevidno predramlja.
Vas vse zapuščam zdaj
bogvè, če se še vidimo kedaj
Oj bodi mi planina pozdravljena,
na veke nepozabljena!*

Johana Jeklar, p. d. Blažinova s Koprivnika (1900–1986), je glavnino svojega življenja preživela kot majerica najprej na domačih planinah, potem pa sklenjeno 40 let majarila Pustu z Jereke na Goreljeku in v jeseni na Pokrovcu; zadnjih dvajset let je nepretrgoma poleti in pozimi živela v Pustovi staji na Pokrovcu. Pesem je sestavila in ji jo prebrala na grobu njena gospodinja Minka Cesar, p. d. Pustova z Jereke,²⁷ ki je sama kot dekle več let majarila na domači češnjanski planini Krstenica.

JOHANI V SLOVO IN ZAHVALO

Pustovi

*V koči planinski, revni ubogi
tam domovala si štirideset let.
Premagala mraz si, grom, dež,
sneg in vihar.*

*Ko prišla pomlad je, bila si spet kralj.
Kako so čudili se Tvoji samoti
ljudje, ki prišli so iz boljših razmer.
»A vendar« za grajske sobane
bi ne zamenjala kočice dimne sredi
planine.*

*Vsem, ki Johani ste kdaj pomagali
ji darovali, ob strani ji stali
naj Bog Vam povrne plemenita
dejanja.*

*Počivaj v miru draga Johana
lepše zdaj sanjaj
ob vznožju Triglava.*

V Jereki dne 30. 1. 1986.

- ¹ M. Vojvoda, Razvoj kulturne pokrajine v Bohinju, Ljubljana 1965, str. 100–101, 173–177, inauguralno delo, rokopis,
A. Gosar, Počitniške hiše kot element transformacije alpskih pokrajin, Lj. 1988, inauguralno delo
- ² A. Melik, Planine v Julijskih Alpah, Lj. 1950, str. 174–180, 268–271,
A. Novak, Planšarsko stavbarstvo v Bohinju, Snovanja X, 1976, št. 2, str. 26–30,
T. Cevc, Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem, Lj. 1984
- ³ M. Vojvoda, Almgeographische Studien in den slowenischen Alpen, Münchner Studien zur Social- und Wirtschaftsgeographie 5, Regensburg 1969, str. 37
- ⁴ M. Vojvoda, Razvoj kulturne krajine v Bohinju II, Tabele, 1965, tabela 20
- ⁵ A. Novak, Planinsko sirarstvo, Bohinjski zbornik, 1987, str. 79
- ⁶ M. Vojvoda, Almgeographische Studien..., str. 37
- ⁷ Skupni pašniki in planine v Sloveniji, Kmetijski inštitut Slovenije, Ljubljana 1984, str. 38
- ⁸ A. Novak, TZ Bohinj in imenski sezname planšarjev, mlekarja v KZ Srednja vas, Janeza Škantarja
- ⁹ V. Novak, Odkup in ureditev pašnih služnostnih pravic Bohinju, Zbornik Filozofske fakultete, Lj. 1955
Novice 1875, str. 139
- ¹⁰ A. Novak, Planinsko sirarstvo, Bohinjski zbornik, 1987, str. 81 (popravek: tudi leta 1972 so še sirili v gorah združni sirarji).
- ¹¹ Isti, nav. d., str. 81–82
- ¹² M. Vojvoda, Almgeographische Studien..., str. 20 in gradivo, zbrano v arhivu GKZ v Srednji vasi
- ¹³ M. Vojvoda, Razvoj..., str. 163
- ¹⁴ V. Knific, Planina Zajamniki v Bohinju, Bohinjski zbornik 1987, str. 100–102
- ¹⁵ A. Novak, TZ Bohinj
- ¹⁶ A. Novak, Orglice so morale biti, Glas, 8. 3. 1983, str. 15
- ¹⁷ isti, Planinsko sirarstvo..., str. 80–81
- ¹⁸ A. Novak, Življenje in delo pastirjev v Bohinjskih gorah, Snovanja II, št. 4., 1978, str. 56–57
- ¹⁹ isti, nav. d., str. 58–59
- ²⁰ isti, Planšarsko stavbarstvo v Bohinju, Snovanja X, 1976, str. 29
- ²¹ T. Cevc, Planina Velo polje v času prvega vzpona na Triglav.
- ²² M. Makarovič, Kmečka noša v Bohinju, Slovenski Planinski vestnik 1978, št. 7, str. 409, 421–422, etnograf 1976, str. 76–82
- ²³ A. Novak, Iz duhovne kulture Bohinjcev, Traditiones 16, 1987, str. 287, pesem je iz njegove rokopisne zbirke.
- ²⁴ Kravji bal v Bohinju, 30 let, 1954–1985, izdalo in uredilo TD Bohinj-jezero
- ²⁵ Pesnika Franca Medjo je prva odkrila gledališka igralka Majda Potokarjeva na planini Na kraju, kamor sta z možem prihajala na počitnice. Po njuni zaslugi je bil izbor pesmi iz njegove rokopisne zbirke pred leti objavljen po radiu.
- ²⁶ A. Novak, »Vsak kamen Na kraju me pozna«, Kmečki glas 1983, št. 9
- ²⁷ Avtorica pesmi Johani v slovo je bila doma pri Brdarju v Češnjici. Njej je leta 1947 poslal Šoklič v planino – na Krstenico pesem Brdarjevi Minki za poslani šopek. Naslovljenka zna pesem na pamet, a je »tovarišico Minko« v zadnjem verzu svobodno zamenjala s »planšarico Minko«.

Anka Novak

THE LIFE AND WORK OF HERDERS IN THE MOUNTAINS OF BOHINJ

The paper describes the life and work of herdsmen on the alps around Bohinj. It is based on the field-work that the author carried out in the years 1975–1978, 1980 and 1988.

Bohinj is Slovene largest and most active centre of transhumance in the Julian Alps and its pastoral culture has preserved the bulk of old traditions. The last fifteen years, however, have seen the most intensive alterations of herdsmen's cabins so far. Urban dwellers have been turning them into their country cottages and refurbishing, to the same effect, also other buildings that are still being used for economic purposes. The oldest method of individual pasturing has survived here to the present day, although on a greatly reduced scale. The same holds true for dairy farming and cheese-making, which used to be very developed. Graziers' settlements look like alpine villages. In the past, every pastoral farmer used to build his own outhouse, or "staja", on an alp or clearing, where he employed a cowman, called "majer", or a cowgirl, called "majerica", during the grazing season. On alps where only grazing took place herdsmen would tend not only the livestock of their employers but also that of other farmers who had commonage rights. These farmed-out animals were called "najemnice". On average, the most competent graziers looked after some 30 head of cattle, half of which were dairy cows, and up to three pigs. The owners of farmed-out cattle had to pay graziers in cash and also provide them with food. In Upper Bohinj Valley, where transhumance was more largely practised than in Lower Bohinj Valley, herdsmen came from the farmer's family: uncles, aunts, sons, daughters, and farmhands. Social life used to be very lively on these alps, while today the aged herdsmen can enjoy only the company of tourists.

Crucial turning-points in the organization of work on the alps were the introduction of co-operative dairying and Swiss-style cheese-making in 1873, and the opening of an up-to-date cheese dairy in the low-lying village of Srednja vas in 1971, when the co-operative stopped sending its dairymen to high pastures. For a hundred years, work on the alps had been divided between the dairyman who ran the common cheese-dairy and herdsmen who tended their herds, milked the cows, fed the swine and helped the dairyman with cheese-making in a set order, that is, according to the amount

of milk they had brought in. On some alps willage communities employed a common grazier, or "čednk", who was responsible only for pasturing and assisted by a cowhand, or "tretivnek".

The ageing herdsmen who still keep working on the alps are now performing both tasks, their own and that of the dairyman. Some of them process milk themselves, and only on two alps do herders still keep alive some kind of co-operative cheese-making.

Till the close of the fifties, almost as many cattle grazed in the mountains of Bohinj as before the war. Yet a number of factors – the increasing abandonment of agricultural activity, the 1960 Forestry Act, which made the local population lose a lot of grazing land, and the efforts of agricultural experts to concentrate milk production in the valley – have brought about a decline of traditional transhumance in the region but also stimulated its modernization. It is only since the generation of graziers who tended cattle for four, five or even six decades has been passing away that the local people have become ready to open up to new incentives. In the last few years they have been improving lowland pastures and introducing commonable transhumance farms with common herdsmen in the mountains. As the local people are unwilling to do these jobs, herders must be sought outside Bohinj. The two or three aged graziers who still keep transhumance alive on some alps, stick to individual pasturing, tending only their own cows or their relatives' cattle. The main motives that keep up the tradition of individual pasturing in this area the herders' attachment to the ancient ways of using high pastures and their love of their old alps as well as higher profits that they get from the sale of milk and dairy products to tourists.

ANTROPOLOGIJE ZDRAVJA, BOLEZNI IN ZDRAVLJENJ

MAG. BORUT TELBAN

Ko sem pred petimi leti pričel z zbiranjem podatkov o medicinski antropologiji, etnobotaniki in Papui Novi Gvineji, sem presenečen ugotovil: da sta poznavanje in obstoječa literatura celotnega Južnega Pacifika pri nas izredno borni, kljub temu, da dobro vemo, da so Melanezija, Polinezija in Avstralija področja, ki so izdatno prispevala k razvoju svetovne antropologije (Durkheim, Rivers, Radcliffe-Brown, Malinowski, Mead, Bateson in drugi); da medicinska antropologija pri nas praktično ne obstaja, oziroma jo deloma pokrivajo medicina in sociologija (medicina dela, socialno skrbstvo itd.), zgodovina medicine (npr. Minařik 1971), zdravniki-fizični antropologi (npr. Švob 1976), etnologi z zanimanjem za ljudsko zdravilstvo pri nas (npr. Makarovič 1977, 1986) ali pa ustanove, kot na primer Institut za medicinska inštraživanja i medicinu rada iz Zagreba s profesorjem Pavaom Rudanom na čelu. Torej medicinske antropologije kot samostojne vede, oziroma veje antropologije, pri nas ni; tretja stvar, ki sem jo pred petimi leti spoznal pa je, da ravno zaradi pomanjkanja informativnih člankov, mnogi v akademskih krogih ne poznajo niti osnov niti terminologije nekaterih področij, ki sicer spadajo v širši krog njihovih interesov; in končno lahko zaključim, da so gornje navedbe predvsem posledica nezainteresiranosti in statusa quo v Slovenskem etnološkem društvu, Oddelku za etnologijo na ljubljanski univerzi in drugih ustreznih ustanovah, oziroma njihove etnocentrične ozke usmeritve v slovensko kulturno dediščino, na način konja s plašnicami. Zato me ne čudi, da kljub temu, da sem preživel 18 mesecev v Papui Novi Gvineji, kjer sem opravljal terensko delo, da sem bil raziskovalec Svetovne organizacije za zaščito narave, svetovalec WHO za Južni Pacifik, da sem bil vključen tako na Univerzi Papue Nove Gvineje kot tudi na Oddelku za antropologijo v Raziskovalni šoli pacifiških znanosti na Avstralski državni univerzi pod taktirko profesorja Rogerja Keesinga, da sem objavil strokovne članke tako v ZDA, Avstraliji in pri nas, da sem predaval na kongresih in različnih univerzah, s strani slovenske etnologije ni bilo znakov kakršnegakoli zanimanja. Usoda, ki je zadela mnoge, ki so se izpopolnjevali v tujini. Če v družbi toliko ponavljamo nujnost zbližanja z Evropo, potem se moramo zavedati, da bo tudi slovenska etnologija morala doživeti korenite spremembe. Spremembe, ki jih bomo prej ali slej zahtevali tisti, ki smo se antropologije učili na znanih tujih univerzah, predvsem pa opravljali samostojne raziskave v Afriki, Južni Ameriki, Aziji, Avstraliji in na Pacifiku, v področjih, kjer se je antropologija začela in uveljavila kot samostojna veda. Pa nikakor ne na račun etnologij domačega prostora kot bi se nekateri morda ustrašili. Ker se v kratkem vračam na Južni Pacifik, to pot s štipendijo Avstralske državne univerze in finančno podporo Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research iz New Yorka, se mi zdi prav, da slovenskim etnologom predstavim področje medicinske antropologije.

Odkar se je pojavil na zemlji, se človek, ne glede na čas in kraj, družbeno ureditev in kulturo, spopada s problemom bolezni in smrti. Zato lahko rečemo, da korenine medicinske antropologije segajo tako daleč kot veda antropologija sama. Zanimanje za socialne in kulturne dimenzije bolezni je na zahodu doseglo vrh v 19. stoletju predvsem zaradi zdravstvenih problemov povezanih z industrijsko revolucijo. Tovrsten interes se konec 19. in v začetku 20. stoletja zmanjša, ko raznorazni mikroorganizmi pritegnejo pozornost medicinskih ved. Od sedemdesetih let naprej se zanimanje za socialne in kulturne aspekte zdravja in bolezni spet poveča, predvsem zaradi zdravstvenih programov v razvijajočih se področjih ter samimi usmeritvami v zahodni medicini. Tisti, ki se danes ukvarjamo z medicinsko antropologijo, jo uvrščamo v vedo, ki združuje tako biološke kot socialne in kulturne aspekte človeškega bivanja, zdravja in bolezni. Biokulturna narava medicinske antropologije je, kot bomo videli kasneje, prišla do izraza v celi vrsti preglednih člankov v zadnjih štiridesetih letih. Vsa ta množica raziskav medicinskih sistemov, bioekoloških in sociokulturnih faktorjev, ki vplivajo na počutje in zdravje človeka, je pripomogla k boljšemu poznavanju medicinskih verovanj in navad v različnih okoljih in se s pridom uporablja v programih za izboljšanje zdravstvene službe v razvitih in razvijajočih se državah.

Bližje biološki usmeritvi medicinske antropologije so tisti antropologi, ki se ukvarjajo z rastjo in razvojem človeka, vlogo bolezni v samem razvoju, s paleopatologijo (raziskovanje bolezni preteklosti, pračloveka). Njihovo področje se tesno pokriva z genetiko, anatomijo, serologijo, biokemijo, arheologijo ter vzbuja zanimanje predvsem fizičnih ali bioloških antropologov. Na sociokulturnem področju medicinske antropologije delujejo tisti antropologi, ki proučujejo etnomedicino, tradicionalne medicinske sisteme, zdravstveno osebe, vedenje v času bolezni, odnos zdravnik – bolnik in dinamiko uvajanja zahodne medicine v ljudske oblike zdravljenj. Njihovo delo se prepleta s sociologijo, socialnim zdravstvom, psihiatrijo in podobno. Nekje vmes med biološko in sociokulturno usmeritvijo so tisti, ki jih zanima epidemiologija in kulturna ekologija. Epidemiološka teorija je tesno povezana z načinom človekovega vedenja, ki močno vpliva na vektorje, ki prenašajo bolezni.

Že v pisanju Jamesa Frazerja, Edwarda Tylorja in ostalih v antropologiji 19. stoletja opazimo zanimanje za bolezni in zdravljenja, šamanizem, divinacijo in slično. Angleški zdravnik (psiholog) antropolog Willam Halse Rivers je eden izmed pionirjev na področju medicinske antropologije, vendar pa v svoji knjigi (1927) zapusti nesrečen stereotip o brezpogojni povezavi medicine, magije in vere ter postavi tezo, da ena brez druge ne more obstajati. Ravno ta pogled je dolgo zaviral naše poznavanje medicinskih sistemov predvsem razvijajočih se ekvatorijskih dežel. Tudi mnogi drugi antropologi so v preteklosti obravnavali tematike, ki se danes uvrščajo v medicinsko antropologijo. Take primere najdemo predvsem pri Evansu-Pritchardu (1972), Turnerju (1967, 1968) in Spiroju (1967). Njihova dela ne uvrščamo v področje medicinske antropologije, čisto upravičeno, temveč jih označujemo z oznakami: antropologije religije, antropologije čarovništva, ritualov in simbolov, antropologije primerjalnih oblik mišljenja, kulture in psihologije itd. To so torej dela, ki so medicinska verovanja in navade uporabila za razlago drugih področij in drugih dejstev. V strokovnih člankih pred vojno se kljub negiranju medicine v množici etnografske literature

pojavnajo posamezni članki z željo po pojasnjevanju zdravstvenih navad v plemenskih družbah (Hogbin 1930, Clements 1932). Za razvoj medicinske antropologije so izredno pomembni članki zdravnika-etnologa Erwina Ackerknechta (1942, 1945, 1947), ki poudari, da zdravje in bolezen ne predstavljajo le biološki faktorji, temveč tudi kulturno bogastvo in družba, ki to bogastvo izkorišča. Ackerknecht pravi, da sta bolezen in zdravljenje le v svoji abstraktni obliki biološka procesa. Faktorji, ki določajo ali oseba zbolí in kako zbolí ter kakšno zdravljenje poišče pa že zavisijo od socialnih faktorjev.

Mnogi pripisujejo začetke antropološkega vključevanja v medicinske probleme Williamu Caudillu (1953) v preglednem članku, ki pa še izhaja iz časa mešanja ved. Na sploh lahko rečemo, da ima področje medicinske antropologije svoje prave začetke v petdesetih in šestdesetih letih, ko so se medicinski pogledi pričeli ločevati od magije in religije. Petdeseta leta nam tako prvič po Riversu prinesejo nekaj teoretičnih razprav (Saunders 1954, Paul 1955, Opler 1956). Iz tega obdobja velja omeniti še Sigerista (1951), ki v svoji prvi knjigi od nameravanih osem podaja zgodovinski pristop medicini, geografijo bolezni in izvrstno sintezo Egipčanske in Mezopotamske medicine. Marvin Opler izda enajst let po svoji prvi knjigi popravljeno, izpopolnjeno knjigo »Kultura in socialna psihiatrija« (1967). V šestdesetih letih se pojavi več knjig zanimivih za medicinsko antropologijo. Antropološko usmerjen psihiater Ari Kiev (1964), in antropolog John Middleton (1967) se posvetita predvsem povezavi magije in različnih oblik zdravljenja, pojavijo pa se tudi prvi pregledni članki (Polgar 1962, Paul 1963, Alland 1966). Sedemdeseta leta dokončno ustoličijo novo vejo antropologijo, ko se pojavijo prvi poskusi prikaza teoretičnega okvirja medicinske antropologije (Alland 1970, Kiev 1972, Seijas 1973, Fabrega 1974, Young 1976, Lieban 1977, Logan in Hunt 1978, Foster in Anderson 1987, Moereman 1979), medtem ko profesor antropologije iz Bostona David Landy zbere v obsežni knjigi predhodno objavljene članke, ki zadevajo medicinsko antropologijo (1977). Članke pregledno razdeli v 14 poglavij, od splošne predstavitve področja, preko paleopatologije, ekologije in epidemiologije, čarovništva, preventivne medicine, medicinskega znanja, emocionalnih stanj do same vloge bolnika in ljudskega zdravnika in kulturnih sprememb, povezanih z zdravjem in boleznijo. Osemdeseta leta prične eden izmed najvplivnejših medicinskih antropologov danes, ki se je šolal tako na področju psihiatrije kot tudi antropologije, Arthur Kleinman. Njegove raziskave (1980), ki zadevajo predvsem medicinski sistem Taiwana, prinašajo kopico novih teoretičnih razmišljanj. Poleg nekaj pomembnih teorijsko-preglednih člankov (Worsley 1982, Micozzi 1983, Wirsing 1985) je za to obdobje značilno, da je več posameznikov povabilo različne avtorje, da sodelujejo s svojimi prispevki in tako omogočijo širši in raznovrstnejši pogled na antropologije zdravja, bolezni in zdravljenj (Romanucci-Ross et al 1982, Mezzich in Berganza 1984, Parsons 1985, Currer in Stacey 1986, Steiner 1986).

Morda se bo komu bibliografija na koncu pričujočega informativnega članka zdela obilna, kar pa je nujno in nikakor ne nenavadno. Precej daljše so bibliografije štirih izredno pomembnih preglednih člankov, ki so poleg že prej omenjene literature nosilni stebri medicinske antropologije. Šele deset let po Caudillu objavi Norman Scotch (1963) prvi pregledni članek z naslovom »Medicinska antropologija«. Tu se medicinska antropologija prvič odcepi od magije in religij, kjer se je

v bistvu začela. Leta 1972 objavi Horacio Fabrega drugi pregled z istim naslovom, kjer pokaže, da se je področje medicinske antropologije končno izoblikovalo in postalo neodvisno. Fabrega vidi bolezen kot kulturno kategorijo, etnomedicinske raziskave pa razdeli na področja, ki se osredotočijo na medicinska verovanja, opise zdravstvenega skrbstva in težav v zdravstvu, opise bolezni in zdravljenj, osebne karakteristike zdravstvenega osebja in podobno. Potem ko naslednje leto Montgomery (1973) poda v letnem pregledu ekološke vidike zdravja in bolezni, pa Colson in Selby (1974) že leto kasneje ponovno objavita to pot krajši pregledni članek z enakim naslovom kot pred njima Scotch in Farega: »Medicinska antropologija«. V njem predvsem poudarita pomanjkljivosti samega področja, to je pomanjkanje definicij, določitev meja, teoretičnih pristopov in del, ki jih praktično še ni ter nujnost ustreznega izrazoslovja. Četrty pregled izpod peresa Allana Younga (1982) se od predhodnih razlikuje v toliko, da ne obdeluje različna področja po avtorjih in temah, temveč se posveti njihovi teorijski usmeritvi. Young razglablja o Kleinmanovi delitvi pristopov v boleznih kjer prvi zadeva posameznika, drugi pa skupino. Posameznik ima celo mrežo besed, situacij, simptomov in občutij, ki oblikujejo njegovo dožemanje bolezni. Bolnikovo razmišljanje je večinoma dvoumno in nepopolno. Drugi vidik poudarja pomembnost socialnih stikov, ki naj bi predstavljali oblike in razdelitev bolezni v družbi. Za Younga je bolezen – »sickness« proces, skozi katerega se zaskrbljeno vedenje in biološki znaki kažejo v obliki socialno razpoznavnih simptomov. Bolezen – »sickness« je torej proces socializacije bolezni – »disease« (biološki vidik) in boleznih – »illness« (kulturni vidik). Tam, kjer obstaja medicinski pluralizem, pravi Young, odloča družba in ne posameznik, na koga se bo bolni obrnil.

V preteklosti so se z medicinsko antropologijo ukvarjali bodisi antropologi z zanimanjem za medicino, bodisi zdravniki z zanimanjem za antropologijo. Od leta 1980 dvajset ameriških univerz ponuja podiplomski študij iz medicinske antropologije, tri četrtine teh na doktorskem in postdoktorskem nivoju. Mnoge univerze uvajajo medicinsko antropologijo kot izbirni predmet tudi na nižjih stopnjah. Razvoj nove vede je prinesel tudi novo strokovno literaturo. Poleg biltena *Human Ecology* sta članke, ki zadevajo medicinsko antropologijo objavljali reviji *Ethnomedizin* iz Hamburga in *Transcultural Psychiatric Research Review* iz Montreala. Kasneje so se pojavile ugledne revije *Culture, Medicine and Psychiatry*, *Medical anthropology in Social Science and Medicine*. Medicinsko antropološka zveza v ZDA izdaja četrtletno *Medical Anthropology Newsletter*. Za področje zdravilnih rastlin ali učinkovin živalskega izvora sta pomembna *Journal of Ethnopharmacology* in *Journal of Ethnobiology*. V Evropi sta primarno vlogo za področje medicinske antropologije prevzeli dve reviji: *Ethnopsychiatria* v Franciji in *Curare* v Nemčiji.

Zaradi boljšega razumevanja, kakor tudi zaradi dejanske delitve medicinske antropologije na celo vrsto ožjih specializacij, bom v nadaljevanju obdelal tri veje znotraj same medicinske antropologije: epidemiologijo in medicinsko ekologijo, etnomedicino ter medicinski vidik družbe in dogajanj v času kulturnih sprememb.

EPIDEMIOLOGIJA IN MEDICINSKA EKOLOGIJA

Za izolirane populacije širom sveta je morda najhujša akutna nevarnost vdor novega parazita, virusa ali bakterije med neodporno ljudstvo, ki v preteklosti te bolezni ni niti poznalo. Tako je 8. februarja 1973 doživelo prvi stik z zunanjim svetom ljudstvo Kren-Akorore v Braziliji ter kmalu po tem, ko so jih preselili v narodni park, pričelo pospešeno umirati zaradi pljučnice in malarije. Celotno situacijo je močno poslabšal še kulturni šok. Že od nekdaj so prvi kontakti prinašali več bolezni kot pomoči v obliki zdravstvene oskrbe. Rolf Wirsing v izvrstnem članku (1985) povzema Ribeira (1971), ko se je število Kaingang Indijancev v Braziliji s 1200 v letu 1912 zmanjšalo na samo 20 v letu 1916 po epidemijah ošpic in influence. Podobno se je godilo kanadskim Indijancem, Severnim Atapaškom, ko se je leta 1820 kmalu po tem, ko so pričeli trgovati z belci, njihovo število zmanjšalo na polovico (Krech 1978).

Epidemiologijo in medicinsko ekologijo zanima predvsem vprašanje povezave med družbo in njeno kulturo ter širjenjem bolezni, njeno sprejemanje, razlago in spremembe, ki jih prinaša. Vprašanje, ki je tesno povezano z evolucijo človeka in njegovim okoljem, ki se spreminja. Množica člankov s tega področja nam onemogoča naštevanje vseh. Pa vendar bi omenili nekatere. Dunn (1968) razmišlja o medicinskih težavah lovcev in nabiralcev ter primerja današnje skupine, ki še zaslužijo to ime, s prazgodovino. Obravnava poškodbe, stradanje, širjenje nalezljivih bolezni in parazitov med lovci in nabiralci. Alland (1970) pravi, da je kultura adaptivni odgovor na pritiske okolja. Človek spreminja okolje s svojo kulturo, okolje pa mu to vrača tako, da vpliva na njegovo biološko in kulturno življenje. Pri vzpostavljanju odnosa med biološkim in kulturnim fenomenom, ki vplivata na zdravje in bolezen, se Alland omeji predvsem na infekcijske in parazitske bolezni, prebavne motnje in stres. Ljudstva, ki so stisnjena na majhnem ozemlju, so mnogo bolj izpostavljena boleznim kot tista, ki so v manjših skupinah raztresena po večjem ozemlju. Podobno razmišlja Murdock (1980), ki dodaja, da se s procesom naravne selekcije v majhnih družbah razvije določena imuniteta, medtem ko mikroorganizmi, ravno nasprotno izumrejo.

Povezavo med kulturo in zdravstvenim stanjem najbolje prikažejo raziskave manjših skupin s posameznih področij. Tako Read (1966) pravi, da je osteomalacija, zaradi katerih se mehčajo kosti kot posledica pomanjkanja sonca ali vitamina D v prehrani, pogosta pri beduinskih ženskah v Nigeriji. Medtem ko otroci in moški hodijo prosto okoli, preživijo poročene ženske veliko časa v črnih šotorih, ki so narejeni iz ovčje kože. Izven šotorov morajo žene nositi črna ogrinjala, ki jih zavijejo okoli telesa in glave. Že tako ali tako pomankljiva prehrana glede vitaminov A in D ter kalcija in pomanjkanje stika s sončnimi žarki povzroči predvsem pri ženskah z majhnimi otroki ostre bolečine, nezmožnost gibanja, hoje in jahanja oslov. Raziskava Nobelovca Gajduška in njegovih sodelavcev v višavju Papue Nove Gvineje v šestdesetih letih je dober primer odnosa med kulturo, okoljem in specifično boleznijo. Med jezikovno skupino Fore se je pojavila bolezen, ki so jo pripisovali genetskemu faktorjem in faktorjem okolja, medtem ko so jo domačini pripisali zlohotni magiji njihovih sosedov. Bolezen kuru, ki je bila virusnega izvora, se je širila zaradi neprijetne navade, da žene in otroci jedo možgane umrlih.

Sedaj bi se osredotočil na dva primera vpliva okolja na genetske spremembe. Prvi je mnogo bolj poznan in se ga spomnim še iz časov študija patofiziologije, povzemajo pa ga raznorazni učbeniki pri nas in po svetu. Tako tudi Poirier (1977) v Uvodu v fizično antropologijo povzema Livingstoneov članek (1958), ki je impresivno pokazal srž problema, ki zadeva srpasto anemijo v Afriki. Čeprav je srpasta anemija smrtna pri homozigotnih posameznikih, se pri heterozigotnih kaže v obliki prilagoditve na okolje torej imunosti in malarijo. Tisti homozigotni, ki imajo srpasto krvno celico umrejo zaradi pomankanja kisika, to je zaradi srpaste anemije, drugi homozigotni z normalnimi eritrociti, zaradi malarije. Le heterozigotni preživijo, ker njihove srpaste celice ponudijo plazmodiju manj možnosti za prehranjevanje in prenos v rdečih krvničkah ter tako ščitijo telo pred malarijo. Neprijetnosti se pojavijo šele, ko se ti Afričani preselijo v Evropo ali ZDA, kjer ni potrebe po tovrstni adaptaciji in se pojavijo težave v obliki bolečin in zmanjšane vitalnosti. Ameriški genetičar James Neel (1962) obravnava na podoben način diabetes mellitus. Pravi, da je civilizacija prinesla več diabetičarjev zaradi bolj kalorične hrane in zmanjšane fizične aktivnosti. Medtem ko je bil diabetični genotip pri lovcih in nabiralcih zaradi neredne preskrbe s hrano ugodna prilagoditev, pa je ta isti genotip v času kulturnega razvoja pripeljal do resnih obolenj.

Nekaj kar je kratkoročno adaptivno, je lahko dalekoročno izredno nevarno, kar velja tako za biološke kot tudi kulturne prilagoditve. Razvoj namakanja v starodavni Mezopotamiji je v tistem času povečal proizvodnjo hrane obenem pa je v zemlji kopičil soli. To je bil eden izmed glavnih vzrokov za kolaps civilizacije na ozemlju današnjega Iraka po letu 2000 pred našim štetjem (Haviland 1987). Ljudje jemo, pijemo, izločamo, se ljubimo in spimo. To je biološko. Način kako to delamo in kaj na primer zaužijemo pa je kulturni in se razlikuje od Evropejca do Japonca ali Papuanca. Nenadna sociokulturna sprememba lahko prinese katastrofalne posledice. Pred leti je suša, ki se je širila južno od Sahare, povzročila svetovni problem, prebivalce tega področja pa dobesedno soočila s smrtjo. Kot pastirji govedi so domačini imeli navado, da so se po potrebi nomadsko selili v predele s pašo in vodo. Nove meje okoliških držav in njihove vlade so jih prisilile, da so se za stalno naselili v vaseh. Tako so pašniki postali preobremenjeni, vlade pa so težavo še povečale z usmeritvijo v tržno gospodarstvo. Zahtevali so, da domačini gojijo več goved kot jih sami potrebujejo, seveda za prodajo. Izrabljeni pašniki in erozija so sicer malo hujšo sušo spremenili v pravo katastrofo. V časih nomadskega življenja in manjšega števila glav živine se kaj takega ne bi zgodilo.

ETNOMEDICINA

Etnomedicina predstavlja ljudske oblike medicinskih verovanj in navad, različne sisteme medicinskega znanja, ki nimajo svojih izvorov v moderni znanosti, temveč imajo zgodovinsko izkustveni značaj. Tisti, ki se danes ukvarjamo z raziskavami tradicionalnih oblik zdravljenja, smo si edini glede širokega spektra vzrokov, ki pogojujejo bolezen. To pomeni, da je bolezen tako biološki kot tudi psihološki, socialni in ku Zdravilne rastline, ki zanimajo bolj biologe kprofesionalne in laične oblike zdravljenj. Nekateri tradicionalni medicinski sistemi imajo svoj izvor v starodavnih visoko razvitih kulturah in so se ohranili in

izpopolnili do današnjega dne. Te medicinske navade stojijo vzporedno z zahodno znanstveno medicino. Kot primera si bomo поблиže ogledali tradicionalni medicini Indije in Kitajske.

Ajurvedska medicina izvira iz Indije. Njena teorija pravi, da je svet sestavljen iz petih elementov: zemlje, vode, ognja, zraka in etra – nekakšne prasnovi, ki izpolnjuje vesolje. Uravnavanje teh elementov v telesu predstavlja mikrokozmos znotraj vesolja. Telo ima še tri telesne sokove: zrak, žolč in sluz. Dobro zdravje potrjuje, da so ti sokovi v ravnotežju. Ajurvedska medicina, ki ji omenjeni sistem služi za osnovo, igra važno vlogo v zdravstvu današnje Indije. Osnova tradicionalne kitajske medicine je življenjska moč – chi, ki skrbi za ravnotežje med dvema nasprotnima si poloma: yinom in yangom. Njun prvotni pomen – oblačno in sončno – se je razširil in se danes lahko vključi v kakršenkoli filozofski koncept. Tako yin predstavlja zemljo, mesec, vodo, mrzlo, temo, ženske sile, vlažnost, notranjost, levo stran, slabo, grdo, nizkotno, greh, zmedo, revščino, smrt itd., z eno besedo negativne elemente. Yang predstavlja nebesa, sonce, ogenj, vročino, suhost, luč, moške sile, zunanost, desno stran, prijaznost, dobro, lepo, red, bogastvo, življenje itd., torej pozitivne elemente. Zaradi toplote preveč yanga povzroča vročino, zaradi hladu yin povzroči mrzlico. Bolezni notranjega izvora povzročajo yin, zunanje sile so posledica yanga. Tako so v bistvu tudi tisti medicinski sistemi, ki imajo za osnovo nasprotja vroče–mrzlo, mokro–suho, le posledica dvojnosti yina in yanga. Podobno ideologijo v Mehiki sta obravnavala Foster (1967) in Ingham (1970).

Zdravilne rastline, ki zanimajo bolj biologe kot pa antropologe, predstavljajo posebno poglavje na področju etnomedicine. Zaradi očitnih farmakoloških delovanj jih je sprejela tudi zahodna medicina (raje kot navade šamanov in vračev). Nič čudnega, saj je dokazano, da je 25 do 50 procentov tovrstne farmakopeje izkustveno učinkovito. Že leta 1803 je lekarnar Friedrich Sertürner odkril v opiju alkaloid, ki ga je poimenoval po antičnem bogu spanja in sanj Morfeju zaradi uspavalnega učinka. Morfin je prvi znani alkaloid iz rastlin. Sledijo odkritja drugih snovi v rastlinskem materialu: strihnina, kinina, kofeina, atropina, hiosciamina, kodeina, kokaina, teobromina, digitoksina itd. Buchner izloči leta 1819 iz skorje vrbe salicin, ki je danes osnova najbolj razširjenega zdravila aspirina. Zdravilne rastline so v marsikaterem delu sveta osnova zdravljenja. Z njimi se ukvarjajo bodisi strokovnjaki – zeliščarji ali pa so preprosto del ljudskega zdravstvenega vsakdana. Evanas-Pritchard (1972) nam pove, da posamezni Zande pozna okoli 300 rastlin, ki se uporabljajo v zdravstvene namene. Subanum z otoka Mindanao na Filipinih uporabljajo 724 zabeleženih zdravilnih rastlin (Frake 1961). Uporaba zdravilnih rastlin pa ni ista po celem svetu. V članku objavljenem v *Journal of Ethnobiology* (1988) sem pokazal, da medicinska etnobotanika v Južnem Pacifiku nima dolge tradicije ter, da se zdravilne rastline uporabljajo predvsem neprofesionalno, pri manj resnih boleznih in poškodbah. Njihova uporaba je značilna šele za začetke tega stoletja, kar je verjetno posledica majhnega števila kontaktov s sosednjimi kulturami, prehrabnih navad kot preventive in kurative, pomanjkanja anatomskega in fiziološkega znanja ter celotnega medicinskega pogleda na svet, kjer se vzroki za bolezen najdejo predvsem v duhovih, čarovništvu in prekršitvi moralnega in socialnega reda. Uvedel sem novo delitev zdravilnih rastlin na »curing«

in »healing« rastline, na podoben način kot so pisci sprejeli delitev bolezni na »disease« in »illness« in zdravljenj na »curing« in »healing«. Prve navedbe se nanašajo na biomedicinski model, druge pa vključujejo individualno sprejemanje, izkušnje, psihološke in kulturne vidike. Tudi »healing« rastline lahko zdravijo, vendar brez direktnega farmakološkega učinka, torej le psihosomatsko, kot placebo.

Kulturni aspekt etnomedicine pride prav posebno do izraza pri medicinskih verovanjih, ki vključujejo čarovništvo, nadnaravne sile, animistična in druga verovanja ter bogove, razne tabuje – prepovedi in, ki imajo lastno moralno in socialno ureditev. Vsi ti vidiki človekovega okolja so, predvsem v plemenskih družbah širom po svetu, tesno povezani z boleznijo in oblikami zdravljenja. Obredni strokovnjaki, vrachi, šamani, raznorazni čarovniki in drugi ljudski zdravniki predstavljajo često glavno oporo bolnemu v takih družbah. Ne le zato, ker je dostop do moderne zdravstvene oskrbe težaven in drag, temveč predvsem, ker njihova verovanja zahtevajo strokovnjaka, ki so mu možni vzroki znani, ker ima podoben pogled na svet kot oni sami.

Kot veja medicinske antropologije ima etnomedicina brez dvoma najbolj bogato bibliografijo. Zato se bom v nadaljevanju na kratko omejil samo še na šamanizem. Konec petdesetih in začetek šestdesetih let prineseta razcvet raziskav o šamanizmu. Že leta 1951 izide v Parizu temeljno delo na tem področju (Eliade 1974). O sanjah, ki so začetek kreacije novega šamana in o razlikah med obredi posameznih strokovnjakov pri Mohave Indijancih piše Devereux (1957), Rock (1959) pa nam predstavi šamanizem na meji med Tibetom in Kitajsko. Boyer (1961) izda več študij o šamanizmu pri Apačih. Osebnostne karakteristike šamana kot ljudskega zdravnika poleg Boyerja zanimajo tudi Jane Murphy (1964), ki šamanom priznava inteligenco, stabilnost in moč, s katero nudijo psihološko podporo ter njihove sposobnosti enači s sposobnostmi velikih voditeljev. Fenomen šamanizma se pojavlja v Sibiriji (od tu izraz šaman tudi izvira) in centralni Aziji, pojavlja pa se tudi v Severni in Južni Ameriki, drugod po Aziji in delno v Oceaniji. Eliade predstavi šamanizem kot »arhaično tehniko ekstaze«. Za šamane je namreč značilno, da s pomočjo transa, ki ga dosežejo bodisi s pomočjo halucinogenih drog, plesa, ritmičnega bobnanja ali kako drugače, izvlečejo iz bolnika zlohotne sile, mu povrnejo »zaščitnika«. Handelman (1967) predstavi življenjsko zgodbo Washo šamana na skrajnem zahodu ZDA, Murdock (1965) se posveti psihološkimi aspektom Tenino šamana, tudi iz ZDA, z Japonske pa dobimo študijo Okinawa šamanizma (Lebra 1969). V tem času se iz Mehike pojavi zanimivo, eseistično branje, ki kritike razdeli na dva popolnoma nasprotujoča si pola. Carlos Castaneda (1968) piše o učenju pri Yaqui šamanu. Njegov poskus, da bi delovanje razumel znotraj same kulture, postane hit desetletja. Za nekatere postane Castaneda iztočnica za povezovanje znanosti z mističizmom (Drury 1987). Psihološki pogled v indijske zdravstvene navade, vključno s šamanizmom nam v zanimivi knjigi poda Sudhir Kakar (1984). Poleg Richarda Evansa Schultesa, ki je obsežno pisal o psihoaktivnih drogah v Južni Ameriki (na primer Schultes 1979), je o povezavi narkotikov s šamanizmom v Latinski Ameriki (Kolumbiji) najpomembnejše delo »Šaman in Jaguar« (Reichel-Dolmatoff 1975). Vpliv Castanede se čuti tudi pri danes največjem strokovnjaku za šamanizem, profesorju antropologije, Michaelu Harnerju (1973, 1986). Leta 1987 izide zbirka esejev različnih avtorjev na temo šamanizem (Nicholson 1987).

Moderna znanstvena medicina se pri opisu bolezni omeji na biološki vidik bolezni in se ne ukvarja s psihologijo, kaj šele s kulturo iz katere bolnik izhaja. Poznavanje etnomedicine v deželah tretjega sveta je nujno tudi zaradi socialnega zdravstva, uvajanja zahodne medicine, planiranja zdravstvene oskrbe. Kot piše Ladinsky s koavtorji (1987) je v Vietnamu prišlo do harmoničnega konglomerata vietnamske, kitajske in zahodne medicine.

DRUŽBE IN KULTURNE SPREMEMBE

Verovanja, da je bolezen posledica napačnih dejanj, ki niso v skladu s pravili družbe, moralnih in socialnih prestopkov, so razširjena širom po svetu. Taka oblika kazni obstaja verjetno že iz pradavnine, tuja pa ni niti krščanskemu verovanju, saj je dobro poznana povezava greh-bolezen. Zanimivo je, da ni nujno, da sta grešnik in oboleli ena in ista oseba. Stresne situacije, v katerih se znajdejo posamezniki ali zaradi prekršitve tabujev ali, ker so prepričani, da so žrtve čarovništva, lahko pripeljejo do njihove bolezni in smrti. Zanimiv primer je skrivnost kulta vudu in zombijev – živih mrtvecev s Haitija (Cannon 1942, Lester 1972, Lex 1974, Davis 1983, 1986). V takih primerih je kultura patogena. Ko se bolezen, ne glede na vzroke, pripiše čarovniškemu napadu, že sama diagnoza določi tudi zdravnika in način zdravljenja.

Med jezikovno skupino Melpa v višavju Papue Nove Gvineje so za otrokovo bolezen skoraj vedno krivi starši. Če na otroka ne pazijo dovolj, če se kregajo ali pretepajo, če eden od zakoncev prevara drugega, če lažejo, obrekujejo ali kradejo, se kar rado zgodi, da bo otrok obolel. Obstajajo prepovedi uživanja določene vrste hrane v določenih obdobjih in za različne situacije drugačne, prepovedani kraji, spolni odnosi so lahko silno nevarni za zdravje še nerojenih otrok, v času dojenja, menstruacijska kri in sperma lahko zastrupljata. Po mišljenju domačinov je menstruacijska kri tako hud strup, da v času menstruacije žena spi ločeno od moža, mu niti ne kuha niti ne pride v kakršenkoli stik z njim. Ravno zaradi tega ne sme nikoli stopiti čez noge ležečih mož, niti čez njihovo orožje – loke, puščice in sulice – saj bo lok počil, puščice in sulice pa bodo letele postrani. Spomnim se, ko sva se s pobratenim Melpa prijateljem Kelo vrnila po mesecu dni med ljstvo Hagahai, ki slovi po svoji destruktivni magiji, v vasico Kokowo in sva bila oba hudo bolna. Kasneje se je izkazalo, da je imel on malarijo, jaz pa zaradi 64 kožnih ulcerjev in nekaj turov že tako zastrupljeno kri, da sem imel celo telo močno zatečeno in visoko vročino. Najprej so domačini ugotovili, da naju je napadel človek-duh (kum po Melpa ali sanguma po melanezijsko), ki je zmožen spreminjati obliko. Ker sem nenadoma postal krivec njegove bolezni, saj je šel on z mano na mojo željo, me je neprijetne situacije rešil sam Kela, ki je bil prepričan, da je bolezen kazen. Na tujem, nepoznanem področju je namreč posekal palmo Areca catechu (betel) in duhovi tistega področja, ki jim Kela seveda ni nikoli žrtvoval prašiča, so ga kaznovali. Bolezen kot kazen je tesno povezana tudi z notranjimi občutki posameznika. Zamere, frustracije, jeza, ljubosumje se lahko razvijejo do take mere, da tisti, ki jih doživlja, lahko zbolijo ali celo umre. Melpa ta notranja neprijetna občutja imenujejo popokl. Že samo zato, ker ti nekdo, ki si ga obiskal, ni ponudil hrane, lahko postaneš popokl in zbolíš. Pomembnost poznavanja družbene ureditve za uspešno izvedbo medkulturnih zdravstvenih programov so poudarili že v petdesetih letih angleški

socialni antropologi (Firth 1957, Freedman 1956, 1957). Tradicionalne družbe se ne morejo izogniti vedno močnejšim vplivom z zahodnega, tehnološko bolj razvitega sveta. Enako se dogaja v zdravstvu. Kljub temu pa se medicinska verovanja in navade ne spreminjajo tako hitro, kot se spreminja zunanja podoba in predvsem vdor trgovske miselnosti v plemenske družbe, ki jim je že tradicionalno bila blizu. S samimi verovanji se ohranjajo tudi določene navade in le tiste, ki so jih učinkovito zamenjale moderne metode, izumirajo. Pri psihosocialnih in moralnih boleznih ter tistih, ki so posledica verovanj v čarovništvo, duhove, bogove in podobno, pa zahodna medicina nima prav veliko uspeha. V takih primerih moderna znanost predvsem širi možnosti v izboru prave oblike zdravljenja, ki jo bodo izbrali bolnikovi najbližji. Znanstvena medicina v teh deželah postane del zdravstvenega pluralizma, kar je prav, saj je sama po sebi nemočna pri psihosomatskih boleznih domačinov.

Ko Anglež Peter Worsley (1982) govori o medicinskem pluralizmu tudi pove, da so v Sovjetski zvezi zavrgli pluralistični sistem, ki se je dodobra razvil pri njihovih sosedih Kitajcih ter so priznali le znanstveno zdravstveno pomoč. Temu je sledila tudi Kuba. Za obe državi je pomembno, da sta dosegli velik napredek predvsem zaradi poudarkov na higieni, preventivni medicini, zdravju pri delu in pri zdravstveni izobrazbi. Tam kjer obstaja medicinski pluralizem, se često zgodi, da bolni išče pomoč tako pri zahodni kot pri tradicionalni medicini, ki mu je kulturno bližje. O tem govori tudi Gonzalesova (1966) za različne skupine v Gvatemali. Vedeti moramo, da domačini ekvatorialnih dežel občudujejo predvsem tiste oblike modernega zdravljenja, ki so hitre in efikasne. Ko le – te zaradi kakršnihkoli vzrokov odpovedo, se zatečejo k strokovnjakom, ki izhajajo iz njihove kulture, kakor tudi takrat, ko simptomi očitno kažejo na bolezen, ki jo je treba zdraviti na tradicionalen način. Zdravnik Fuller-Torrey (1972) pripisuje uspeh obrednih strokovnjakov štirim glavnim lastnostim: enakemu pogledu na svet, osebnim kvalitetam terapevta, pričakovanju bolnega in pojavljajočemu se občutku mojstrstva. Psihoterapija, sugestija, psihosocialna sigurnost in placebo efekt so brez dvoma učinkoviti pri boleznih sociokulturnega izvora. Taka zdravljenja dvignejo biološki odgovor organizma. Ko se v primerih malarije, pljučnice, tuberkuloze, sifilisa, gobavosti, gripe in drugih, z vidika domačinov večinoma uvoženih boleznih, pokaže, da so ljudski zdravniki manj učinkoviti, je naloga zahodne medicine, da vskoči na pomoč. Res pa je, da ravno zaradi izredno težke dokazljivosti strokovnosti in dejanskega uspeha pri zdravljenju, le redke dežele uradno vključujejo ljudske zdravnike v medicinski sistem (Pillsbury 1982).

Nikakor ni res, kot mnogi mislijo, da imajo strokovnjaki s področij tradicionalne medicine večji uspeh kot zdravniki z modernim pristopom. Vendar pa so v mnogih primerih edini, ki lahko pomagajo. To pa ponovno kaže na že omenjena dejstva: da imata bolezen in zdravljenje tako biološki kot tudi psihološki, socialni in kulturni pomen. Naloga vsake medicine pa naj bo, da čimbolj humano uporabi svoje znanje. Saj kot pravi Svetovna zdravstvena organizacija: »Zdravje je stanje popolnega, dobrega, fizičnega, psihičnega, mentalnega in socialnega počutja in ne le odsotnost boleznih ali betežnosti.« (WHO 1978).

OMENJENA LITERATURA

ACKERKNECHT, Erwin H.

- 1942 Primitive medicine and culture pattern. *Bulletin of the History of Medicine* 12: 545-574.
 1945 On the collecting of data concerning primitive medicine. *American Anthropologist* 47: 427-432.
 1947 Primitive surgery. *American Anthropologist* 49: 25-45.

ALLAND, Alexander Jr.

- 1966 Medical anthropology and the study of biological and cultural adaptation. *American Anthropologist* 68(1): 40-51.
 1970 *Adaptation in cultural evolution: An approach to medical anthropology*. New York: Columbia University Press.

BOYER, Bryce L.

- 1961 Notes on the personality structure of a North American Indian shaman. *Journal of Hillside Hospital* 10(1): 14-33.

CANNON, Walter B.

- 1942 Voodoo death. *American Anthropologist* 44: 169-181.

CASTANEDA, Carlos.

- 1968 *The teachings of Don Juan: A Yaqui way of knowledge*. The University of California Press.

CAUDILL, William.

- 1953 *Applied anthropology in medicine. V: Anthropology today*. Ed. by A. L. Kroeber, University of Chicago Press.

CLEMENTS, Forrest E.

- 1932 Primitive concepts of disease. *University of California Publications in American Archeology and Ethnology* 32: 185-252.

COLSON, Anthony C. in SELBY, Karen E.

- 1974 *Medical anthropology. V: Siegel, B. J. et al. (eds.) Annual Review of Anthropology* 3: 245-262.

CURRER, C. in STACEY, M. (eds.)

- 1986 *Concepts of health, illness and disease: A comparative perspective* Leamington, Berg Publishers Ltd.

DAVIS, Wade E.

- 1983 The ethnobiology of the Haitian zombi. *Journal of ethnopharmacology* 9: 85-104.
 1986 *The serpent and the rainbow*. London: Collins.

DEVEREUX, George

- 1957 Dream learning and individual ritual differences in Mohave shamanism. *American Anthropologist* 55(6): 1036-1045.

DRURY, Nevill

- 1987 *The shaman and the magician: Journeys between the worlds*. Arkana, London and New York.

DUNN, Frederick L.

- 1968 *Epidemiological factors: Health and disease in hunter-gatherers. V: Ricard B. Lee in Irven De Vore (eds.) Man the Hunter*. Chicago, Aldine Publishing Co.

ELIADE, Mircea

- 1974 *Shamanism: Archaic techniques of ecstasy*. Princeton University Press.

EVANS-PRITCHARD, Edward E.

- 1972 (1937) *Witchcraft, oracles and magic among the Azande*. Oxford University Press.

FABREGA, Horacio

- 1972 *Medical anthropology. V: Siegel, B. J. (ed.) Biennial Review of Anthropology* 1971: 167-229.
 1974 *Disease and social behavior: An interdisciplinary perspective*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

FIRTH, Raymond

- 1957 Health planning and community organization. *Health Education Journal* 15: 118-125.

FOSTER, George M.

- 1967 *Tzintzuntzan: Mexican peasants in a changing world*. Boston: Little Brown and Co.

FOSTER, G. M. in ANDERSON, B. G.

- 1978 *Medical anthropology*. Jon Wiley & Sons.

FRAKE, Charles O.

- 1961 The diagnosis of disease among the Subanum of Mindanao. *American Anthropologist* 63: 113-132

FREEDMAN, Maurice

- 1956 Health education: How it strikes an anthropologist. *Health Education Journal* 14: 18-24.
 1957 Health education and self-education. *Health Education Journal* 15: 78-83.

FULLER-TORREY, Edwin

- 1972 *Witchdoctors and psychiatrists: The common roots of psychotherapy and its future*. New York, Harper & Row. 163

- GONZALES, Nancie Solien
1966 Health behavior in cross-cultural perspective: A Guatemalan example. *Muman Ogranization* 25: 122-125.
- HANDELMAN, Don
1967 The development of a Washo shaman. *Ethnology* 6: 444-464.
- HARNER, Michael J. (ed.)
1973 *Hallucinogens and shamanism*. Oxford University Press.
1986 *The way of the shaman: A guide to power and healing*. Bantam Books.
- HAVILAND, William A.
1987 *Cultural anthropology*. Holt, Rinehart & Winston (5th edition).
- HOGGIN, Ian H.
1930 Spirits and the healing of the sick in Ontong Java. *Oceania* 1: 146-166.
- INGHAM, John M.
1970 On Mexican folk medicine. *American Anthropologist* 72: 76-87.
- KAKAR, Sudhir
1984 *Shamans, mystics and doctors: A psychological inquiry into India and its healing traditions*. London, Mandala Books, Guernsey Press Co.
- KIEV, Ari (ed.)
1964 *Magic, faith, and healing: Primitive psychiatry today*. New York: The Free Press.
1972 *Transcultural psychiatry*. New York: The Free Press.
- KLEINMAN, Arthur
1980 Patients and healers in the context of culture: An exploration of the borderland between anthropology, medicine and psychiatry. University of California Press.
- KRECH, Shepard
1978 Disease, starvation, and North Athapaskan social organization. *American Ethnologist* 5: 710-732
- LADINSKY, Judith L., VOLK, Nancy D. in ROBINSON, Margaret
1987 The influence of traditional medicine in shaping medical care practices in Vietnam today. *Social Science and Medicine* 25(10): 1105-1110.
- LANDY, David (ed.)
1977 *Culture, disease, and healing: Studies in medical anthropology*. New York and London, Macmillan Publishing Co.
- LEBRA, William P.
1969 Shaman and client in Okinawa. V: Caudill, W. in Lin, T. (eds.) *Mental Health research in Asia and the Pacific*. Honolulu, East-West Center Press.
- LESTER, David
1972 Voodoo death: Some new thoughts on an old phenomenon. *American Anthropologist* 74: 386-390.
- LEX, Barbara W.
1974 Voodoo death: New thoughts on an old explanation. *American Anthropologist* 76: 818-823.
- LIEBAN, Richard W.
1977 *The field of medical anthropology*. V: Landy, D. (ed.) *Culture, disease, and healing: Studies in medical anthropology*. New York and London, Macmillan Publishing Co.: 13-31.
- LIVINGSTONE, Frank B.
1958 Anthropological implications of sickle-cell gene distribution in West Africa. *American Anthropologist* 60: 533-562.
- LOGAN, M. H. in HUNT, E. E. (eds.)
1978 *Health and the human condition: Perspectives on medical anthropology*. Belmont, California, Wadsworth.
- MAKAROVIĆ, Marija
1977 Ljudsko zdravstvo - na primeru Podpeči v Istri. *Zdravstveni vestnik* 46(2): 125-128.
1986 Črna in Črnjani. *Krajevna skupnost Črna na Koroškem*: 393-405.
- MEZZICH, J. E. in BERGANZA, C. E. (eds.)
1984 *Culture and psychopathology*. New York, Columbia University Press.
- MICOZZI, S. M.
1983 Anthropological study of health beliefs, behaviors, and outcomes: Traditional folk medicine and ethnopharmacology. *Human Organization* 42(4): 351-353.
- MIDDLETON, John
1967 *Magic, witchcraft, and curing*. Garden City, N.Y.: Natural History Press.
- MINARIK, Franc
1971 *Od staroslovenskega vraštva do sodobnega zdravila*. Slovensko farmacevtsko društvo.

- MOEREMAN, Daniel E.
1979 Anthropology of symbolic healing. *Current Anthropology* 20(1): 59-66.
- MONTGOMERY, Edward
1973 Ecological aspects of health and disease in local populations. V: Siegel, B. J. et al (eds.) *Annual Review of Anthropology* 2: 30-35.
- MURDOCK, George P.
1965 Tenino shamanism. *Ethnology* 4: 165-171.
1980 *Theories of illness: A world survey*. University of Pittsburgh Press.
- MURPHY, Jane
1964 Psychotherapeutic aspects of shamanism on St. Lawrence island, Alaska. V: Kiev, A. (ed.) *Magic, faith and healing*. New York: the Free Press.
- NEEL, James V.
1962 Diabetes mellitus: A »thrifty« genotype rendered detrimental by »progress«. *American Journal of Human Genetics* 14: 352-362.
- NICHOLSON, Shirley (ed.)
1987 *Shamanism: An expanded view of reality*. The Theosophical Publishing House.
- OPLER, Marvin
1956 *Culture, psychiatry, and human values*. Springfield Ill.: Charles Thomas Publisher.
1967 *Culture and social psychiatry*. New York: Atherton Press.
- PARSONS, C. D. F. (ed.)
1985 *Healing practices in the South Pacific*. the Institute for Polynesian Studies, University of Hawaii Press.
- PAUL, Benjamin D.
1955 *Health, culture, and community: Case studies of public reactions to health programs*. New York: Russell Sage Foundation.
1963 Anthropological perspectives on medicine and public health. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 346: 34-43.
- PILLSBURY, Barbara L. K.
1982 Policy and evaluation perspectives on traditional health practitioners in national health care systems. *Social Science and Medicine* 16: 1825-1834.
- POIRIER, Frank E.
1977 *In search of ourselves: An introduction to physical anthropology*. Burgess Publishing Company (2nd edition).
- POLGAR, Steven
1962 Health and human behavior: Areas of interest common to the social and medical sciences. *Current Anthropology* 3: 159-205.
- READ, Margaret
1966 *Culture, health, and disease*. London: Tavistock Publications.
- REICHEL-DOLMATOFF, Gerardo
1975 *The shaman and the jaguar: A study of narcotic drugs among the Indians of Colombia*. Philadelphia, Temple University Press.
- RIBEIRO, Darcy
1971 *Fronteras indigenas de la civilizacion*. Mexico: Siglo 21.
- RIVERS, William H. R..
1927 (1924) *Medicine, magic and religion*. London, Kegan Paul (2nd edition).
- ROCK, Joseph F.
1959 Contributions to the shamanism of the Tibetan-Chinese Borderland. *Anthropos* 54: 796-818.
- ROMANUCCI-ROSS, Lola et al. (eds.)
1982 *The anthropology of medicine: From culture to method*. Mass., Bergin & Garvey Publishers.
- SAUNDERS, Lyle
1954 *Cultural difference and medical care: The case of the Spanishspeaking people of the southwest*. New York: Russell Sage Foundation.
- SCHULTES, Richard E.
1979 The place of ethnobotany in the ethnopharmacologic search for psychotomimetic drugs. V: Efron, D. H. Holmstedt, B. in Kline, N. S. (eds.) *Ethnopharmacologic search for psychoactive drugs*. Raven Press.
- SCOTCH, Norman A.
1963 *Medical anthropology*. V: Siegel, B. J. (ed.) *Biennial Review of Anthropology*: 30-68, Stanford University Press.
- SEIJAS, Haydee
1973 An approach to the study of the medical aspects of culture. *Current Anthropology* 14: 544-545.

- SIGERIST, Henry E.
1951 *A history of medicine: Primitive and archaic medicine*, Vol 1. New York: Oxford University Press.
- SPIRO, Melford E.
1967 *Burmese supernaturalism*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.
- STEINER, R. P. (ed.)
1986 *Folk medicine, the art and the science*. Washington, D. C., American Chemical Society.
- ŠVOB, Tvrđko
1976 *Elementi medicinske antropologije*. Svjetlost, Sarajevo.
- TELBAN, Borut
1988 The role of medical ethnobotany in ethnomedicine: A New Guinea example. *Journal of Ethnobiology* (2): 149-169.
- TURNER, Victor
1967 *The forest of symbols*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
1968 *The drums of affliction*. Oxford: Clarendon Press and the International African Institute.
- WIRSING, Rolf L.
1985 The health of traditional societies and the effects of acculturation. *Current Anthropology* 26(3): 303-322.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION
1978 *Primary health care: Report of the International Conference of Primary Health Care*. Alma Ata, USSR, 6-7 September, Geneva: Author.
- WORSLEY, Peter
1982 Non-western medical systems. *Annual Review of Anthropology* 11: 315-348.
- YOUNG, Allan
1976 Some implications of medical beliefs and practices for social anthropology. *American Anthropologist* 78: 5-24.
1982 The anthropologies of illness and sickness. V: Siegel, B. J. (ed.) *Annual Review of Anthropology*: 257: 286.

Borut Telban

THE ANTHROPOLOGIES OF HEALTH, ILLNESS, AND TREATMENTS

In the article the author presents a survey of the field of medical anthropology around the world. He intends to introduce the field to the Slovenian readers. The article starts with the history and beginnings of medical anthropology, arguing that it is the art and the science which includes biological, moral, social, psychological, and cultural aspects of the human existence, health and illness. The bibliography is divided in two periods: before and after the fifties. Because of the better understanding the article continues with three subfields: epidemiology and medical ecology, ethnomedicine, and the medical view of society and culture change. First, the author presents few examples around the world. To study ethnomedicine is to study systems of indigenous medical knowledge, of traditional medical beliefs and practices which are not based on developments in the sciences. The author goes on with his own distinction between curing and healing medicinal plants, and he argues that the use of curing plants has no historical value in the South Pacific. He continues with the survey of the shamanism. Medicine and culture change is the subject of the last part of the article where after presenting some cases from his own fieldwork the author concludes the article with the medical pluralism and the introduction of the different kinds of traditional medicine to the public health in developing and developed countries.

K DRUŠTVENI (PRED)ZGODOVINI

50-letnica ustanovitve Etnografskega društva v Ljubljani

INGRID SLAVEC

11. avgusta 1939 je po banovem pooblastilu s pečatom Kraljevske banske uprave Dravske banovine dr. Hubad s. r. podpisal Pravila Etnografskega društva v Ljubljani.¹ Ta dogodek je bil razmeroma skopo omenjen v poročilu Etnografskega muzeja za leto 1939² z naslednjim besedilom:

»Začetkom avgusta je bilo ustanovljeno Etnografsko društvo v Ljubljani v podporo in pomoč Etnografskemu muzeju poleg namena ocvanja, ohranjanja in zbiranja etnografskih predmetov in pospeševanja etnografske znanosti. Predsedstvo društva je prevzel direktor muzeja dr. N. Županič, tajnik je g. Vekoslav Bučar, v odboru in v društvu so še drugi vidnejši slovenski etnografi.³

Skromno, kakor je bila zabeležena ustanovitev, je bila pokomentirana tudi usoda »prvega izrečno in samo etnografskega društva na slovenskem.«⁴

»To društvo je kmalu ugasnilo, med drugim tudi zato, ker so takrat nastopila usodna leta okupacije, ko je Slovincem šlo za biti ali ne biti.«⁵

Ne glede na pomanjkljive podatke o delovanju društva, ali že kar molk o njem, se zdi, da so imeli pobudniki (navedeni in podpisani v 17. členu *Pravil*) resne načrte, saj je tudi 13. letnik Etnologa izšel z razširjenim podnaslovom »*Glasnik Etnografskega društva, Etnografskega muzeja in Etnološkega seminarja na Univerzi v Ljubljani*« (prej le *Glasnik Etnografskega muzeja*). Pa tudi sicer vemo, da med okupacijo etnološko delo ni povsem zastalo.

Namen društva je bil »pospeševati in proučevati jugoslovansko, zlasti slovensko narodopisje, dalje slovanske starožitnosti in splošno etnografijo« in v označenem okviru:

- a) Pospešuje etnografsko znanstvena raziskovanja na jugoslovanskem ozemlju,
- b) zbira člane na razgovor o lastnih in tujih opazovanjih ter prireja poljudna in znanstvena predavanja, ekskurzije, razstave in slične prireditve,
- c) izdaja znanstvene in poljudne publikacije,
- č) pospešuje ohranitev narodopisnih spomenikov,
- d) vzdržuje zveze z društvi in ustanovami, ki imajo soroden namen, posebno z vzajemnim zamenjavanjem publikacij.«⁶

Med pravicami članov (ustanovni, redni, častni) je navedeno, da vsak član lahko uporablja društvene knjige in druge znanstvene pripomočke, da se udeležuje predavanj, razprav, glasovanj in da prejema društvene publikacije.⁷

Ustanovitelji so imeli v mislih tudi društveno knjižnico in čitalnico⁸, verjetno kar tisto v Etnografskem muzeju, in različne stalne ali začasne odseke za posebne naloge.⁹

Iz samega društvenega statuta o vsebini ni moč zvedeti nič drugega, poznejših poročil, zapisnikov ipd. pa zaenkrat ne poznamo. Zanimivo je morda le še to, da je na Prepisu Pravil iz leta 1944 na začetku prve strani ročno pripisano »ustanovitve Slovenskega narodopisnega društva, ki naj bi bilo izhodišče sistematičnega etnografskega dela«, ob prvem členu, ki govori o namenu društva, pa pripis »povezuje etnografske ustanove k vzajemnemu delu«.

Oboje (slovensko narodopisno društvo, *povezovanje k vzajemnemu delu*) lahko namiguje na domnevo o potrebnosti strnitve etnološkega strokovnega dela po Sloveniji, čeprav Pravila tega razločno ne omenjajo. Celu nasprotno: glede na zaporedje v besedilu se lahko zdi, da je v ospredju jugoslovansko ozemlje, kar je tudi razumljivo, če si priključimo v spomin podoba do takrat izišlih Etnologov in znanstveno naravnano dr. Županiča. (Res pa je tudi, da se ta podoba pod Ložarjevim uredništvom vendarle spremeni.) Seveda sta navedena pripisa lahko tudi poznejša, torej ne sodita v čas ustanovitve.

Društvo je bilo ustanovljeno v »podporo in pomoč Etnografskemu muzeju«, ki se je takrat zavedal svojega nacionalnega poslanstva in pomena.¹⁰ Osrednja etnološka ustanova na Slovenskem in njeni sodelavci so si kljub neznosnim delovnim razmeram in životarjenju muzeja prizadevali približati zglednemu in uglednemu statusu podobnih ustanov po Evropi in spolnjevati narodnovzgojne cilje. Zaradi slabo razvitih drugih etnoloških ustanov in mehanizmov povezovanja se je društveni okvir zagotovo lahko zdel primerna oblika.

Ustanovitev Etnografskega društva v Ljubljani, ki se nam z današnjega vidika sicer lahko zdi povsem epizodni dogodek, nas opozarja, da začetki društvenega življenja v Sloveniji segajo dlje kakor v petdeseta leta, ko so se najprej povezali folkloristi in ko je junija 1957 nastalo Slovensko etnografsko društvo, etnologi pa so se leta 1961 združili v slovenski podružnici Etnološkega društva Jugoslavije. Dolga je bila pot od morda zanesenjaškega načrta leta 1939 do strokovno razumne in nedvomno plodovitejše združitve vseh etnografov, folkloristov, narodopiscev in etnologov leta 1975 v enotno Slovensko etnološko društvo.

OPOMBE

¹ Pravila Etnografskega društva v Ljubljani. (Prepis. Ljubljana, dne 14. aprila 1944. Šef pokrajinske uprave v Ljubljani. Upravni oddelek.) (Arhiv SEM)

² F. K. : Etnografski muzej v Ljubljani v letu 1939. – Etnolog 13 (1940): 171–174.

³ N. D.: 174.

⁴ Milko Maticetov: Slovensko etnografsko društvo. – Slovenski etnograf 11 (1958):7–10

⁵ N. d.: 8

⁶ Pravila ... Člen 2. Člen 1 določa ime in sedež društva.

⁷ Pravila ... Člen 5.

⁸ Pravila ... Člen 11.

⁹ Pravila ... Člen 13.

¹⁰ N. d. pod op. 2.

PRAVILA ETNOGRAFSKEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI

Člen 1

Društvo se imenuje »Etnografsko društvo v Ljubljani.« Sedež društva je v Ljubljani.

Člen 2

Namen društva je pospeševati in proučevati jugoslovansko, zlasti slovensko narodopisje, dalje slovanske starožitnosti in splošno etnografijo.

Ta namen dosega društvo s tem, da v označenem okviru:

- a) pospešuje etnografsko znanstvena raziskavanja na jugoslovanskem ozemlju,
- b) zbira člane na razgovor o lastnih in tujih opazovanjih ter prireja poljudna in znanstvena predavanja, ekskurzije, razstave in slične prireditve,
- c) izdaja znanstvene in poljudne publikacije,
- č) pospešuje ohranitev narodopisnih spomenikov,
- d) vzdržuje zveze z društvi in ustanovami, ki imajo soroden namen, posebno z vzajemnim zamenjavanjem publikacij.

Člen 3

SREDSTVA

Društvena sredstva so članarina, ustanovnina, podpore, volila itd.

Člen 4

ČLANI

Člani so: a) ustnovni, b) redni in c) častni.

Ustanovne in redne člane sprejema ali odklanja odbor na predlog dveh odbornikov brez pritožbe in brez navedbe razlogov. Častne člane voli občni zbor (čl. 9) na predlog odbora za izredne zasluge v prosep društva ali etnografske znanosti sploh. Častni člani imajo vse pravice rednih članov, ne pa denarnih dolžnosti.

Člen 5

PRAVICE ČLANOV

Vsak član ima pravico:

- a) posluževati se društvenih knjig in drugih znanstvenih pripomočkov po posebnem pravilniku,
- b) podajati predloge in udeleževati se društvenih predavanj, razprav in glasovanj,
- c) prejemati redne društvene publikacije.

Člen 6

DOLŽNOSTI USTANOVNIH IN REDNIH ČLANOV

Ustanovni in redni člani so dolžni:

- a) ravnati se po društvenih pravilih in pospeševati društvene namene,
- b) plačati enkratno ustanovnino, odnosno letno članarino, ki jo določi vsakokratni občni zbor.

Člen 7

PRENEHANJE ČLANSTVA

Članstvo preneha z izstopom ali z izključitvijo. Izstop iz društva je pisмено naznaniti odboru. Kdor dolguje nad eno leto članarino in je ne plača na dvakratni pismeni opomin, se po sklepu odbora izbriše iz članstva; zaostalo članarino pa mora plačati. Člana, ki se je hudo pregrešil zoper ugled ali bistvene namene društva, sme odbor izključiti. Proti izključitvi je dopusten priziv na občni zbor.

Člen 8

ORGANIZACIJA DRUŠTVENIH POSLOV

Društvene posle oskrbujejo: a) občni zbor, in b) odbor.

Člen 9 OBČNI ZBOR

Redni občni zbor se vrši v teku prvega polletja vsakega leta. V njegov delokrog spada:

- a) odborovo letno poročilo, poročilo računskih preglednikov, odobritev obračuna za preteklo leto in proračuna za prihodnje leto,
- b) volitev odbora (čl. 10), dveh računskih preglednikov in častnih članov (čl. 4),
- c) odsvojitve ali obremenitve društvene lastnine,
- č) sklepanje o predlogih, ki se tičejo društvenih zadev, spremembe pravil (čl. 14) in razdružitve (čl. 16).
- d) sklepanje o prizivih zoper izključitev (čl. 7),
- e) določanje ustanovnine in letne članarine.

Predlogi, namenjeni za občni zbor, se morajo najmanj pet dni pred občnim zborom vložiti pri odboru s primerno obrazložitvijo. Če se to ni zgodilo, sme občni zbor sicer razpravljati o predlogu, sklepati pa le, če to dovolijo 2/3 večina navzočih.

Kraj in čas občnega zbora sporoči odbor članstvu vsaj osem dni poprej s pisnim vabilom.

Da je občni zbor sklepčen, mora biti navzočih vsaj polovica članov. Ako občni zbor ni sklepčen, se skliče četrto ure kasneje nov občni zbor, ki sklepa polnomočno ne glede na število navzočih. Ta določba pa ne velja za sklepanje o spremembi pravil in o razdružitvi (čl. 14 in 16).

Sklepa se na občnem zboru razen v slučaju čl. 14 in 16 z nadpolovično večino navzočih članov.

Volitve se vrše ustno, v slučaju večinske zahteve pa tajno z listki.

Društveni zbor sme sklicati izredni občni zbor kadarkoli se mu zdi potrebno, mora ga pa sklicati, če to z utemeljenim predlogom zahteva vsaj polovica članov.

Člen 10 DRUŠTVENI ODBOR

Društveni odbor obstoja od predsednika in šest članov, od katerih morajo stanovati v Ljubljani poleg predsednika vsaj še štirje člani.

Predsednik se voli vsako tretje leto, ostali odborniki pa vsako leto. Ako je odbornik stalno zadržan ali ako izstopi, mu kooptira odbor namestnika do prihodnjega občnega zbora.

Odbornik, ki brez tehtnega opravičila trikrat ne pride na odborove seje, se smatra za odstopivšega.

Odbor se shaja k sejam po potrebi. O posebno nujnih stvareh se sklepa po okrožnici.

Odbor sklepa in odloča o vseh društvenih zadevah, ki ne spadajo pred občni zbor (čl. 9). Da sklep obvelja, je treba, da je navzoča vsaj nadpolovična večina odbornikov. Odloča navadna večina.

Člen 11 PRESEDNIK IN DRUGI ODBORNIKI

Predsednika voli občni zbor, ostale funkcionarje, to je podpredsednika, tajnika in blagajnika pa odbor iz svoje srede z običajno večino.

Predsednik vodi občni zbor in odborove seje ter zastopa društvo na zunaj. Podpisuje s tajnikom vse, kar dopisuje društvu, zlasti vloge na oblastva; enako z blagajnikom društvene račune in obvezne listine.

Kadar je predsednik zadržan, ga zastopa z njegovim pooblastilom v vseh funkcijah podpredsednik.

Tajnik vodi zapisnik in oskrbuje društveno dopisovanje. Razen tega upravlja društveno knjižnico, nadzoruje društveno čitalnico in skrbi za izmenjavo publikacij z drugimi društvi. Blagajnik oskrbuje društveno imovino.

Člen 12 RAČUNSKA PREGLEDNICA

Račune pregledujeta dva na občnem zboru izvoljena preglednika (čl. 9b), ki sta dolžna zlasti pred občnim zborom račune za preteklo leto pregledati in o uspehu poročati občnemu zboru.

Člen 13 DRUŠTVENI ODSEKI

Za podrobnejšo organizacijo in pospeševanje znanstvenega dela osnuje odbor posebne stalne aličasne odseke ter določa njih sestavo in področje.

Člen 14
SPREMEMBA PRAVIL

Pravila se lahko spremenijo, če glasuje za spremembo vsaj 3/5 na občnem zboru navzočih članov.

Člen 15
RAZSODIŠČE

Prepire, ki izvirajo iz društvenega razmerja, poravnava razsodišče, za katero si izvoli vsaka stranka po enega razsodnika, ki si izbereta tretjega za predsednika. Proti odločbi razsodišča ni priziva.

Člen 16
PRENEHANJE DRUŠTVA

Prostovoljni razid društva sme skleniti samo v ta namen sklicani občni zbor, na katerem mora biti navzoča vsaj tretjina vseh članov. Ta tretjina sklepa o razidu veljavno z dvetretjinsko večino.

Ako se društvo prostovoljno razide ali oblastveno razpusti, upravlja njegovo premoženje uprava Etnografskega muzeja v Ljubljani, dokler se ne ustanovi v Ljubljani vsaj v treh letih novo društvo z istim namenom.

Ako bi se pa to društvo sploh ne ustanovilo v dobi treh let, postane lastnik premoženja Etnografski muzej v Ljubljani.

Člen 17

Ta pravila predlaga oblasti v odobritev v imenu pripravjalnega odbora dr. Niko Županič, direktor Etnografskega muzeja v Ljubljani, Bleiweisova cesta 24 skupno s spodaj podpisanimi.

Predlagatelji:

- 1.) Dr. Niko Županič, s. r., direktor muzeja
- 2.) Viktor Steska, s. r., refer. za vere v pok.
- 3.) Fran Kos, s. r., kustos nar. muzeja
- 4.) Maksim Gaspari, s. r., restavrator muzeja
- 5.) Bizjak Anton, s. r., univ. asistent.

II. št. 26368/1

Ustanovitve društva po vsebini teh pravil ne prepovem.
Kraljevska banska uprava dravske banovine

Ljubljana, dne 11. avgusta 1939.

Po pooblastilu bana,
načelnik upravnega oddelka:

L.S.

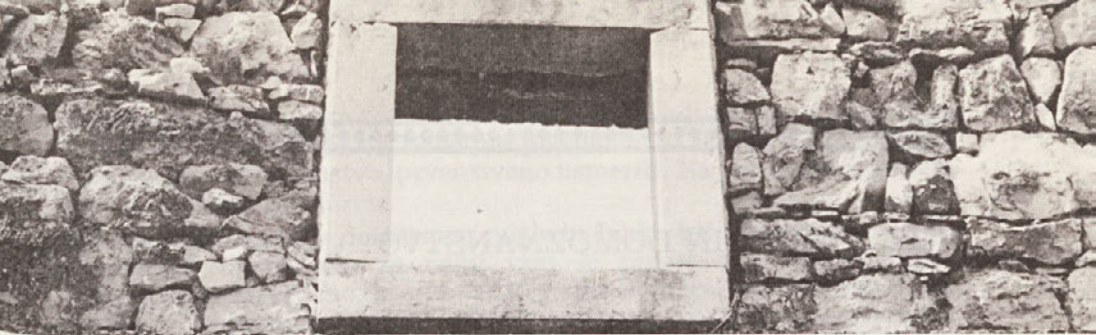
Dr. Hubad, s. r.

Šef pokrajinske uprave v Ljubljani. – Upravni oddelek.
Za pravilnost prepisa!

Ljubljana, dne 14. aprila 1944.

Pisarna upravnega oddelka.

Dr. MILKU MATIČETOVU

*najtopleje čestitamo
ob visokem jubileju,
ki ga je praznoval
v letu 1989
in mu želimo
še veliko rezijanskih zim
in kraških pomladi.*

Uredništvo Glasnika SED

ETNOLOGIJA IN DOMOZNANSTVO

Ob 300-letnici Slave vojvodine Kranjske, J. V. Valvasorja, je pri Knjižnici Glasnika SED izšla knjižica s 14 referati, pripravljenimi za istoimensko posvetovanje, ki ga je Slovensko etnološko društvo pripravilo v Slovenskem etnografskem muzeju dne 21. 11. 1989.

V Glasniku objavljamo 5 prispevkov, povezanih z omenjenim posvetovanjem in sicer, uvodno razmišljanje dr. Slavka Kremenskega, en prispevek, ki je zamudil natis v knjižici in tri diskusijske prispevke.

SLAVKO KREMENSEK

Uvodno razmišljanje ob posvetovanju *Etnologija in domoznanstvo*

Naš današnji posvet je peti v vrsti posvetov o razmerju med etnologijo in drugimi strokami. Natanko pred desetimi leti – 20. novembra 1979; včeraj je bil deseti rojstni dan tega niza našega prizadevanja – smo imeli okroglo mizo »Etnologija in arhitektura.« Že februarja naslednjega leta (leta 1980) je bilo posvetovanje na temo etnologija – slavistika. Novembra 1984 smo se z zgodovinarji zbrali v Mariboru, kjer smo govorili o razmerju med etnologijo in zgodovinopisjem. Leta 1986 je bilo v Ljubljani posvetovanje o razmerju med geografijo in etnologijo. Vnaprej pripravljene prispevke in razprave z vseh omenjenih posvetov so bili objavljeni.

V določenem pogledu pa se naše današnje posvetovanje vendarle razlikuje od dosedanjih posvetovanj. Je priložnostno: posvetili smo ga 300-letnici Slave vojvodine Kranjske J. V. Valvasorja. Vendar v tem ni bistvo stvari, ki bi jo glede drugačnosti v primerjavi z dosedanjimi posveti rad izpostavil. V zvezi z Valvasorjem bi namreč lahko govorili tudi o etnološki tematiki v Slavi ali npr. o tako imenovani historični etnologiji. Razlika je v tem, da smo doslej imeli sogovornike v predstavnikih opredeljenih strok, sedaj pa je govor o domoznanstvu, ki nima pravih zastopnikov ali vsaj ne vemo zanje. Zato se, kot kaže, temu ali onemu od kolegov zdi današnji posvet nekam problematičen; ne ve prav, kam bi z njim. Tako je bilo pred leti, ko je bila prvič omenjena zamisel pričujočega posveta, in je še danes – kljub vnaprej objavljenemu zborniku referatov, ki jih bomo predstavili. Tudi ob uvodni besedi v omenjeni zbornik naj bi bil slabo razviden temeljni namen današnjega posveta. Zato sem se ob pogovoru s predstavniki SED pred nekaj dnevi obvezal, da bom kot eden od iniciatorjev tovrstnih naših sestavanj

skušal povedati, v čem so bile pobude za današnji razgovor in kam bi kazalo razpravo glede na temeljne probleme, ki izhajajo iz razmerja etnologija-domoznanstvo, prvenstveno usmeriti. Naj izpolnim prevzeto nalogo v naslednjem.

Današnji posvet bi v določenem pogledu lahko bil sinteza omenjenih simpozijev, če bi bila za nami vsaj še razprava z umetnostnimi zgodovinarji in, recimo, krajinarji. Tega doslej nismo storili. Res pa je, da bi v poglavitem in za začetek zadostovalo tudi sodelovanje z geografi, zgodovinarji in slovenisti, ki so že bili naši sobesedniki. Nanje in še na posameznike iz drugih strok smo mislili, vendar smo tudi spričo nerazrešenosti vprašanja med samimi etnologi misel na interdisciplinarne okvire današnjega posvetovanja v poglavitem opustili. Problematika domoznanstva, ki jo danes z izdanim zbornikom »Etnologija in domoznanstvo« prvič načenjamo, je namreč izrazito interdisciplinarna; tega se moramo nenehno zavedati. Če so glede domoznanstva, glede rabe tega pojma in razgovora o tematiki, ki jo pojem domoznanstvo zajema, skeptični nekateri etnologi, smo lahko v zadnjih letih glede domoznanstva slišali dovolj afirmativne izjave predstavnikov nekaterih drugih strok. Navedimo nekaj primerov.

Prof. dr. Breda Pogorelec je na vprašanje o pomenskem obsegu in današnji rabi besede domoznanstvo v Jeziku in slovstvu (leto 1981/82) dejala, da beseda domoznanstvo ni zastarela. Za domoznanstvo je značilen celosten vidik: »Vse, kar je v zvezi z domovino, se opisuje sicer iz različnih zornih kotov, vendar tako, da je končna podoba domovinskega opisa zaokrožena, ne pa razdeljena po posameznih panogah.« V tem smislu naj bi bila beseda domoznanstvo »še danes aktualna, seveda pa so današnje delne metode spoznavanja domovinske predmetnosti v skladu s sodobnim razvojem znanosti.« Prof. Pogorelčeva je dejala, da bi kazalo »v bibliotekarski stroki in drugod ta izraz ponovno uveljaviti.« Bilo pa bi treba »natančno pojasniti, katere vidike domovinskega spoznavanja izraz zajema.« In še: »Študije o posameznih krajih in njihovem zaledju bi težko bolj primerno označili z drugim izrazom kot z navedenim – domoznanska literatura.«

Tako prof. Pogorelčeva kot etnologi smo v razpravi o predlogu o skupnih (jugoslovanskih) programskih jedrih osnovnošolskega in srednjega usmerjenega izobraževanja, ki je bila oktobra 1983 na Filozofski fakulteti, imeli za jugoslovanske okvire v vidu potrebo po predmetu, ki bi ga lahko označili domoznanstvo. Ugotavljali smo, da nekaj takega v Jugoslaviji in za Jugoslavijo resnično manjka. Na predstavitvi nekaterih knjig, pri katerih je bil soizdajatelj Znanstveni inštitut FF – med njimi je bila knjiga Kruh in politika – poglavje iz etnologije Vitanja, ki je izšla leta 1987 – je profesor zgodovinskega oddelka FF dr. Ignacij Voje izrazil potrebo po razpravi o domoznanstvu. O organizaciji posveta na to temo je razmišljal tudi predstojnik Znanstvenega inštituta FF in profesor umetnostne zgodovine dr. Nace Šumi.

Med etnologi je zamisli razprave o domoznanstvu, po mojem vedenju, doslej najbolj pritrjevala dr. Duša Krnel-Umek, ki je poznala aktualnost tega vprašanja na področju bibliotekarstva. Sam sem se s povednostjo razmerja med etnologijo in domoznanstvom srečal ob seznanjanju s težnjami v sovjetski etnologiji še zlasti med obema vojnama in tudi po drugi svetovni vojni. V čem je na omenjenem območju zanimivost omenjenega razmerja, sem poskušal prikazati v prispevku Domoznanstvo, etnologija in politika.

Kot je razvidno iz zbornika Etnologija in domoznanstvo, je imel dobršen del referentov potrebo po opredeljevanju domoznanstva. Iskali smo razlago po slovarjih in drugod. Slišati je, da smo pri tem nekateri tudi pgrešili; tako naj bi bilo po mnenju posameznih kolegov npr. rusko »kraevédenie« težko enačiti s pojmom domoznanstvo. Morda, čeprav sem še vedno trdo prepričan o nasprotnem. Sicer pa o domoznanstvu, ki bi bilo »slovensko«, ne moremo nič izvedeti celo iz tako reprezentativnega in za slovenstvo meritornega dela, kot je Enciklopedija Slovenije. V njem gesla domoznanstvo preprosto ni; niti kazalke. Simptomatično! Ob razrezu dela pri enciklopediji na posamezne stroke smo na domoznanstvo vsi pozabili; tudi etnologi. Spričo takega stanja bi se bilo seveda zanimivo pogovarjati (in tudi potrebno), kaj domoznanstvo je in kaj domoznanstvo ni, kdo vse je med predmeti v šolskem spričevalu še imel zapisano domoznanstvo in kdo ne, kaj je še danes takšnega, kar je domoznanstvu blizu, a se od domoznanstva vendarle razlikuje itd. Ugotovili bi lahko in bi to tudi morali, kako potreben bi bil zgodovinski in bibliografski pregled domoznanstva na Slovenskem. Povedati bi morali, v kakšnem razmerju sta si domoznanstvo in nemška Heimatkunde (v dobesednem prevodu domovinoznanstvo); pač iz poznanih razlogov. Kljub omenjenim zanimivostim in potrebam bi najbrže danes le ne kazalo razprave naravnovati prvenstveno v to smer. Kolikor je predstavitev neogibna, je bila v nekaterih prispevkih opravljena, še posebej v prispevku Nene Židov. Mislim, da je za nas etnologe v tem trenutku bolj kot domoznanstvo s takim ali drugačnim obsegom, s to ali drugo vsebino, z daljšo ali krajšo zgodovino zanimiv **domoznanski vidik**. Za to pa je pri etnologiji šlo že ob njenem rojstvu in gre še danes! Res bi bilo najbrž bolj prav, če bi že zbornik prispevkov in s tem tudi današnje srečanje naslovili namesto »Etnologija in domoznanstvo« »Etnologija in domoznanski vidik«. Res pa je tudi, da ni nobene škode, če smo nekoliko več razmišljali o domoznanstvu kot osnovi, iz katere domoznanski vidik kot izvedenka izhaja.

Opredelitve domoznanstva, ki jih srečamo v prispevkih, pripravljenih za današnji razgovor, bi lahko razdelili na domoznanstvo kot šolski predmet, na domoznanstvo kot gibanje oziroma združevanje ljubiteljev in specialistov različnih strok ter na domoznanstvo kot stroko. Ob izpostavi omenjenega domoznanskega vidika kaže našo razpravo usmeriti v to zadnje vprašanje. Imamo pa v tem okviru opravek z določenimi razlikami v opredelitvah. Tako je npr. mag. Jurij Fikfak za namene svojega prispevka »Domoznanska (etnološka) besedila med 1848 in 1860« opredelil domoznanstvo kot »tisto kategorijo in zvrst pisanja, pri kateri še ni refleksije o lastnem oblikovalskem, zbiralskem, raziskovalnem postopku«. »Pri tem načinu,« pravi avtor omenjene razprave, »še ni bistvene razlike med geografskimi, zgodovinskimi, filološkimi, literarno zgodovinskimi in drugimi obravnavami in temami.« Drugačne od tega evolutivnega pogleda so tiste opredelitve, ki računajo z domoznanstvom in etnologijo kot paralelnimi strokami brez razlikovanja v znanstvenorazvojnem smislu. Tako pravi za svoj prispevek mag. Marija Stanonik: »Glede na lokalno obarvanost je članek stregel domoznanskemu vidiku, po svojem konceptu in rezultatih raziskave pa je sledil etnološkemu.« Marjanca Klobčar vidi razliko med etnologijo in domoznanstvom na podlagi pretresa domoznanske literature na Domžalskem v naslednjem. Pravi, da domoznanska naravnost »posveča zanimanje različnim temam«, da so domoznanska dela »nastala večinoma brez

programov«, da postanejo v domoznanskih delih ljudje pomembni, »ko se dvignejo nad vsakdanjost«. »Temu nasprotno,« pravi Klobčarjeva, »etnologijo najbolj zanima skupnost, večina, ki je s svojim načinom življenja dala utrip kraju. Podobno so za domoznanstvo zanimive posebne stavbe, posebni dogodki itn., za etnologijo pa iskanje tipičnosti in vsakdanjosti velja tudi v tem pogledu.« In zaključuje: »Kljub poudarjanju izjemnosti so domoznanska dela pomemben vir za spoznavanje načina življenja v določenem okolju...«

Omenjene poglede bi kazalo temeljiteje pretresti. Temu pretresu bi si dovolil priložiti hipotezo, ki je najneposredneje povezana s prej nakananim domoznanskim vidikom v etnologiji. Z njo se sicer na neki način vračamo k razpravam, ki smo jih morda imeli že za končane. Za to potezo se opravičujem, vendar se mi zdi, da nikakor ne moremo mimo nje.

Zdi se, da hipotetična delitev na tako imenovano razsvetljsko in na tako imenovano romantično smer v našem starejšem etnološkem prizadevanju ne doživlja več večjih ugovorov. Bila je celo računalniško preverjena na gradivu določenega obdobja. Naše teoretično navezovanje na poglavitne sestavine razsvetljske etnološke tradicije je bilo v praksi potrjeno z dokaj vidnimi rezultati. Spričo evidentne razpredenosti korenin te smeri v tako imenovanem državoznanstvu je mogoče že teoretično pričakovati, da je tudi kasnejše domoznanstvo v sorodu s tako imenovano razsvetljsko etnološko smerjo. To v nasprotju z etnološkimi prizadevanji, ki so rasla v drugačnih okvirih in deloma tudi iz drugih pobud. Zato je kljub prepletanju obeh smeri pri praktičnem delu številnih raziskovalcev smotrno v teoretičnem pogledu še nadalje jasno razločevati dve smeri oziroma dva vidika. Tako imenovano razsvetljsko smer bi pri tem mogli brez večjih ostankov imenovati domoznanski vidik. Zgleda, da je ta sintagma v vsebinskem pogledu tudi docela ustrezna.

Uveljavitev pojma domoznanski vidik bi odstranila marsikateri nespo-rarazum. Postalo bi mnogo bolj razvidno, za kateri del etnološkega raziskovalnega in siceršnjega strokovnega prizadevanja je domoznanstvo zanimivo, celo izredno zanimivo, in za kateri del morebiti le vir ali še to ne prav pogosto. Za domoznanski vidik gre v tistem delu etnologije, ki daje poudarek, kot smo pogosto rekli, človeku in tako imenovanemu življenjskemu kontekstu. Povezan je z antropologizirano etnologijo, ki se tesno povezuje s prav tako antropologizirano zgodovino, posebej z lokalno oziroma krajevno zgodovino s socialno geografijo, še posebej historično naravnano, itn. To je interdisciplinarni sklop, ki se je bolj nezavedno kot zavedno, se pravi nenačrtno, še zlasti po tematiki srečeval v nedoločenih, pri nas očitno bolj redko opredeljeva-nih domoznanskih okvirih.

Pred leti smo v naših razpravah slišali tezo, da se znanosti v svojem razvoju pač vse bolj specializirajo. Trditev je bila ilustrirana s stanjem v medicini. Zagovorniki preučevanja tako imenovanega življenjskega konteksta smo se branili: imamo tudi specialiste za splošno medicino. Po tej analogiji se povprašajmo, kaj bi bilo, če bi pričeli v naši etnologiji uveljavljati specializacijo v domoznanski smeri? Namesto odgovora lahko postavimo novo vprašanje: Ali ne bi s tem samo potrjevali zatečeno stanje? Kaj so študije, da navedemo samo vrsto knjig dr. Marije Makarovič, Strojna in Strojanci, Predgrad in Predgrajci, Črna

in Črnjani, če ne etnološke domoznanske študije, saj so bolj ali manj v skladu z vsemi predstavami o domoznanstvu, ki nam jih ponujajo v zborniku »etnologija in domoznanstvo« objavljene referati.

Prepričan sem in tudi povedal sem že, da utegne biti za tega ali onega med nami tesnejše povezovanje etnologije in etnologov z domoznanstvom problematično, morda celo nekakšna devalvacija stroke. Ugotoviti je treba, da je glede tega bilo ponekod na tujem vsaj v preteklosti drugače. Pa tudi na Slovenskem smo se etnologi še desetletja po drugi vojni bolj povezovali z ljubitelji. Sprašujem se, iz kakšnih pobud.

Etnologija ni bila nikoli in verjetno nikjer (razen v določenem obdobju na Ruskem oziroma v Sovjetski zvezi) najpomembnejša soudeleženka v domoznanstvu. Pred njo sta bili vsekakor geografija in zgodovinpisje. Kljub temu mislim, da je docela naravno, da smo se prvi lotili vprašanja domoznanstva. Zanimanje za način življenja je postalo danes pomembna tema tudi v omenjenih in še drugih vedah. Zanimanje za tako imenovano mikroraven je izredno poraslo. Poudarki so tako v zadnjem obdobju v bistveno večji meri na etnoloških temah. Etnologija je dolžna ta trend upoštevati.

Domoznanski vidik v etnologiji odpira vrsto teoretičnih in praktičnih vprašanj. Številne med njimi smo v zadnjih dveh, treh desetletjih načeli in mnoge tudi rešili, ne da bi pri tem kakorkoli omenjali domoznanstvo. Natisnjenih je bila vrsta etnoloških raziskav, ki sodijo v te okvire. Precej odprtih tem smo našli, ko smo vabili k sodelovanju pri zborniku in k današnji razpravi. V uvodnih vrsticah v zborniku so te teme navedene. Prispevki obravnavajo nekatere med njimi; iz domoznanskega vidika v etnologiji vse po vrsti pomembne. Upam, da nas bo razgovor, ki se bo razvil ob njih, obogatil z bistveno novimi spoznanji. Prav pa bi bilo, da bi sprejeli tudi kakšno odločitev.

Domoznanstvo novomeškega sreza in
narodoslovje sreza Novo mesto (dr. Alojz Turk)

Študijska knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu hrani obsežno rokopisno zapuščino nekdanjega gimnazijskega profesorja dr. Alojza Turka. Med tem gradivom se nahajata tudi dve drobni beležnici z naslovoma: Domoznanstvo novomeškega sreza 1933¹ in Narodoslovje sreza Novo mesto.²

Preden pa spregovorimo o vsebini teh dveh beležk je prav, da povemo tudi nekaj osnovnih podatkov o njunem avtorju ali boljše uredniku dr. Alojzu Turku.

Rodil se je v Verdunu pri Stopičah na Dolenjskem leta 1893. Študiral je na Dunaju in v Zagrebu: slavistiko, germanistiko in klasično filologijo. Doktorski naslov je dosegel leta 1929 z disertacijo o Janezu Trdini, v kateri je obdelal Trdinovo novomeško obdobje. S preučevanjem Trdine pa se je ukvarjal do svoje smrti. Kot profesor je služboval na Ptuju, v Gospiću, v Mariboru in najdlje na gimnaziji v Novem mestu, kjer je leta 1944 tudi umrl.³

Omeniti moramo tudi, da je bil profesor Turk tudi eden prvih in najbolj zagnanih zbiralcev predmetov in drugega gradiva za bodoči pokrajinski muzej v Novem mestu, hkrati pa pobudnik za ustanovitev Muzejskega društva v Novem mestu leta 1939.⁴

Najprej se ustavimo pri zvezku z naslovom Domoznanstvo novomeškega sreza. Beležka ima 63 z roko popisanih strani. Na prvi strani ima na samem začetku oznako Vprašalna pola 28/1231 No IV ? in št. 176-20/1 33. Temu sledi naslednjih 12 tem oziroma vprašanj:

1. LEGA: nadmorska višina, hribovitost, vode, obdelana zemlja, gozdovi, naselbine i. e.

2. KLIMA: ostre zime, vroča poletja, elem. nezgode, vpliv na pridelke, živinoreja in prebivalstvo.

3. SESTAV TAL: kamenine, rude, jame, gorski vrelci, ponikalnice, izkoriščanje vode.

4. ZGODOVINSKI RAZVOJ: prazgod., keltski grobovi, Rimljani (ostanki, izkopanine), Turki, postanek naselbine, prvotni prebivalci, pravljice o bližnjih gradovih, razvalinah, cerkvah, slogi cerkva, gradov, znamenj, okraski na stavbah, obleki, orodju, pohištvu, panjih itd.

5. GOSPODARSKI RAZVOJ: zemeljska površina po kulturah, žitarice, sadno drevje, katere živali so nekoč živele v kraju, ali so katere izumrle (domače, divje, stalne ptice, selilke, škodljivci vobče), lovstvo, ribarstvo. Poleg tega, kako človek izrablja živali za delo, živež, obrt, kupčijo, industrijo. (Kako v minulih časih, kako sedaj?)

6. PROMETNA SREDSTVA: pota, kažipota, ceste, železnice, avtobusni promet, zrakoplovstvo (obrt, trgovina, industrija)

7. UPRAVNE RAZMERE: vasi, občine, šol, župnij in slično

8. PREBIVALSTVO: narodnost, vera, poklic

9. ZDRAVSTVENE IN SOCIALNE RAZMERE –

10. LJUDSKA PREHRANA IN OBLEKA: –

11. PROSVETA: šolske razmere, telesni in duševni razvoj dece, naklonjenost ljudstva do šole, prosvetne naprave, društva, ustanove, slovstvo, umetnost, velmožje.

12. NARODOSLOVJE: ljudska govornica, glasovne posebnosti (narečja), posebna krajevna imena za razne predmete, bajke, pravljičice, narodne pesmi, reki, pregovori, uganke, vraže, narodne burke in šale, vremenske in druge prerokbe, ljudska medicina itd.

Sledijo podatki, zbrani po krajih, ki so razvrščeni po abecednem redu. Opisi po krajih se končajo na strani 54, kjer je tudi podpis dr. Alojza Turka in datum 9/8 36. Nato sledijo še izvleček iz H. G. Hoffovega Historisch-statistisch-topographische Gemählde vom Herzogthume Krain..., zapisi treh ljudskih pesmi in še nekaj drugih zabeležk.

Zajeti so naslednji kraji, pri nekaterih so zraven v oklepaju ali brez navedena imena: Ajdovec (Arzenšek Adolf), Ambrus (Zajc Angela), Bela cerkev (Coljar L.), Birčna vas (Grudnik Fran), Brusnice (Marinč Martin), Čatež, Črmošnjice (Šerbec Josip), Dobrnič(e) (Perpar Pavla), Dolž (Lavrič Marija), Dvor (Ciril Dequal), Gabrje, Globodol (Gabrijela Besednjak), Hinje (Pavle Japelj), Dol. Karteljevo (Erker), Korinj, Laze (Osvalt-Ogrizek Matilda), Št. Lovrenc, Mirna, Mirna peč, Dol. Nemška vas, Novo mesto, Orehovica, Št. Peter (Ivan Kržišnik 7/4 32), Podgrad, Poljane, Prečna (Jože Zupančič), Sela pri Hinjah, Sela pri Šumberku (Ozimek-Tavželj Avrelija 4/4 32), Smuka, Soteska, Stopiče (Erker Franc 28/2 33), Gor. Sušice, Šmihel pri Novem mestu, Šmihel pri Žužemberku, Štale, Toplice, Trebnje, Valta vas, Zagradec, Žužemberk, Žvirče.

Prav imena ob posameznih krajih so nam dala že na začetku misliti, da so to imena zbiralcev gradiva za posamezne kraje, ki ga je nato profesor Turk uredil v celoto. Poskušali smo ugotoviti, kaj so bili avtorji tekstov. Vprašali smo nekaj informatorjev,⁵ za katere smo menili, da bi utegnili poznati te ljudi. Po njihovih zagotovilih so bili to učitelji in šolski upravitelji na osnovnih šolah. Ustne informacije smo potem potrdili še s pregledom ohranjenih Službenih listov Kraljevine SHS⁶ za okraj Novo mesto in Poročil krajevnih šolskih odborov,⁷ ki jih hrani Enota zgodovinskega arhiva za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu.

Ob pregledovanju beležnic se nam je vseskozi vrivalo tudi vprašanje, kdo je avtor same vprašalnice in s kakšnim namenom jo je pošiljal po šolah. Prva misel je bila, da je anketo poslala dravska banovina zaradi zbiranja podatkov za bodoči krajevni leksikon.⁸ Vendar nam je primerjava tekstov pokazala, da to ne drži. Kraji v »Domoznanstvu« namreč niso urejeni po občinah sreza Novo mesto kot v Krajevnem leksikonu dravske banovine, ampak po krajih, kjer so delovale državne osnovne šole, ki so spadale pod Okrajni šolski svet s sedežem v Novem mestu. Tudi teksti sami si niso podobni.

Profesor Turk navaja vprašalne pole z datumi 28/12 1931 in 20/1 1933, v Predgovoru Krajevnega leksikona pa je naveden podatek, da so z delom za leksikon začeli jeseni leta 1933, torej kasneje kot pa so datirane naše vprašalnice. Dr. Alojz Turk tudi ni nikjer omenjen kot strokovni sodelavec pri leksikonu.

Skušali smo navezati tudi stike z omenjenimi učitelji, vendar se je izkazalo, da je večina že pokojnih. S pomočjo profesorja Janka Jarca, nekdanjega ravnatelja Dolenjskega muzeja, nam je uspelo priti do Pavle Perpar poročene Lazar,⁹ ki danes živi v Ljubljani, takrat pa je bila učiteljica v Dobrniču in je za ta kraj tudi posredovala podatke. Spomnila se je, da je nekakšna okrožnica prišla na šolo z okraja v Novem mestu, verjetno je bil s tem mišljen nekdanji Okrajni šolski svet (morda pa tudi Okrajno glavarstvo). Podrobnosti se ni več spomnila, saj je od takrat preteklo že skoraj šestdeset let.

Glede na podatke, ki nam jih je povedala Pavla Perpar-Lazar, smo se napotili v Enoto zgodovinskega arhiva v Novem mestu, da bi poiskali originalno okrožnico ali anketo. Na žalost je nismo uspeli najti. Natančno smo pregledali še ostalo Turkovo zapuščino v novomeški študijski knjižnici, toda tudi tam nismo našli nikakršne vprašalne pole niti pismene korespondence z navedenimi učitelji.

Ker se je Alojz Turk ob svojem osnovnem šolskem delu veliko ukvarjal tudi z zbiranjem gradiva in predmetov za bodoči novomeški muzej, in kot smo videli v njegovi rokopisni zapuščini, je tudi sam zbiral narodopisno dediščino, zlasti s področja ljudskega slovstva in poezije,¹⁰ bi z nekaj drznosti lahko postavili domnevo, da je bil on sam pobudnik ankete. Morda je imel v mislih tudi izdajo knjižice, podobne kot je Mrkunova Etnografija velikolaškega okraja,¹¹ pa mu je to preprečila prezgodnja smrt. Takšno misel nam je namreč vzbudil izpis iz te publikacije na koncu druge beležke. Ker pa za takšno trditev nimamo nobenega drugega oprijemljivega dokaza, mora ostati le hipoteza.

Še nekaj osnovnih podatkov o drugi beležnici z naslovom Narodopisje sreza Novo mesto. Prav tako je urejena po abecednem in krajevnem principu. Ima 47 popisanih strani. Vsebinsko zajema nekako dvanajsto točko vprašalnice v »Domoznanstvu«. Zapisane so predvsem bajke, pripovedke, pravljice, legende, šale, ljudske pesmi, pregovori (posebej še vremenski pregovori), uganke, vraže, ljudska medicina in sem in tja tudi kakšna šega. Kraji, ki jim sledi tudi zbrano gradivo, so naslednji: Ambrus, Birčna vas, Brusnice, Črmošnjice, Dobrnič, Dolž, Gabrje, Globodol, Hinje, Dolenje Karteljevo, Laze, Šentlovrenc, Mirna, Novo mesto, Orehovica, Šmihel pri Novem mestu, Toplice, Trebnje, Zagradec, Žužemberk.

Pri krajih Ajdovec, Bela cerkev, Čatež, Dvor, Korinj, Mirna peč, Dolnja Nemška vas, Otočec, Podgrad, Poljane, Sela pri Hinjah, Sela pri Šumberku, Smuka, Soteska, Stopiče, Gorenje Sušice, Šmihel pri Žužemberku, Štale, Vavta vas, Žvirče pa navaja samo opombe: glej oviti zvezek O ali glej oviti zvezek! ali glej drug(i) zvezek! Opombe se seveda nanašajo na zvezek »Domoznanstvo«, ker je gradivo upoštevano že tam in zato menimo, da obe beležnici predstavljata celoto. Tudi v tem zvezku je za zadnjim krajem datum 9/8 36 in podpis dr. Alojz Turk. Na naslednjih straneh od 44 do 47 so potem še naslovi nekaterih seminarskih vaj oziroma nalog dijakov realne gimnazije v Novem mestu že iz let 1941/42 in pa že prej omenjeni izvleček iz Mrkunove Etnografije velikolaškega okraja. Pri krajih v »Narodoslovju« ni nobenih imen učiteljev, vendar si upamo trditi, da so oni posredovali gradivo tudi za ta zvezek.

Vsebina obeh zvezkov je zanimiva za različne družboslovne vede. Za 181

arheologe na primer podatki o najdiščih, najdbah in izkopavanjih ter ljudsko izročilo, ki je povezano z arheološkimi lokalitetami. Za geografе – številni podatki o jamah, vodah ipd., za zgodovinarje podatki o cerkveni in upravni zgodovini in zgodovini šolstva. Umetnostnim zgodovinarjem bi bili zanimivi opisi cerkva in njihove opreme ter kapelic, etnologom in slavistom pa narečja, ljudsko slovstvo in poezija ter ostalo ustno izročilo, ljudska medicina, vraže, drobci o noši, prehrani in šegah.

Količina gradiva ob posameznih krajih je v obeh beležnicah zelo nesorazmerna. Opisi in podatki pri nekaterih obsegajo po več strani, pri drugih le nekaj vrstic. Čeprav so tako neenakomerni, pa vendarle vsi kažejo na določeno poznavanje domačega kraja in bližnje okolice. Glede na vrste podatkov lahko sklepamo, da so učitelji za »Domoznanstvo« črpali podatke tudi iz šolskih in župnijskih kronik, velikokrat citirajo Valvasorja. Seveda so si morali pomagati tudi z lastnim opazovanjem. Za »Narodoslovje« so morali najbrž zbrati in zapisati gradivo na terenu kar sami. To lahko sklepamo tudi iz naslednjih opomb v tekstih: »tudi povesti, pravlјice, pregovori in drugo narodno blago bi se našlo, vendar je za to sedaj med šolskim letom premalo časa«,¹² ali pa: »Med našim ljudstvom je raztresenega še ogromno narodnega blaga. Za zbiranje pa je treba daljšega časa, tudi se mora dobro organizirati.«,¹³ in: »Med starejšimi so še zelo razširjene bajke. Mladina se z bajko samo kratkočasi. Trdina je svoje »Bajke in povesti o Gorjancih« nabiral med tukajšnjim ljudstvom. Starejši ljudje se Trdine še dobro spominjajo. Radi govore o gospodu s kosmatim psičkom in z rdečo svileno ruto za vratom.«

Preseneča nas velika količina ohranjenega ljudskega izročila med Dolenjci v tridesetih letih tega stoletja. Še bolj pa zakoreninjenost vraževerja in vere v nadnaravne moči. Citiramo: »Praznoverja še polno, največ o coprnicaх, ki se vidijo, ko gredo na Klek.«,¹³ in: »Ljudje so jako lahkoverni in še vedno verujejo v strahove, coprnije, vraže in prerokbe.«,¹⁶ in še: »Popolnoma se te vraže ne bodo najbrže nikoli iztrebile. Če ljudje vanje ne bodo več verjeli, bo pa ostal spomin nanje in izročilo. Saj jih ljudje radi pripovedujejo – in tudi tisti, ki ne verujejo več vanje, poskušajo za šalo različne stvari. Morda se bo našel še drugi Trdina, ki bo to blago zbral, da se bo ohranilo v knjigi, kakor so nam ohranjene bajke in povesti.«¹⁷

Po množini gradiva daleč najbolj izstopajo Brusnice v obeh zvezkih. Po vsebini pa je nekaj posebnega Št. Peter, to je današnji Otočec, kjer se avtor Ivan Kržišnik spusti v atropološke opise prebivalcev. Deli jih na dolince in gorjance. Enim in drugim pripisuje tudi različne telesne konstitucije in značajske poteze.

Posamezne opazke o karakternih potezah prebivalcev najdemo še pri nekaterih krajih na primer pri Čatežu: »Ljudstvo je precej šegavo in (živahno), se rado razveseljuje ob prepevanju narodnih pesmi. Posebno živahno je vrvenje ob dobriх letinah, kadar 'pridelajo' boljšo kapljico, kadar pa v slabejših letih le 'Bog da' pičel in kisel pridelek, mine trgatev brez potic in veselja.«¹⁸ Pri Dolžu: »... Podgorci se kaj radi pokažejo kot popolni ljudje in si zato ne dovolijo ničesar, kar bi žalilo njihov 'jaz'«. ¹⁹ Pri Stopičah: »Šegava narava, ljubi smeh in dovtipi. Na svatbah bi zbiralec narodnih burk našel dovolj gradiva.«²⁰

Na tem mestu žal ni dovolj prostora, da bi v celoti predstavili dragoceno gradivo, ki ga skrivata obe beležnici v rokopisni obliki. To pravzaprav niti ni bil naš namen, želeli pa smo nanj opozoriti. Prav pa bi bilo, da bi se v prihodnosti to gradivo s primerno spremno besedo oziroma s strokovnimi komentarji objavilo. Saj vsaj v etnološkem pogledu prinaša prispevek k poznavanju krajevnih razmer na Dolenjskem v prvi tretjini našega stoletja.

OPOMBE:

- ¹ Domožnanstvo novomeškega sreza 1933 se hrani v Študijski knjižnici Mirana Jarca pod signaturo: Ms 1, Beležnice 2, zv. št. 2 (Ms 1/II št. 2.)
- ² Narodoslovje sreza Novo mesto pa pod signaturo Ms 1, Beležnice 2, zv. št. 3 (Ms 1/II št. 3)
- ³ Podatke smo povzeli po: Slovenski biografski leksikon, 13. zvezek, Ljubljana 1982, 239–240.
- ⁴ Janko Jarc, Ob petnajsti obletnici otvoritve Dolenjskega muzeja, Dolenjski razgledi 1, 1968, 3–4.
- ⁵ Neli Koštial, Koštialova 1, Janko Jarc, Trdinova 25, Marija in Amalija Gunde, Glavni trg 1. Vsi so iz Novega mesta.
- ⁶ Fond Okrajno glavarstvo Novo mesto, Službenički listi KSHS
- ⁷ Fond Okrajno glavarstvo Novo mesto, fasc. 35, Proračun osnovnih šol in krajevnih šolskih odborov 1933.
- ⁸ Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937.
- ⁹ Pavla Perpar Lazar, Dolenjska 62, Ljubljana.
- ¹⁰ Med drugim je tudi beležnica z naslovom Narodno blago pod signaturo Ms 1/VIII št. 26
- ¹¹ Mrkun Anton, Etnografija velikolaškega okraja, 1. zvezek 1943–XXI
- ¹² Narodoslovje, Dvor, str. 23
- ¹³ Narodoslovje, Zagradec, str. 42
- ¹⁴ Narodoslovje, Dolž, str. 20
- ¹⁵ Narodoslovje, Dobrnič, str. 18
- ¹⁶ Domožnanstvo, Sela pri Šumberku, str. 42
- ¹⁷ Domožnanstvo, Stopiče, str. 45
- ¹⁸ Domožnanstvo, Čatež, str. 15
- ¹⁹ Narodoslovje, Dolž, str. 19
- ²⁰ Domožnanstvo, Stopiče, str. 44

Prispevek za simpozij *Etnologija in domoznanstvo*

Pri raziskovanju načina življenja v manjših, regionalno omejenih področjih (o čemer smo danes veliko govorili in kamor naj bi bilo pretežno usmerjeno domoznanstvo) se srečujemo pravzaprav s vprašanjem identitete, z vprašanjem, kateri identifikacijski elementi in kako, določajo posamezno območje kot tako.

Hkrati se nam postavlja tudi vprašanje razmerja med lokalnim in širšim, splošnim ali celo univerzalnim, pri čemer je univerzalno tu pojmovano v smislu širše družbene strukture, kot skupek ekonomskih, političnih, idelološko-političnih in drugih dejavnikov. Menim namreč, da je vsako regionalno (tudi najmanjše zaokroženo področje) vključeno v strukturo širšega družbenega ustroja in da načina življenja v regionalnem ne moremo ne prav spoznati ne razumeti brez vključevanja teh širših dejavnikov.

Teh dejavnikov je seveda več in so v določenih okoljih različno prisotni.

Sama sem se v svojem referatu omejila na enega, na vpliv katoliške ideologije na način življenja (predvsem na slovenskem podeželju v obdobju med obema vojnama) in sicer prek analize njenega koncepta identitete slovenskega naroda. Podlaga tej raziskavi je bil katoliški tednik *Domoljub*, glasilo Slovenske ljudske stranke, zelo razširjen in sprejet med obema vojnama, pa tudi prej, na slovenskem podeželju.

Časopis se mi je tu pokazal kot zanimiv vir za etnološko raziskovalno delo, kot vir za odkrivanje načina življenja v določenem času. Njegovo vlogo lahko opazujemo z več strani: *Domoljub* je najprej ogledalo določene strukture mišljenja, ki je njega določila kot takega, hkrati pa je tudi že sam nosilec in posredovalec te strukture svojim bralcem. Najde se v več pozicijah: ohranjal je pri življenju katoliško ideologijo in vplival na svoje bralce, hkrati pa so tudi ljudje na podeželju s svojim načinom življenja ohranjali najprej samo ideologijo, potem pa tudi *Domoljub* kot tak. Pri tem ne gre za to, da bi v samem časopisu iskali povsem realne dogodke oziroma opisane sprejeli kot realnost, saj je v *Domoljubu* kot ideološkem instrumentu vse opisano v razmerju do predpisanega idealnega (koncepta slovenskega naroda) oziroma v odnosu do odstopanja od idealnega. Zato nam odkriva zgolj določeno strukturo.

Svoj prispevek, objavljen v publikaciji *Etnologija in domoznanstvo*, povzemam le skozi ponazoritev treh temeljnih vsebinskih točk katoliškega koncepta identitete slovenskega naroda. Te pa so:

- temelji na **mistificiranem** kmečkem sloju. Torej ne na kmečkem sloju kot takem (seveda pa so prvotno že izničili pomen meščanskega in nastajajočega delavskega sloja), ampak je tudi kmečki sloj že ideološko določen.
- v tem konceptu je katoliška vera tista vsebina, ki določa Slovence kot take in jim daje njihov specifični značaj. In sicer katoliška vera v smislu ideološkega oziroma nazorskega prepričanja, v pomenu sprejetja Cerkvenih norm in vrednot in ne v pomenu nekega osebne-
ga, notranjega odnosa do božjega.

- skozi svojo kategorijo slovenstva zabrisuje regionalne kulturne specifičnosti tako, da se postavlja tudi vprašanje odnosa med nacionalno integracijo in lokalnimi etničnimi identitetami.

Zakaj sem se lotila prav tega koncepta slovenstva? Omenjeno je bilo, da je pojem narod v nekem smislu lahko tudi relativna kategorija, saj si ga različne struje, različni znanstveni in raziskovalni koncepti razlagajo po svoje.

Katoliški koncept me zanima zato, ker se zdi – vsaj raziskave na področju načina življenja, umetnosti itd. – so pokazale, da navedeni koncept presega okvir zgolj teoretičnega in je dejansko imel globok vpliv na oblikovanje identitete slovenskega naroda, kot tudi na njegov način življenja sploh.

Lahko bi rekli celo, da je šlo pri katoliški ideologiji najprej: za predstavo, za model o pravilnem načinu življenja sploh in so na tem modelu zgradili idealno podobo slovenskega naroda, kakršen naj bi bil. Vendar ta model ne ostane zgolj na ravni predstave, model so predstavljali kot resnično dejstvo ter ga prek moralnih norm in vrednot ter prek drugih mehanizmov na eni strani vključevali na različne ravni življenja, na drugi strani pa je bil v življenju ljudi tudi dejansko sprejet. Kar pa je pravzaprav tisto, kar je za etnologue zanimivo.

Preučevanje tega koncepta slovenstva je po mojem mnenju potrebno predvsem ker:

- se je veliko elementov, ki so bili prvotno sprejeti na področju cerkvenega, kasneje pripoznalo in se še pripozna kot značilnost slovenskega značaja in slovenske kulture sploh.

Zato nam analiza katoliškega koncepta slovenskega naroda, predvsem pa analiza njegove umestitve v način življenja pomeni enega temeljev za preučevanje in spoznanje zavesti naroda v določenem obdobju; daje pa tudi možne odgovore na vprašanje, zakaj je bil način življenja v določenem obdobju tak in ne drugačen.

Zato se mi zdi pomembno, da etnolog ta vidik, torej vidik širše družbene strukture, vidik zavesti naroda o sebi, se pravi njegove identitete, vključuje v svoje delo, ne glede na to ali je raziskovanje globalno ali pa »samo« lokalno omejeno.

Pisatelj Fran Jaklič Podgoričan in Dobropolje

V navzven usmerjeni osebnosti Frana Jakliča Podgoričana so naravni darovi oblikovalca besede, organizatorja, učitelja po duši in izobrazbi utirali poti na najrazličnejša področja dejavnosti. Rodil se je leta 1868 v dobropoljski vasi Podgorica. Kulturno okolje, v katerem je nabiral svoja prva spoznanja, ga je zaznamovalo kot človeka in pisatelja za vse življenje. Leto 1893 smemo po pravici šteti za pomembno prelomnico v življenju domačinov. Tega leta je Jaklič nastopil mesto učitelja v rodnih Dobropoljah in komaj dva tedna kasneje je bila izročena prometu kočevska železnica.

Pomen Jakličeve prisotnosti v Dobropoljah je vsebinsko izredno raznolik in večplasten. Kot domačin je poznal to življenje do nadržbnosti. V zrelih letih ga je začel oblikovati; najprej od leta 1888 kot pisatelj, po letu 1893 pa tudi kot učitelj, kulturni in gospodarski organizator in ob tem tudi kot politični vodnik svojih rojakov.

V prvem delu prispevka predstavljamo Jakliča in njegovo zavzeto organizatorsko in zadržno delovanje v Dobropoljah, kjer je že v zimskih mesecih šolskega leta 1893/94 ustanovil Bralno društvo, poleti leta 1894 Hranilnico in posojilnico – prvo reifeisnovko na Kranjskem, leta 1896 Kmetijsko društvo, dve leti kasneje še mlekarsko in sirarsko zadrugo, ki je imela svojo podružnico tudi v Strugah. Z njegovim prizadevanjem in gmotno podporo oblasti je bilo leta 1900 zgrajeno na Vidmu veliko, sodobno zadržno poslopje, kjer so dobile svoje prostore vse nastete ustanove. V tem času so dobile Dobropolje tudi svojo prvo dvorano v hiši premožnega pisateljevega sorodnika; dvorana je bila prizorišče izredno živahnega kulturnega življenja, pa tudi prizorišče političnih shodov. S svojim zagnanim zadržnim delovanjem je bil Jaklič znan kot najboljši sodelavec J. E. Kreka v tem smislu, da je znal brž in uspešno Krekove ideje udejaniti v življenju.

Jakličev reformatorski koncept v Dobropoljah je bil zasnovan kompleksno. Najprej je ustanovil bralno društvo, ki je postalo, kot pravi sam »ognjišče vsega izobraževalnega, a potem tudi gospodarskega in političnega dela.« V društvo so prihajali časopisi, kjer je Podgoričan objavljal svoje povesti. »Moje povesti so Dobropoljci zelo radi brali, saj so bili junaki teh povesti ljudje iz njihove srede.« Nasprotnike in zaviralce zadržnega delovanja, gmotnega in moralnega osveščanja dobropoljskega malega človeka je žigosal tudi v nekaterih svojih povestih (Iz našega kota, Moje prepričanje mi je sveto, Prvi hleb).

V drugem delu prispevka predstavljamo etnološko zanimive sestavine v pisateljevi rokopisni zapuščini. Na prvem mestu omenjamo njegove nenaslovljene rokopisne spomine, zbrano gradivo o ženitovanjskih običajih ne obsega več kot en sam list papirja, pa je vendarle dragocen dokaz, kako skrbno je zapisoval sestavine svatbenega obredja, ki jih je oživil v povesti Nevesta s Korinja. Zanimiv pogled v pisateljevo delavnico odpira njegova korespondenca. Tako piše marca 1888 uredniku DS: »Imam mnogo pravljic ako jih vzamete in 'Ribničan Urban', zbirko smešnic in pravljic, ki jih pripovedujejo o Ribničanih.« Nič od

tega gradiva nismo našli. Leta 1894 piše med drugim Lampetu: »... Lotim se resno čarovnice, vmes spišem kaj krajšega, na primer 'Predpustni dnevi Zagorice', 'Kako se pri nas pripravljajo na semenj.' Znamenite sejme na zdenski Rebri omenja v številnih povestih, n-drobno opisuje pa na primer v povesti Kako se je ženil Kobaležev Matija, po izročilu pa tudi zdenske sejme v prvi polovici preteklega stoletja (Kančnik v sejmu, Kovač rošel). Kako je nastajala Podgoričanova povest Prvenec, ki jo je kasneje preimenoval Sin, sporoča v pismu Lampetu leta 1895: »Sedaj pišem Prvenec. Nabral sem dosti običajev in vraž, ki se tičejo prvega krsta v družini in to hočem priobčiti v povesti. Tega ni pisal še noben Slovenec in tudi je malo znano.«

S tem že načenjamo problematiko etnološkega v Jakličevem leposlovju. V njegovi rokopisni zapuščini najdemo le malo avtentičnega etnološkega gradiva, ki bi nam moglo pomagati pri etnološki presoji Jakličevega leposlovja. Pa vendar je to leposlovje polno etnološke vsebine. Prav možno je, da si Podgoričan gradiva tudi ni mnogo zapisoval, saj ga je dobro poznal, ga sproti jemal iz življenja. Ob poznavanju etnološke problematike dobrepoljske vasi, kolikor jo doseže ljudski spomin in jo poznamo iz starejše in tudi najnovejše etnološke literature, odkrivamo v Jakličevem leposlovju v mnogih primerih sok, ki oživlja spoznanja etnologov v novi podobi. Da bi temu verjeli, nas včasih odvrtača igrivost v Jakličevem načinu pripovedovanja, drugič pa nas pripoved z apartnimi opisi in pojasnili posameznih etnoloških izsekov opogumlja do te mere, da si upamo zapisati, da smemo, ob kritični presoji seveda, Jakličeve povesti uvrstiti k virom za odkrivanje in iskanje etnološke podobe dobrepoljske vasi, pa tudi vasi v okolici.

Jaklič je bil mož in pisatelj svoje vrste. Njegov pisateljski realizem je bil cepljen na realizem kmečkega življenja. Rastel je iz pripovedne tradicije domačih ljudskih pripovedovalcev. »Učil sem se iz naroda in pišem za narod. S teorijo književnosti se nisem nikoli bavil, tudi se ne prištevam nikaki literarni struji... sem se pri pisanju držal samo svojega okusa.« Ta okus pa je bil v veliki meri zakoreninjen v pripovedni tradiciji njegovih rojakov, ki so znali pripovedovati zgodbe iz resničnega življenja ljudi v tej okolici.

Tudi Podgoričan je v veliki meri gradil svoje pripovedništvo na resničnih dogodkih in resničnih osebah, jih opisoval tako prosojno, da so ljudje z lahkoto prepoznali v povestih same sebe. Tako si je pogosto nakopal zamere, pritoževali so se na uredništvo, pa tudi s tožbami so mu grozili; na primer zaradi povesti Selska slika, Lepi Tonček, Iz našega kota. Ko opisuje resnično zgodbo božjepotnega voditelja – vojvode, je zapisal: »Ti ljubi moj Gregor Sraka! Kdo ve kaj porečeš, ko zveš, kaj pišem o tebi? Ali se boš tudi ti rotil name, kakor se je Kobaležev Matija, ko je ob mizo tolkel in vpil: 'Le tega ne k nam, le tega ne, ta nas bo vse popisal!' Osebe s posebno družbeno funkcijo v vaški sredini pogosto imenuje z njihovimi pravimi imeni (na primer imena vaških muzikantov, babice, živinskih barantavcev) imenuje z njihovimi pravimi – vsaj domačimi hišnimi imeni. Ta imena še vedno živijo tudi v ljudskem spominu. Ponavlja jih v različnih povestih, tako kot v različnih povestih ponavlja etnološko zanimive motive in opise in na ta način opozarja vsaj na morebitno avtentično etnološko vsebino motiva ali opisa. Ob preverjanju takih primerov pri informatorjih smo dobili pritrdilno pojasnilo. Podoba je, da je na ta način začel preverjati Podgoričana že 187

Mrkun. V konkretnost usmerjena oblikovalska misel se je v Podgoričanovih spisih udeleževala tudi pri slikanju najrazličnejših drobnih značilnosti snovnega, družbenega in duhovnega sveta in kulture, ki uokvirjajo zgodbe in dajejo povestim pravi lokalni kolorit. Lokalno živost jim dajejo dalje izvorna imena, tudi šaljiva domača imena krajev in prebivalcev (npr. Fovcarija, Fovčki za Dobrepolje, pa spet Polje, Poljci), domača hišna in osebna imena, narečni izrazi, ki jih pisatelj pogosto kar sproti v zgodbi oz. med tekstom razloži, ali pa jih razloži v opombi pod črto (na primer v povesti Sin).

Pravo etnološko bogastvo je ohranjeno v Jakličevem jeziku. Grafenauer pravi, da je v dialogih celo naturalističen. Zdi se, da je s tem v zvezi primernejši izraz zemeljski. V smislu avtentičnosti različnih etnoloških sestavin, kolikor smo jih mogli prepoznati, bi s tem izrazom mogli poimenovati tudi snovni del njegovih povesti. Vsekakor zaslužijo, da bi prav po etnološki sistematiki kritično obdelali Jakličeve spise. Jaklič je, čeprav le s svojo literarno pisavo, tudi etnološko zanimiv.

BOJANA ŠKAFAR-ROGELJ

J. V. Valvasor in domoznanstvo

V svojem prispevku, objavljenem v publikaciji *Etnologija in domoznanstvo* sem skušala predvsem odgovoriti na vprašanje: kakšno je bilo Valvasorjevo pojmovanje domovine, kaj mu je ta pojem vsebinsko pomenil in kakšno domovino je želel predstaviti tujcem, domačinom in zanamcem.

Pomemben spodbujevalni dejavnik, ki je Valvasorja usmeril v raziskovanje njegove dežele, je bila tako imenovana domoznanska struja, ki je v severnoevropskih deželah dosegla vrhunec ob koncu 17. stol. in katere znameniti avtor je bil tudi Matevž Merian (1593–1650), ki je Valvasorja neposredno napeljal k raziskovanju. Omenjena domoznanska struja je želela predstaviti svoje dežele z geografskimi in zgodovinskimi podatki. Dežele so predstavljali z ilustriranimi krajepisi, v katerih so hvalili naravne in druge znamenitosti. Vendar pa v njihovih delih ni šlo zgolj za predstavitev domače dežele, ampak tudi za povečevanje plemstva, ki je v tem času že polagoma začelo izgubljati svojo moč.

Pri iskanju odgovora na vprašanje, kakšno je bilo Valvasorjevo pojmovanje domovine, je bilo v slovenski etnologiji moč zaslediti tudi tezo, da naj bi Valvasorju domovino predstavljala le plemiška kultura, za njeno slavo pa naj bi bila ljudska kultura manj pomembna. Zaradi tega naj bi se tudi ne trudil, da jo polepša.

Menim, da bi veljalo o tej hipotezi razmisliti. Če bi namreč domačo deželo predstavljalo le plemstvo s svojo kulturo, bi o njej gotovo pisal bolj podrobno, kakor je, in ne bi le zagotovil, da živijo meščani in plemiči tako, kakor drugod po svetu. Menim, da je ocenjevanje, da je

ker ne upošteva vseh razsežnosti Valvasorjevih pogledov. Če se skušamo vživeti v njegov čas in oceniti njegove izjave, potem se zdi, da so mu domačo deželo predstavljali poleg naravnih kuriozitet tudi preprosti ljudje, na katere je prav tako gledal kot na kuriozitete. V določenem obdobju se je začel Valvasor intenzivno ukvarjati z zbiranjem različnih elementov iz življenja ljudi, zlasti kmetov. Zanimanje so mu zbužali največ zato, ker so mu bili njihovi običaji tuji in nenavadni, oziroma natančneje, tuji so bili njegovi plemiški kulturi, iz katere je izhajal. Valvasor je nastopal in raziskoval prvenstveno kot naravoslovec in je tudi kmete oziroma ljudsko kulturo raziskoval prav tako natančno kot naravne pojave. Plemiči pač niso bili kuriozitete, saj so, kakor je sam zapisal, živeli povsod enako in kot taki niso bili posebnost dežele. Preproste ljudi in njihove navade je kritiziral, kar je posledica razlik, ki jih je občutil med svojo in ljudsko kulturo. Po drugi strani pa je med drugim zapisal tudi to, da se sreča in čast često družita z ljudmi nizkega stanu, če so ti visokih zmožnosti, odlični in bistrega uma.

Pri Valvasorju seveda ne moremo govoriti o nekem narodnostnem rodoljubju, kakršnega je prineslo šele 19. stoletje. Lahko pa govorimo o ljubezni do domače dežele pri človeku, ki je imel to deželo preprosto rad, ki je znal vzpostaviti stik s preprostimi ljudmi, s katerimi se je čutil do neke mere povezan, čeprav je bil fevdalec. Tako nam potrди sam, ko na primer pri opisu Cerknškega jezera zapiše »... in nam Kranjcem... je Cerknško jezero...«

Valvasorja so tako zanimali vsi pojavi s področja materialne, socialne in duhovne kulture kmetov, ki so bili po njegovem mnenju za deželo Kranjsko značilni.

CITIRA SE VRAČA V REZIJO

IGOR CVETKO

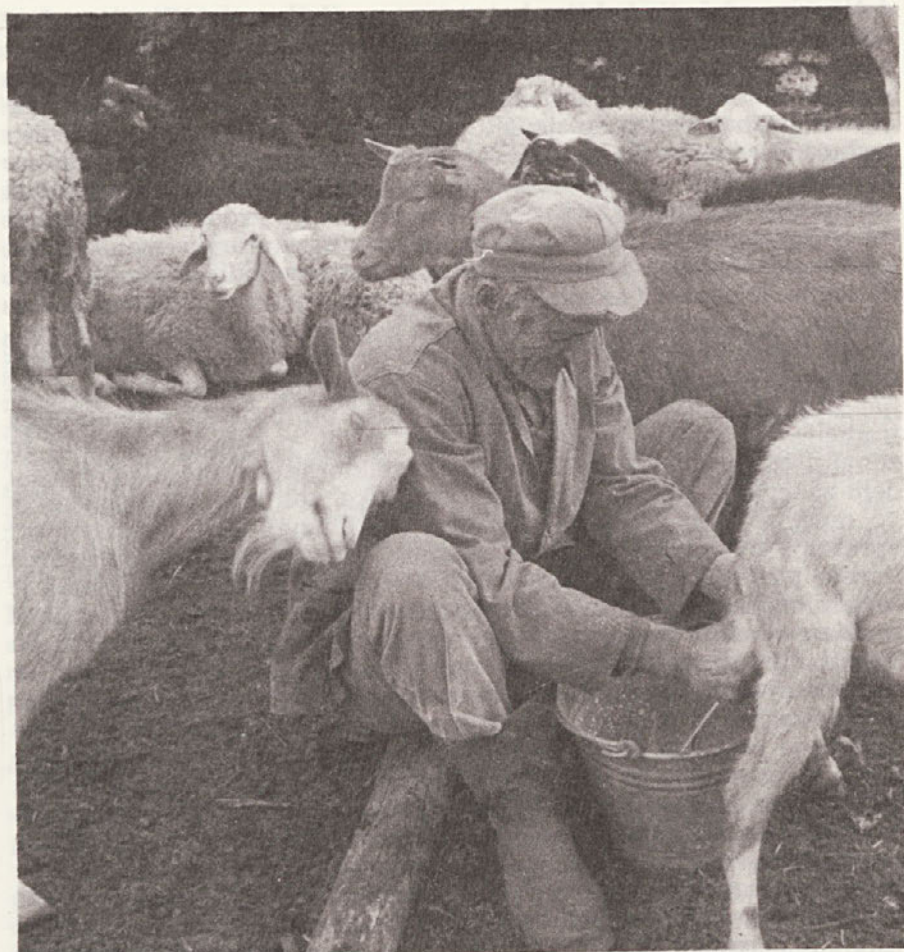
Za poznavalca morda polemičen naslov, saj citira iz Rezije nikdar niti odšla ni, v sebi nosi marsikaj, kar se je od 27. do 30. oktobra dogajalo prek meje, na italijanski strani, točneje na Ravanci (Rezija) in v Naborjetu (Malborghetto, Montana). Slavje ob 150. obletnici folklorne skupne »Val Resia« je bilo drugačno od ponavadi praznih šablonskih praznovanj, tako po svoji obliki, kot po vsebini. Bilo je prvorazredni kulturni dogodek v vseh svojih razsežnostih, dogodek, ki se je porodil iz čisto človeških dimenzij, ki pa bo (nedvomno) še dolgo napajal zgledno znanstveno in kulturno meddržavno sodelovanje.

150-LETNICA FOLKLORNE SKUPINE »VAL RESIA«

Kadar danes govorimo o folklorizmu, navadno mislimo, da gre za novejši pojav, za hoteno ohranjanje tistega, kar je bilo do nedavna del našega vsakdana, in dela naše duhovne kulture, ki naj bi pomenil tudi narodovo identiteto. Poldrugo stoletje obstoja folklorne skupine je torej jubilej, ki si ga je vredno natančneje ogledati.

Po dokumentu iz arhiva Pieve iz leta 1838 je tedaj namreč na uspelem nastopu v Vidmu (Udinah) dvanajst domačih plesnih parov pred cesarjem Ferdinandom in cesarico, izvedlo odmeven kulturni program. Na *javnem nastopu* so takrat torej ob citiri (violini) in bunkuli (na tri strune prirejeni spremljevalni violončelo), za Rezijo značilni instrumentalni spremljavi, Rezijani zaplesali mimo priložnosti, ki sicer oblikujejo njihov koledarski in življenjski krog. Izsek svojih šeg so torej postavili »na oder«, *folklorizirali*. Današnja folklorna skupina (Val Resia), ki deluje že nekaj desetletij, je torej nadaljavka (bolj ali manj) organizirane tovrstne dejavnosti v »dolini«.

Kako bi se dalo torej javnosti dostojno predstaviti visoko obletnico svoje folklorne skupine? Organizatorji proslave so se odločili, da program razširijo preko okvirov stererotipnega folklornega nastopa, mu dajo razsežnosti delovnega, strokovno-znanstvenega srečanja in ga popestrijo še s koncertom nalašč za to priliko komponiranih skladb na rezijansko tematiko ter s prodajno razstavo strokovnih publikacij o Reziji in njeni kulturi ter kaset in plošč. Proslava se je pravzaprav pričela s kratkim plesnim programom, nakar je vodja skupine L. Paletti na kratko orisal zgodovino rezijanskih folkloristov v socialnem in kulturnem prostoru Rezije ter njihove uspehe doma in na tujem. Podčrtal je pomen, ki ga Rezijani sami dajejo svoji plesni in godčevski tradiciji, ki je zanje način življenja, ne folklor. Temu ob rob je treba poudariti, da v Reziji še danes, kadar nanese prilika, *spontano* zaplešejo vsi za to področje značilen ples, mladostniki in odrasli, pa tudi starci in otroci. Posebno doživetje je potem opazovati Rezijane pri plesu: žensko, ki z elegantnimi (v kolenih pozibavajočimi) gibi pleše nasproti

VSAKODNEVNI PRIZOR NA REZIJANSKI PLANINI TA NA BERDO.
NA TEJ PLANINI ŠE DANES PASE KRAVE IN KOZE GUIDO DI BERNARDO Z OSOJAN.
Fotografiral je *Andrej Vuga*, član Mladinskega raziskovalnega tabora Rezija 89.

moškemu (ves čas plesa se tudi rahlo drži za krilo), nakar s hrbtom drug mimo drugega zamenjata mesti, se nekajkrat zavrtita okrog svoje osi in plešeta naprej. In nezmotljivo vsi plesalci na plesišču naenkrat udarijo z nogami ob tla, kadarkoli se viža, ki jo igra citiravec »na tanko«, spusti pet tonov navzdol »na debelo«, kar se potem večkrat ponovi. L. Paletti je nato razdelil spominska priznanja današnjim ter še živečim bivšim članom skupine, najpomembnejšim godcem v »dolini« ter raziskovalcem, sodelavcem in gostom iz Slovenije in Italije, ki so se pri svojem strokovnem delu kakorkoli srečali s skupino, z Rezijo in njenim bogatim izročilom. Predstavniki ZKO Slovenije je ob koncu za jubilej skupini predal najvišje priznanje te organizacije, plaketo, za njihove dosežke na področju folklorne dejavnosti.

STROKOVNO-ZNANSTVENO DELOVNO SREČANJE

Palettijeva misel o plesni in godčevski tradiciji v Reziji kot načinu življenja nasproti folklorizmu, je bila rdeča nit strokovno-znanstvenega 191

delovnega srečanja, okrog katere so se pletla razmišljanja večine udeležencev na srečanju. Uvodni referat o plesnem izročilu in njegovem odrskem predstavljanju je podal M. Ramovš, raziskovalec plesnega izročila Slovencev iz Ljubljane (Inštitut za slovesko narodopisje, Sekcija za glasbeno narodopisje ZRC SAZU) ter z vrsto svojih ugotovitev razburkal vzdušje. Da je ljudski ples enkratno pojav ljudske duhovne kulture, o tem se mnenja prisotnih niso razhajala, tudi o potrebnosti ohraniti ga v čim bolj izvirni podobi, ne. Da pa je folklorna skupina nekak živ muzej za plesno izročilo, njegov restavrator, ki ima dolžnost, da ohranja njegovo izvorno podobo, si vsi niso bili edini. R. Leydi (Bologna) je opozoril na zapletenost problema prikaza folklorne postavitve pred občinstvom ter poudaril, da je potrebno folkloristiko obravnavati v času in je ne omejevati z letnico ter nujnost odnosa rekonstrukcije in prezentacije folklore kot živega mehanizma. Podobno je razmišljal tudi G. P. Gri (Trst). Zaustavil se je pri procesu spreminjanja tradicije v novih življenjskih pogojih, ki jih pogojujejo notranji in zunanji vzroki. Odgovornost avtentične folklorne skupine, ki pri svojem delu zadeva ob številne prepreke (ideološke, politične, potrošniške) je po mnenju obeh velika. J. Strajnar (Ljubljana) se je zaustavil pri vprašanju avtentične folklorne skupine. Stil skupine, ki goji izviren ljudski ples (taka je na primer tudi rezijanska folklorna skupina), je zaradi odrskih zakonitosti (in nespretnosti vodje skupine) večkrat različen od stila živega plesa, ki ga raziskovalec lahko zabeleži na terenu. R. Leydi je ob tem opozoril, da je glavni problem zanj v siromašnju odrskega predstavljanja rezijanskega plesa v opuščanju improvizacije, ki je sploh ena od njegovih značilnosti. Posledica tega dejstva je povratni efekt, ki ga ima skupina zaradi tega v »dolini«: ljudje se zgledujejo po »dosežkih« skupine. Mlajši ne znajo več plesati tako, kot se je plesalo včasih, ples se uniformira, zgublja zanimivost in privlačnost. L. Paletti je ob tem pripomnil, da postane zaradi odrske postavitve koreografija kajstveni del končnega izgleda izdelka. »Ni naša stvar, da ugotavljamo, kaj je publiki všeč in kaj ji ni,« je povzel Leydi. Včasih ima na izgled enostavna in ne do kraja postavljena, živa izvedba viharen odziv med gledalci, zunanji efekti pa se pri publiki največkrat ne obrestujejo. Treba je poiskati notranjo energijo sporočila folklorizma. Tu so njegove največje notranje rezerve.

F. Guizzi (Videm) je opozoril na kompleksno vprašanje odnosov in funkcioniranja na relaciji raziskovalci (pozitivisti) : folklorne skupine (ki so hočeš nočeš nekakšen falzifikat z ozirom na »pravo« življenje, katerega želijo predstavljati): publika, ki največkrat zahteva show, odrska postavitev pa naj bi bila komunikacija med naštetimi dejavniki. Ni torej tako pomembno iskati ideala posameznega dejavnika, kot jih med seboj ustvarjalno povezati (R. Starec).

PREDSTAVITEV KNJIGE J. STRAJNARJA: CITIRA

Praznik za vse prisotne je pomenila predstavitev knjige J. Strajnarja: Citira (La Musica strumentale in Val Resia, Instrumentalna glasba v Rezi, Pizzicato, Edizioni Musicali [Udine-Videm] in Založništvo tržaškega tiska [Trst - Trieste, 1988]). Uvodničar R. Leydi je ob tem poudaril pomen začetnih raziskovanj italijansko-slovenske ekipe znanstvenikov iz leta 1962 in naslednjih let, ki jih je pritegnila etnološko zanimiva Rezi, družilo pa svobodno in prijateljsko sodelovanje.

Knjiga, ki opredeljuje zapleteni »sistem« rezijanske (predvsem inštrumentalne glasbe), je po njegovem mnenju pomembna muzikološka razprava za strokovnjake ter poziv Rezijanom, naj ne zgubijo svojega bogastva, in nam vsem, naj na Rezijo ne gledamo samo kot na arheološko izkopanino, marveč kot realno skupnost ljudi, ki se v vsakdanjem življenju spoprijemajo z velikimi težavami sodobnega sveta, ne da bi pri tem zatajevali posebnost, to je živo dediščino. Knjiga dveh založnikov, pisana v dveh jezikih, je rezultat, zgleden primer in dokaz, da je mogoče, če smo kulturno sposobni premagati namišljene ovire administrativnih meja ter ugotoviti samobitnost, ki se ne podreja nacionalnosti.

Strajnar najprej opiše glasbila (citiro in bunkulo) in glasbo v Reziji, sledi v knjigi opis plesa, pregled dosedanjih raziskav v »dolini« od začetka 19. stoletja (Sreznovski), preko E. de Shulze-Adaiewske do danes. Zaustavi se pri problemih transkripcije melodij in etnomuzikološki analizi, pomembnejših godcih in funkciji tipičnega godčevskega sestava v Reziji. Transkripcije (53) in nekaj kinetogramov pa dopolnjujejo zapisano. Bogato ilustrirana knjiga (vsi posnetki primerov, ves notni in slikovni material je iz arhiva Sekcije za glasbeno narodopisje) ima na koncu tudi povzetek v angleščini.

Knjiga ugotavlja današnje stanje (ali stanje v bližnji preteklosti) in skuša na podlagi razpoložljivih virov ugotoviti njeno možno »zgodovino«, ki sicer kaže znake globokih sprememb v minulem stoletju, hkrati pa kaže tudi zavestno kontinuiteto, je v uvodu poudaril R. Leydi.

KONCERT NOVITET NA REZIJANSKE TEME

»Rozojanska kulturna hiša« v Ravanci je bila na večer drugega dne proslavljanja visoke obletnice »Uradnega« začetka folklorne dejavnosti v Reziji nabita kot še nikoli doslej. Proti pričakovanjem. Skoraj polovico mest so zasedli gostje, drugo polovico pa domačini, ki so si (nemalo tudi iz radovednosti) prišli ogledat, kako zvenijo citire v komornem orkestru. Program večera pa je bil tudi sicer zanimiv: 6 *praižvedb* na rezijanske teme sodobnih skladateljev s te strani meje (Golob, Srebotnjak, Krek) in onstran meje (Zanettovich, Nieder, Merku) je nastalo na pobudo J. Strajnarja, 3 vidni slovenski solisti (E. Novšak-Houška) mezzosopran, H. Haas, klavir, Č. Šiškovič, violina), citiravca iz Rezije (D. Quaglia, F. DiLenardo), komorni orkester RTV Ljubljana in dirigent A. Nanut.

J. Golob (1948) je že z uvodno skladbo dodobra ogrel publiko v dvorani. Njegov kratek in efekten *Rezijanski ples* za rezijanski godčevski sestav in godala je zanimiv citat rezijanske viže, vpleten v orkestrsko tkivo.

Drugače se je stvari polotil D. Zanettovich (1950, Trst) v skladbi *The nocturni Resiani* za godalni orkester (s tolkalcem ad libitum). Kontemplativna glasbena občutja, trepetajoče impresije z zvočnimi efekti, vse v okvirih razširjene tonalnosti, mu služijo za slikanje vzdušja na sprehodu od kresne noči, preko nočnega sprehoda na Veliki petek, ki ga spremlja ropot raglje, do prešernega Pusta, ko si po izročilu dekleta z zvončki na prstih iščejo ženina...

Tristavčna *Sonatina Resiana* (P. Pezzè, 1913–80, Videm) za klavir solo, napisana v spomin ruske muzikologinje, raziskovalke Rezije E. Adajewski, je zanimiva kompozicija, ki dodobra izrablja izrazne možnosti

klavirja (solist H. Haas). Kompozicijsko se giblje v okviru preizkušenih zvokovnih rešitev. Rezijanski motiv vplete skladatelj v tkivo izraziteje šele v zadnjem stavku sonatine.

Imenitno, kratko, efektno in muzikalno čisto zvočno skico *Jybare*, za mezzosopran, violo in kontrabas je predstavil F. Nieder (1957, Trst). Spevno melodijo je skladatelj postavil v dialog, bolje v razgovor enega mimo drugega, z violo, kontrabas pa kot tretja oseba »komentira« njuno (ne)sporazumevanje. Spontano glasbeno izpoved, ki ga, kot pravi sam, zelo priteguje, si je skladatelj »sposodil« pri ljudki kulturi, na katero je močno navezan.

Merkujev (1927, Trst) »poklon rezijanskim ljudskim muzikom in zvočnemu bogastvu, ki so ga le-ti prenašali iz roda v rod«, je njegova *Citira* za solo violino, mali kompozicijski podvig, zanimiv po kompozicijski zasnovi in dramaturški gradnji celote. Č. Šiškoviču je uspelo zastavljeno tudi izpeljati.

Srebotnjakova (1931) *Rapsodica* za godalni orkester preide od začetne sakralne patetike in orkestrskih efektov do plesnih citatov rezijanskega izročila, ki ga skladatelj nato razglasi, ritmično razbija, izpeljuje in večkrat variira. V melodično enostavno zgrajenem živahnem zaključku in ostinatnem ritmu pripelje skladbo do efektnega konca, ki izzvani v en sam ton.

Canticum Resianum U. Kreka (1922) za glas in komorni orkester je efektna 4-delna suita, polna kolorita, vzdušij in občutkov Rezije in njene ljudske glasbe, ki si je skladatelj nikoli ne sposodi dobesedno, pa vendar ves čas (so)oblikuje glasbeno tkivo komzicije. Izvrstna instrumentacija in dobro uporabljeno podoživeto besedilo tvorita celoto, ki na trenutke zveni skoraj programsko. Nepozabno je pevski part oblikovala E. Novšak-Houška.

Predstavitve šestih praižvedb, »uglašanih« na isto temo pa med sabo tako zelo različnih si, pisanih takorekoč po naročilu, je že sama po sebi kulturni dogodek, vreden vse pozornosti. Televizijsko snemanje koncerta (TV Ljubljana), je dokaz, da so se nekateri zavedali njegove pomembnosti, le škoda, da odlično izvedenega programa v celoti ni bilo moč predstaviti še kje – v Vidmu, v Trstu ali v Ljubljani na primer. Izgleda, kot bi iniciativa (J. Strajnar) segla le do izvedbe proslave v Reziji, zataknilo pa se je, kot kaže, pri nekaterih »merodajnih«, tako kot že tolikokrat doslej.

**PREDAJA PRESNETKOV ZVOČNEGA (IN FILMSKEGA) ARHIVA
SEKCIJE ZA GLASBENO NARODOPISJE ISN ZRC SAZU
ETNOGRAFSKEMU MUZEJU V NABORJETU**

Kot predzadnje dejanje (zadnje je bilo zaključno srečanje gostujočih folklornih skupin iz Aviana, Velenja in Celovca ob domači skupini »Val Resia«) slavja v Reziji naj omenim še predajo takorekoč celotnega zvočnega in filmskega arhiva Sekcije za glasbeno narodopisje ISN ZRC SAZU v Ljubljani, nabranega v 25 letih po Reziji, ter posnetke R Koper skupaj s privatnimi posnetki prof. Merkuja. Veliko delo je opravil tonski tehnik M. Culiberg, ki je vse posnetke in zvočni material očistil ter kopijo presnetkov oskrbel tudi za ljubljanski arhiv. Kaj ta akcija pomeni za italijansko etnomuzikologijo, je najlepše opisal R. Leydi v zahvalnem nagovoru, potem ko je direktor ZRC SAZU M. Zupančič

predal material direktorju etnografskega muzeja v Naborjetu direktorju muzeja A. Ehrlichu:

To je akcija, ki močno presega običajne rutinske stike med znanstvenimi institucijami, univerzami, državami. Je znak zglednega sodelovanja, dobre volje, kulture, znanja in velike korajže.

Skupaj s Sekcijo za glasbeno narodopisje ISN ZRC SAZU je Etnografski muzej v Naborjetu izdal tudi priročen katalog s seznamom posnetkov ljudskega izročila Slovencev v Italiji (1962–1986), ki ga je pripravil J. Strajnar.

Naj zaključim kar z mislijo R. Leydija:

Ves alpski svet je območje, ki je zaradi trde ekonomske stvarnosti in globokih zgodovinskih korenin zgradilo svoj obstoj na vrednotah sožitja in sodelovanja, na potrebnem prepletanju jezikov in etničnih skupin na podlagi določenih izkušenj ob neprestanih notranjih stikih in emigracijah...

Tokrat sta znanost in kultura kot že tolikokrat poprej spet zgradili most med dvema državama, most, ki je trdnější in trajnejši od tistega, ki ga lahko zgradi uradna politika. Meja z Italijo na najbolj zahodnem etničnem področju Slovenije je bila v teh dneh zbrisana. Koliko časa bo kot taka še lahko navdih za delo vnaprej?

PUSTNI ČAS V RAKITOVCU

VIDA ROŽAC

Več kot petsto metrov nad morjem globoko v slovenskem delu Istre leži vas Rakitovec, ki jo na severu obdaja težko prehodni Kraški rob z osemstotakoma Lipnikom in Kavčičem, na jugu pa skoraj šeststo metrov visoki Breg.

Tudi v tem delu Slovenije potekajo te dni živahne priprave za pustno rajanje. Najbolj se ga veselijo otroci, pa tudi možje z radostjo ohranjajo svoja tradicionalna oblačila. Nona Vanca le malce nerga nad tem početjem in pravi: »Še mačkari niso kur su bli an bot!« Nato začne zanosno pripovedovati o starem običaju. Dan po božiču na Sv. Štefana so se fantje zbrali in se dogovorili o organizaciji pustnega rajanja: razdelili so si vloge ter zbrali »kaparo« (določeno vsoto denarja), ki je bila namenjena muzikantu, za nakup vina in druge materialne stroške. »Mačkarali« so se v glavnem fantje. Priprave so potekle v strogi tajnosti.

Izmed svojih članov so izbrali »kapota vseh mačkar« (vodjo) in »šotokapota« (njegovega pomočnika), ki je nosil koš. Kapo je nato določil »bele« in »črne« (dobre in zle); Črni so si izbrali še svojega kapota. Beli so bili našemljeni: kapo vseh mačkar je bil oblečen v »veštit« (moško obleko), Turek je bil rdeč od pet do glave, »medeh« (zdravnik) je nosil belo haljo z belo kapo na glavi ter »frat« (menih) v opravi iz temno rjavega sukna, okrog vratu pa je nosil rožni venec iz hrastovih šišek. Med bele so spadale še štiri »pupe« (dekleta) oblečene v pisana oblačila in velike papirnate klobuke, iz katerih so viseli trakovi; za njihovo varnost je bil zadolžen Turek.

Raznobarvni trakovi so krasili tudi posebne obleke »črnih«. Obleko so jim šivala dekleta, ki so jim bila pri srcu. Na glavi so nosili grda in popačena pokrivala, obraz pa so si načrtnili s sajami. Okrog pasu so imeli privezane kravje zvonce. Bili so pravi nepridipravi in burkeži. Z zvonci so ustvarjali velih hrup; hiše so potresali s pepelom in mazali mlada dekleta s sajami. Večkrat so napravili tudi resno škodo. Da le ne bi divjali prehudo, je skrbel »kapo črnih«. Njegov razpoznavni znak je bilo trobilo, imenovano »kamba«, kovinsko z zvokom podobnim rogu. Z njo so trobili in oznanjali pust vsak večer od dneva Sv. Štefana (26. decembra) do pusta.

Na pustno nedeljo so priredili ples, ki se ga je udeležila vsa vas. Po plesu so se črni zbrali na enem od svojih domov, kjer so se oblekli v maske. Ob zori so se odpravili in hodili po vasi jesti in piti. Ob dogovorjeni uri so se sestali z belimi in jo peš mahnili v sosednje vasi (Brest in Slum), kjer jim je župan vasi moral odobriti »pobiranje« po hišah. Nabirali so jajca, klobase, slanino... Po opravljenem delu so se vrnili domov in obiskali še domača ognjišča. Pustni ponedeljek se je končal s skupno večerjo.

196 Na pustni torek je bila osrednja plesna prireditev, ki se je začela že ob

14. uri. Tu se je zbrala vsa vas – mlado in staro. Po večerji pa so začele »kordije« (licitacija), ki jih je vodil kapo vseh mačkar. Vsakdo je lahko kupil »en ples« in zaplesal s svojo izbranko. S pepelnico se je s sežigom slamnatega pusta, ki ga Rakitljani niso nosili s seboj naokrog, rajanje končalo.

Kako pa je s pustom danes? Od starega običaja so se vendarle ohranili »črni«, ki pomešani z ostalimi maskami hodijo po vasi. Škoda, morda bi pa že skoraj pozabljen običaj vrnil v vas napeto pričakovanje in radost vsaj nekaj dni v letu in tako ljudi zbližal, saj so tudi v to sicer zakotno vasico prodrli elementi sodobne civilizacije, ki ljudi odtujaže.

SPOROČILNOST PANJSKIH KONČNIC

BORIS VIŠNOVEC

Sedaj, ko je film *Poslikane panjske končnice* že krenil med gledalce in so na razpolago tudi video kasete, bi želel usmeriti pozornost na nekatere vidike sociološkega in psihološkega značaja. Ti momenti, ki prevevajo tako zgradbo celotnega dela, kot so pomembni pri sestavi in kompoziciji posameznih prizorov znotraj te celote, so izhodišče za dojetje režijskega koncepta. Samo bogastvo motivov, ki jih obravnavajo končnice, pa omogoča nadgradnjo celotnega dela.

Izhajali smo iz dejstva, da so v podobah, predstavljenih na končnicah, podane možnosti za razumevanje enega celega obdobja zgodovine slovenskega človeka, z vsemi dilemami, razslojenostjo, odnosi, pa tudi čustvovanjem in interpretacijami duhovnega sveta. Prav predstavitev tega notranjega sveta, ki po transformaciji proseva na končnicah, nam omogoča, da spregovorimo z občutki nekoga, ki je živel sto, dvesto let pred nami. Morda največje bogastvo končnic je prav dejstvo, da nam s predstavitvijo patriarhalne družbe nakaže tudi medčloveške odnose znotraj te družbe.

V tej patriarhalni samozadostnosti trdnih kmečkih domačij je bila žena nujno podrejena možu, ki je bil tudi naročnik poslikanih končnic. To potrjuje že samo zgodba o trpečem Jobu s svojo hudomušno predelavo svetopisemske zgodbe. Zgodba je poznana v različnih variantah tudi v drugih evropskih deželah. Zanimivo pa je, da je imel Job v Brnici pri Beljaku tudi svojo faro, kjer so vsako leto praznovali praznik čebelarjev na god sv. Joba. Tu smo posneli tudi ohranjene relikvije iz čebeljega voska, ki so jih uporabljali pri praznovanju. V kapelici poleg cerkve je ohranjena freska z angelom, ki drži v rokah panj kranjčič. Zanimiva je prav večpomenskost zgodbe o Jobu in hudi ženi, kateri se črvi niso spremenili v zlate, tako kot godcem, temveč v ose.

Po uvodnih prizorih filma smo predstavili motive dela na polju in večernega vračanja z dela. Ob predstavitvi najstarejših poznanih končnic, ki podajajo podobe božjepotnih Marij, je razvidna centralna kompozicija motivov brez poudarjene globine. To kompozicijo in nepla-

stičnost prizorov smo skušali ohraniti tudi pri posnetkih zunanjih prizorov. Ob predstavitvah biblijskih motivov smo skušali okarakterizirati intimo kmečkega doma. Motive iz Starega in Novega testamenta je bilo potrebno smiselno vklopiti v koncept filma. Pri prikazu poroke in predmetov, ki sestavljajo balo, je znova poudarjen motiv bogastva. Zato pa je motiv svatbe zanimiv, ker nakazuje neko zadrego v odnosu med ženinom in nevesto. Sploh je ljubezenska tematika predstavljena zelo stvarno in realistično. Ozračje je povsem brez romantike in poda osnovno izhodišče za poznejše satirične obračune. Svet človeške intimne in nežnosti je ujet v motive svetopisemskih zgodb ter v podobe cvetja, ki v nadnaravni velikosti krasi številne končnice.

Na temo vojskovanja, bojev s Turki, vojnam med Francozi in Avstrijci, je nastalo veliko številnih končnic. Osnovna nota teh prizorov nima namena povzdigovati junaštva, temveč dolgo odsotnost od doma, ločitev, prikazane so posledice vojskovanja. Nevarnost je takorekoč stalno prisotna, kot del življenjskih dejstev in kot del spoznanja. Vojaška slava je iluzija, življenjska dejstva govore dovolj zgovorno sama po sebi. O tem dovolj prepričljivo poje tudi narodna pesem. Razmere, pogojene z življenjskimi dejstvi, pa že dovolj določno opredeljujejo tudi sam značaj ljudi. Od tu do skoka v fantastično ni več daleč. Pojavi se kralj Matjaž, in motiv boja med dobrim in zlim, tako v prikazu spopadov med Pegamom in Lambergarjem, kot v spopadih z zmaji. Ljudska domišljija se intuitivno opredeli za dobrega junaka, kar je tudi del karakternih lastnosti človeka.

Pojavijo se posledice dolgih ločitev od doma. Morda je bilo tudi resnično pomanjkanje moških zaradi večnega vojskovanja. Včasih so v ozadju tudi potisnjene želje ali pojav, ki ga danes imenujemo z učenim imenom - odtujenost. Skratka, vseh vrst razočaranja krojijo nadaljnjo usodo.

Ne bi želeli podreti vseh mostov in odreči spletu naslednjih prizorov veliko fantazijskih in originalnih, samosvojih pristrčnosti in fantazije. Toda v skrajni izostritvi je motiv brušenja ženskega jezika šolski primer histerije. Prizor, ko ženske pode moške od kartanja v gostilni, je končna slika obojestranskih frustracij, izražena na zelo duhovit in dovolj pristrčen način. Ko vlečejo mlado ženo iz mlina, zelo hitro pomislimo na motiv doktorja Fausta, ki znova razkriva skrite želje.

Končno je vse igra in se konča v nekakšnem cirkusu, kjer se spletajo vsi tematski sklopi filma. Preskočimo v današnji čas, kjer še vedno nosimo v sebi dediščino naših podzavestnih vzgibov. V tej dediščini zveni nostalgična zasanjanost, ki je edina stalnica hitro se spreminjajočega se sveta. To je hkrati tudi tisti življenjski izvir, iz katerega se bomo lahko še dolgo napajali.

Podatki o filmu *POSLIKANE PANJSKE KONČNICE*

Scenarij in režija *Boris Višnovc*

Kamera *Rado Likon, Ljubo Struna*

Trajanje 25 min.

Proizvodnja *Viba film, Ljubljana 1990*

KNJIGA PACIENTOV BARONICE MARIJE WAMBOLT S HMELJNIKA

DR. MILAN DOLENC

Arhiv SR Slovenije je dobil leta 1983 iz Avstrije vrnjen arhiv graščine Hmeljnik. Med tem gradivom je tudi zvezek na katerega so me, kot zbiratelja rokopisnih ljudskomedijskih bukev v Arhivu opozorili. Zvezek sem si ogledal in ker menim, da je njegova vsebina zanimiva, sem napisal ta sestavek.

Baron Wambolti so bili do konca druge svetovne vojne lastniki graščine Hmeljnik na Dolenjskem. Na gradu so imeli zelo bogato knjižnico, ki je bila med vojno uničena ob požigu gradu. Marija Wambolt je bila lastnica gradu od leta 1909 do 1918. Ukvarjala se je, kot vidimo iz njenih zapiskov, z zdravljenjem ljudi in živine. Iz vsebine zvezka tudi vidimo, da je bila zaradi tega precej znana, saj so hodili k njej po pomoč ne le iz bližnje okolice, temveč tudi iz bolj oddaljenih krajev, celo iz Krškega. V zvezek si je zapisovala imena »pacientov«, kraj njihovega bivanja, vrsto bolezni in s čim jo je zdravila. Med boleznimi je največkrat zapisano: slabost, bolečine v raznih delih telesa, pa še posebej bolečine v želodcu, »peče« v želodcu ipd. Pri prašičih je največkrat pripisala v nemščini »ist nicht« (ne je), čemur je bil verjetno vzrok rdečica, pokvarjen želodec, razne zastrupitve ipd. Čeprav ni ugotovila bolezni, je vendar poskušala pomagati. Za zdravljenje ljudi je uporabljala Arsenik zelo pogosto, nato Belladono, opij, Chino, Pulsatill, Hepar arsenik, razne čaje in obkladke.

Kot prvega »pacienta« je vpisala Zefo Grebenc iz Kamnice. Zabeležila si je, da ima slabosti, bolečine in drugo. Diagnozo je postavila seveda čisto laično, kot zdravilo ji je dajal Chino (verjetno Cortex Chinae ali China vino). Pacienti so bili iz Novega mesta in njegove okolice, iz Dobrniča, Jablana, Trebelnega, Mirne peči, Velikega Liplja, Žužemberka, Zdinje vasi, Kamnja, Debenca pri Mirni, Dolnjega vrha, Štatemberka, Čerliške vasi, Brezja (pri Trebelnem), Nove gore, Šentjurja, Goriške vasi, Dreč vrha, Slepšeka pri Mokronogu, Karteljevega, Mokronoga, Šentruperta, Krškega, Mirne, Podgore, Hmeljiča, Radne vasi in Globodola.

Vse to si je zapisovala v karirast zvezek, z rdečo obrezo, trdimi črnimi platnicami, obsega 134 strani, velikosti 20 × 16,5 cm, brez paginacije, nemščina, gotica. Večinoma si je zapisovala s črnilom, včasih z navadnim svinčnikom, toda čitljivo, včasih tudi na hitrico in komaj čitljivo. Ni pa podatkov, kdaj je to pisala, verjetno konec prejšnjega stoletja in v začetku tega stoletja. Tudi ni razvidno, koliko let si je to zapisovala. Za prvega bolnika piše 15/XI, za zadnjega pa 27/ XI. Edino, po čemer bi mogli domnevati na čas vpisovanja, je v zvezku priloženi list nekega stenskega koledarja iz leta 1895, na katerega drugi strani piše o zdravilnih rastlinah v nemščini. Našteta zdravila dajo misliti, da je iz nekih priročnikov preučevala novejša zdravila, ki so jih tedaj uporabljali. Kakorkoli, baronica je želela pomagati ljudem v njihovih stiskah.

Zvezek hrani Arhiv SR Slovenije.

ZAPISKI MARINČA IZ VRHA PRI FARI

DR. MILAN DOLENC

Zapiski Matije Marinča iz Verha pri Fari ob Kolpi, so iz leta 1904 do 1926, vsebujejo zabeležke o raznih kmečkih opravilih na njegovi kmetiji, evidenco za žago na vodni pogon na Žagi pod Kostelom za razrez lesa, podatke iz krajevne in svetovne zgodovine pa tudi o boleznih pri ljudeh in živine, nasvete in recepte iz domače lekarne. Podatke je zapisoval v poseben zvezek, formata 24.5 × 29.0 cm s trdimi platnicami, ki ga je kupil leta 1904 v Budimpešti. Zvezek obsega okoli 150 strani, ki niso numerirane, od tega na 17 straneh o ljudski medicini. Različna, čitljiva pisava, pisana v slovenščini, hrvaščini in madžarščini. Hrani ga Muzej v Kočevju.

Numeracijo strani iz ljudske medicine sem si sam napisal zaradi pregleda, kje je kaj vpisano.

Na prvi strani je med drugim pisanjem navodila za zdravljenje raka na nosu: *»raztopi za dva oreha mozga, prilij dve žlici olja, na katerem je bil namočen vertničen cvet. Primešaj žlico smrekove smole in za oreh voska. Ko se je prijelo, primešaj za lešnik kafre in raztepen beljak ter odstavi pusti da se ohladi in potem uporabi.«* To je zapisano z zelo okorno pisavo. Naslednja stran z naslovom *»Zdravje«* je napisana s prav lepo pisavo. Začne: *»Uljesa«* ..., *Tako ulje odvaja slabo kri, torej bolezen.* Nasvetuje zdraviti s toplimi obkladki in pravi: *»rezanje uljesa ni dobro, razen če si noče odpret na noben način in je nevarnost, de se zastrupi kri...«* Na zadnjih treh vrsticah na tej strani je *Otročja griža.* Zdravi: *»Na četrť litra erdečega vina kuhaj 10 minut pest borovnic in za oreh kandisa (gotovo misli na tako imenovani kandis cukar, ki smo ga imeli otroci zelo radi). Dajej to večkrat po žličkah in trebuh maži z janeževim oljem.«*

Na str. 3 je: *»Ovcam dej večkrat pšest bršljanovega listja med kermo; varovalo jih bo bolezní.«*

Nadalje piše, kako si pomagaš, če ti zleze škarjica v uho: *»vlij v uho pelinovega soka ali žličko mlačnega olja ali milnico, kar zamori škarjice... Še boljše je, če dobiš mrčes živ ven. Pomoli v uho košček orehovega luba in škarjica bo hitro ven. Stolci zobnikovega semena, zmešaj z voskom, naredi svečico in podkadi v uho, sok grenkih mandeljnov in pomagalo bo.«*

In naprej: *»Žaganje je zelo zdrava stelja za konje. V neki konjarni so konstatirali, da niso imeli konji nikdar kolike, dokler so jim nastiljali žaganje.«*

»Praprot in mah vlečeta bolezen nase zelo zdrava stelja za živino, a tudi dobra postelj za človeka. Praproti postelja li mahu je več vredna kakor vse novodobne lepe postelje. Kdor je udničen, vodeničen, grintav, naj si napravi kopelj iz praproti... To je posebno za otroke, ki ne morejo izhoditi.«

Nato pa piše o bolezni pri teličku. Naš teliček je bolan. To je bilo gotovo vprašanje v nekem časopisu in odgovor govori med drugim o zdravljenju: »Živalico okrepi z rahlim polivom, po polivu ga ogerni s kocem, spusti ga na zrak in na sonce, in skerbi, da je v hlevu snažno. Staro domače zdravilo je pelin, brinjeve jagode in komež stolci vsakiga nekoli v prah in dajej tega prahu zjutraj in zvečer pol žlice na kruhovki. Jako oslabiljenemu teletu daj večkrat kruhovek in par žlic vina.«

Na str. 4.: *Za slabokrvne in bolne je zelo dobro postelja plevnina, napoljena z ovsenimi plevami. To je mehko brani preležanje in potenje.*«

Sledi v madžarščini zdravljenje rdečega nosu, nato nadaljuje v slovenščini: »Zdravljenje lešaja. Eno pest žitne (proso) kaše, v čistem vinskem jesihu skuhaj in vlij na kerpo čistega platna, potem pa kolikor mogoče vroče preneseš, prilepi na rano ležaja, obvezano pust 5 - 6 ur časa.«

»Pri odjemanju flajštra od života, namažemo mesto s čisto neslano mastjo, al roko se ne sme oprati, to ponavlaj 2-3 dokler se koža olupi mesto lešaja ali pranja se varuj dokler se ne ozdravi lešaj.«

Sledi: Mehčanje kurjih oces...

Na str. 5. je: »Nespanje. Proti nespanju terpeč postaviti pred posteljo eno posodo s friško vodo nalito. Namakaj vanjo pest s tem se potem gladi okoljščino trebuha 10-15 minut in spanje so bo približalo.«

Sredstvo proti popadu Seršena. »Mesto upika z merzlo slano vodo oblogam ali z mlekom oblagamo bolno mesto.«

»Zgorjene ali ogarbane rane: dobro dvakrat z ogljenokislím natriumom zmočeno platno obložiti!«

Na str. 6 je sredstvo proti muham: *Izvrstno sredstvo je: Deni v steklenico 15 gr. benzoe tinkture, 15 gr. jesihove kisline, 16 gr. nageljnovoga olja in 300 gr. kolonske vode. Pretresi. Ako vliješ dve žlici te tekočine na vroč štedilnik in odpreš okno in nato zbeže vse muhe.*«

Na str. 7: »Erdečo peso skuhati izprešat (iztiskati) testa saft pesno vodo skozi čisto platno (ruto) potem tisto vodo piti. to je narbolše zdravilo za plučno bolezen (Plučnico).

Na isti strani je še: »Proti prašičjemu gonanju dobro 4-5 lotov pepela dat požret prasici, ker golga ne mara, se more v hrano zamotat katero rada je trikrat na teden poenkrat, to je v tretjih tednih trikrat.«

Na str. 8. je glava: »Tifus, Mačuh, legar. O tem piše: »Pri osepnicah se gnoji človeku zunaj po životu, pri mačuhu pa znotraj. Tu bolezen ima svoje gnezdo ali v glavi, ali pa v trebuhu, po teh razločujemo med glavnim in trebušnim mačuhom ali legarjem.

Pri tej bolezni je treba dvojno skrbeti: 1) da se zabrani prehuda vročina, ki bi požgala vso moč človeškega života in 2) da gnilobo potegne iz života. To pa ravno z vodo lahko dosežemo; kajti voda hladi, raztaplja in izpira.« Nato pa v nadaljnjem opisuje zdravljenje s kopeljo v mrzli vodi, in: »Če bi se kdo bal mrzle vode, naj jemlje mlačno, tople pa ne; ozdravljenje se bo potem vršilo sicer malo bolj počasno, a vendar še dosti hitro. Tako ozdravljanje legarja ne pusti nobenih posledic. »Kako se pa kaj neki zdravi s kininom in drugimistrupi, ki jih kupujemo v lekarni za drag denar? Brez števila ljudi umre prezgodaj, in kdor uteče

smerti temu zastrupijo ta zdravila vso kri, tako da nikoli več ne pride več prav k sebi. Takim revežem, ki so vsled legarja prišli popolnoma na kant, takemu se svetuje: Pijte vsak dan tri ali štirikrat malo pelinovega čaja, in omijte si vsak dan tri ali štirikrat vse život z vodo in jesihom.« (Na Duhovo 1917)

Na str. 11 je vprašanje iz »Kmetovalca«: Moja žrebica imela je sicer na petnici nekake otiske ali mehurje.« Odgovor.

Pod tem zapisom je »Kašelj« je vsakdanji gost v skoro vsaki hiši. Odženate ga s kakim dobrim zdravilom predno se ne vkorenini v vašem telesu. Vzemite splošno zdravilo zoper in to je: »Severa« s balsam for Lungs (Severov Balzam za pljuča), ki je že od leta 1881 uspešno odpravljav kašel, prehlad, hripavost, bronhitis in influenco. Otroci in odrasli ga imajo rad.« (Izuzel iz Ameriških novin). 9. 2. 21.

Na str. 13 je poglavje »Zdravstvo«. Najprej piše: Gerško seno je preiskušeno, za gnoječe rane, za tvore in oteklina ni boljšega zdravila, ki bi tako hitro potegnila bolniku iz rane zadnje kaplje gnoja in sicer brez bolečine...

»Za bolečine« v trebuhu je najboljša gorkota, mnogo boljša kot pa štamperle žganja; skuhaj na jesihu ržene moke, pomešane z razrezanimi brinovim jagodami in jo zelo toplo zavito v prtič polagaj na trebuh in medtem bodi v postelji dobro odet.«

Za pljučenco Beli schles, Koprave Pelen v senzi posušeno zdrobin na štupo in kuhat na žutem vinu ali na nestelnim mleku (ne breja) in ono pit s cukrom ali medom. Na mleke kuhano v jutro pit, na vinu v večer pit ko ni belega schlesa dober i zeleni tudi peršena (peteršilj) potrebno še zraven...

Str. 14.: Pas drijen (kreutzdodrn, Rhainus cathartica L. (t. krhlika, cathartica L. op. MD)

... izvrsten je lijek za čišćenje utrobe (droba) kada je zatvorene ili kada je blato u čovjeku zapečeno...

Na str. nadaljuje: »Isto dobar je lijek za pročišćenje utrobe ovaj: Uzme se 60 gr. sirupa od pasdrijena, 60 gr. sirupa od borovice (brinovic) i 50 gr. bazgova soka sve ovo dobro se promješa i onda bolesnik uzima od toga lijeka svega 1/2 ure po pol jušne žlice. Na poslijetku jagode (bobice) od pas-drijena ukuhane v šećeru upotrebljavaju se kao proljetni lijek koji će nas spročistiti od svih škodljivih sokova i plinova što su tečajem zime v našoj utrobi nagomilale.« Švitza 16.I.08 beim Kati

Za tem je: Domača ljekarna. Po uputi Sebastijana Kneipa, napisao Skender Horvath (učitelj). Na svijet izdalo Društvo sv. Hieronima u Zagrebu (1898)

Tu našteva do str. 17 zdravilna zelišča od Praprad in konča s 58. Žalfija.

Pod tem je na isti strani: Največji stepen gonitbe traja, in našteva za kobilu, kravo, ovco, kozo in svinjo, nato pa še piše koliko časa katera od živali nosi. Zraven pa je: den 15. 3. 1924.

V PRECEPU MED SLIKO IN KOMENTARJEM

ANDREJ O. ŽUPANČIČ

Pata, šori nohe – (ta pozdrav bom razložil pozneje).

O neljubeznivem razmerju med sliko in komentarjem v filmu je bilo že toliko napisanega, da bom iz takega odnosa kar izhajal: slika in komentar drug drugega motita.

Najprej nas zanima, kdaj se motita in zakaj. Po mojem se slika in komentar motita, kdar sta oba zanimiva – takrat se tepeta za našo pozornost.

In zakaj ne bi bil gledalec pozoren na sliko in komentar hkrati?

Zaradi ustroja naših možganov z dokaj specializiranim delovanjem leve in desne polovice. Nesimetrični polobli možganov pa sta z bogatim nitjem povezani v funkcionalno enoto.

Preden gremo naprej se je dobro spomniti še na nekaj: zaradi križanja večine živčnih prog ustreza levi polobli možganov desna stran telesa, desni polobli pa leva stran.

Znanje o specializaciji leve in desne poloble je z raziskovalnega območja že na široko prešlo v poljudne prikaze o delovanju možganske skorje; zato bi vas rad le na kratko spomnil na nekaj značilnosti, pa čeprav močno poenostavljenih.

Leva polobla je posebno usposobljena za govor, predelavo in dojetanje besedne informacije; za logično mišljenje, matematično sklepanje, za razumsko, količinsko, analitično, znanstveno.

Leva polovica predeluje informacije zaporedno, niza jih drugo za drugo; tak analitičen način traja določen čas ('ne morem povedati vsega v eni sapi').

Desna polovica pa je posebej usposobljena za dojetanje neverbalnih informacij kot je na primer razpoznavanje obrazov in drugih vzorcev ter odnosov; za intuitivna spoznanja, nevzročna razmerja, za kakovostno, sintetično, umetniško.

Desna polobla predeluje informacije vzporedno, sintetično, tako rekoč v hipu; vsekakor neprimerno hitreje od leve ('kot blisk se mi je razodelo').

Normalno delujeta obe polobli skladno, si ne nasprotujeta, pač pa se dopolnjujeta. Fiziološko sta obe polobli enakovredni.

Ni sporno, da zahodna civilizacija zadnjih stoletij kljub temu bolj ceni sposobnosti leve poloble: razumsko, znanstveno, objektivno, stvarno – vse to in podobno ima trden zven; intuitivno, umetniško, subjektivno, fantazijsko – te vrednote pa imajo sumljiv, velikokrat že kar zaničljiv prizvok.

Vzgoja, izobrazba in zlasti vse vzdušje v zahodnem svetu spodbuja in razvija sposobnosti leve poloble; tako jo povzdiguje v privilegiran položaj, medtem ko desna živetari kot Pepelka.

Civilizacijska dominantnost leve poloble nad desno hromi enakovreden razvoj obeh polovic; posamezniku pa tudi skupinam vsiljuje enostransko vrednotenje sveta in tako je krog sklenjen s pozitivno povratno zanko: naša omika postaja vse bolj podobna bolniku z obširnimi okvarami v desni polobli.

Kratkovidnost take družbe je očitna, saj bi se brez desne poloble sesula tudi vsa znanost, ker bi usahnil njen ustvarjalni del. Gauss na primer se je ob neki priliki hudomušno pritoževal, češ saj rezultat poznam – samo ne vem, kako bi do njega prišel! Danes bi lahko rekli: v desni polobli se je Gaussu posvetila rešitev problema, s sklepanjem v levi bi jo moral šele dokazati.

Če bi bili obe polovici možganov funkcionalno simetrični, se ne bi mogli v ničemer dopolnjevati: temeljni pogoj za sodelovanje je različnost.

Fiziološko sodelovanje nesomernih polobel možganske skorje je nenavadno strpno. Med predelavo besedne informacije v levi polovici se zmanjša aktivnost v desni; in narobe: če se desna polovica ukvarja, recimo z dojemanjem plesa, je zavrta aktivnost leve. Rezultate svojih predelav si polobli neprestano sproti izmenjavata: šele bogata medsebojna igra obeh pomeni celostno delovanje možganske skorje.

Za našo temo je torej bistveno: med časom, ko s komentarjem zaposlujejo levo poloblo, s tem oviramo dojetje slike v desni.

Se pravi, komentar vodi našo pozornost v določeno smer – to je ravno njegov namen.

Gledalec ne izbira več svobodno, kaj ga na sliki privlači – vidi pač to, kar mu narekuje poučni glas.

Tako komentar gledalca spreminja v šolarja, iz subjekta v objekt: v tem je izredna moč in hkrati nevarnost komentarja.

Kako naj se potemtakem ravnamo, kako izvijemo iz precepa?

Vsekakor odvisno od namena. Pri političnem komentarju je ta pač primaren in slika po pravilu nepomembna.

Drugače je pri vzgojnih in izobraževalnih oddajah – tu se komentarju ne moremo izogniti.

Res ne? Po mojem res ne, dokler želimo izobraževati levo poloblo; toda ta je že tako preveč verbalno vzgajana in sploh pretirano šolana.

Komentar pa postane tudi načelno nesprejemljiv, če si zastavimo zahtevnejši cilj: vzgojo in spodbudo desne, zapostavljene poloble. V takem primeru je samo ena rešitev res čista: film brez komentarja. Znebimo se pripovedovalca, vidnega ali nevidnega, vselej pa vsevednega. Gledalčevo oko sprostimo, da na sliki vidi, kar ga najbolj priteguje; mrežnico mu osvetljujemo samo odzunaj brez zamegljevanja odznotraj.

Za ponazoritev povedanega si bomo zdaj ogledali odlomek iz filma o tropskem deževnem gozdu. Posnet je bil ob Gornjem Orinoku (1976) v času, ko vode upadajo; takrat ostaja po mrtvicah kar nekaj rib odrezanih od reke.

(Predvajanje odlomka)

Tako. V odlomku smo gledali ženske in otroke, ki v gozdu brodijo po vodi in skušajo s koši zajemati ribe.

Sekvenca traja dobrih šest minut in je brez komentarja. Gledalcu je prepuščeno, kako sprejema dogajanje na filmu; lahko zgolj estetično, če ga pritegne poigravanje svetlobe, presejane skozi vejevje ali pletenino košev; drugega je zanimal način pletenja, tretjega morda delitev dela pri tej vrsti ribolova – moški v ozadju samo nadzira opravilo žensk vseh starosti od punčk do babice; otroci imajo pri tem kajpak svojo zabavo; toda očitno je njihova igra hkrati šola; ta ali oni je presenečen nad sproščenostjo otrok: karkoli že počno, nikdar ne slišimo, da bi otroku kdo vrgel trdo besedo, kaj šele, da bi mu požugal ali ga celo krcnil.

Dobro – lahko bi navrgel še kopico možnih komentarjev: zdaj, jutri ali čez leto dni.

Toda če bi katerega izbral in vam ga pripovedoval sproti ob gledanju odlomka, bi zadušil dojemanje slike. Ta pa je v filmu bistvena in hkrati begotna kot hipen privid: kar je pozornosti desne poloble ušlo, je izgubljeno. S komentarjem bi skrivnostni gozd spremenil v predavalnico, čar bi bil razbit.

In kako bi šele gazil po sliki, če bi vam kot kuriozum povedal, da smo za časa Karla V. Slovenci in Indijanci ob Orinoku živeli v isti državi . . .

Zato sem na začetku predsedujočo in zborovalce nagovoril v indijanskem jeziku, zdaj pa sem vam dolžen še prevod:

Poglavarka, dobri prijatelji –

VIZUALNA DOKUMENTACIJA IN KOMENTAR

Posvetovanje v Ljubljani, 4.–5. oktober 1989

Začetki organiziranega razmišljanja o etnografskem filmu v Jugoslaviji segajo v leto 1957, ko je etnograf Milovan Gavazzi v Zagrebu ustanovil jugoslovanski odbor za etnografski film, kot 9. nacionalni odbor CIFE (Comite national du film ethnographique) v okviru UNESCO-a.

Istega leta je bil ustanovljen v Ljubljani tudi Slovenski odbor za etnografski film, ki je spodbujal filmske producente, da so v dokumentarnih filmih prikazovali izbrane folkoristične in etnografske teme.

Delovanje Odbora je pripomoglo, da se je v 50. in 60. letih zlasti v Sloveniji med etnologi močno povečalo zanimanje za film kot dokumentacijsko sredstvo. Nekateri etnologi so bili v stiku z Inštitutom v Goettingenu, z Musee d'homme, pa z organizatorji tedanjega Festival dei popoli v Firencah. Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU je že sredi 50. let pričel s skromno produkcijo na 16 in 8 mm traku. Organizirano prizadevanje je bilo prekinjeno z razmahom televizije, ki v službi vladajoče ideologije ni dopuščala pretiranega prikazovanja etnografske tematike.

Vidnejši napredek je na področju vizualne dokumentacije pomenila šele ustanovitev AVDIOVIZUALNEGA LABORATORIJA pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU, leta 1983. Laboratorij je svoje delovanje s snemanjem dokumentarnih video filmov razširil po vsej Jugoslaviji, od Makedonije

do Slovenije. Zato smo se odločili, da pripravimo srečanje jugoslovanskih »vizualcev«, ne glede na to, v kateri znanstveni disciplini delujejo. Bil je že čas, da zvemo, kdo vse v Jugoslaviji si pomaga z vizualno tehnologijo pri svojem delu, kaj je pri tem dosegel in kakšni so njegovi načrti. Želeli smo izmenjati izkušnje in vsem posredovati naše informacije o tovrstnem dogajanju v Evropi in v svetu.

Naslov Vizualna dokumentacija in komentar smo izbrali zato, ker nudi zelo široke možnosti razmišljanja in torej tudi širokega sodelovanja. Komentar je lahko interpretacija vizualnega gradiva, lahko pa je tudi dodatna informacija, ki zapolnjuje deficit med vizualno in, recimo, »totalno« informacijo o določenem dogajanju.

Na naše vabilo se je odzvalo 22 udeležencev-referentov iz Beograda, Celovca, Ljubljane, Sarajeva, Trsta in Zagreba. To niso bili samo etnologi, čeprav so bili le-ti v večini, ampak so se nam pridružili tudi ljudje s področja medicine, psihologije, arhivistike, umetnostne zgodovine, sociologije in seveda ljudje iz TV in filmskega medija. Čeprav je bilo to prvo srečanje »vizualcev« v Jugoslaviji, ki je bilo zastavljeno tako na široko, je popolnoma zadostilo namenu, ki smo si ga zastavili organizatorji. Na začetku je bilo še veliko terminoloških nesporazumov. Vsaka znanstvena disciplina ima namreč svoje predstave o obliki in namenu vizualne doku-

mentacije. Pokazale so se tudi velike razlike v stopnji prakticiranja vizualne dokumentacije, tako na ravni metodologije, kot na ravni tehnologije. Veliko je bilo razprav o objektivnosti oziroma neobjektivnosti vizualnih medijev v odnosu do realnosti, pač vse tisto, kar je na področju filma in tudi vizualne antropologije na teoretski ravni že razčiščeno, pa se ob vsakem novem vstopu v svet vizualnih informacij vedno na novo odpira kot problem. Z obravnavanjem že presežene problematike se je torej pokazal določen zaostanek za razvojem v svetu, ki je posledica pomanjkanja profesionalnih stikov in literature.

Bolj kot premik na neke nove horizonte, je bil na našem srečanju pomemben »prvi kontakt« - »Who is who« v Jugoslaviji na področju aplikacije vizualnih medijev v znanosti in izobraževanju. Vrednost srečanja je bila v tem, da se nismo omejili zgolj na teoretske razprave, pač pa je skoraj vsak referent podprl svoja izvajanja s praktičnimi primeri, večinoma na video kasetah.

Zlasti je bil zanimiv referat o izključenosti hkratne percepcije slike in komentarja, kar je po mnenju avtorja utemeljeno na fiziološki podlagi percepcije. Ta referat bo verjetno zanimiv za bralce Glasnika SED, zato ga v celoti objavljamo v pričujoči številki Glasnika.

Na našem posvetovanju smo nekaj slišali tudi o socio-psiholoških predpostavkah informacije, ki so enako relevantne pri vseh oblikah dokumentacije, ne samo pri vizualni dokumentaciji. »Objektivnost« informacije je danes relativizirana pri vseh poznanih medijih, vključno z govorjeno besedo.

Zanimiv je bil poziv, naj bo tudi fikcijski film vir za vizualne raziskave. Omenjen je bil primer raz-

ličnega vrednotenja fikcijskega filma v različnih časih in družbenih okoliščinah. To je bil namig na imanentno lastnost vizualne dokumentacije, ki lahko še dolgo po svojem nastanku odkriva pazljivemu gledalcu informacije, ki jih v času nastanka ni bilo zaznati, itd.

Problemu arhiviranja filma kot zgodovinskega vira v nacionalnem okviru je bil posvečen poseben referat.

Razmislek o fotografiji kot o fenomenu verodostojnosti in prevare je bil ilustriran s sovjetsko boljševidično prakso izginjanja osebnosti s fotografij (i.e. iz zgodovine) s pomočjo retuširanja. Ideološko retuširanje je sinonim za medijsko zlorabo vizualne dokumentacije, ki lahko privede do nezaželenih rezultatov tudi pri antropološkem filmu. O tem se je veliko govorilo. Vendar je prevladalo zmerno stališče, da s pametno medijsko intervencijo etnološka resnica ne izgubi veliko. Nasprotno - s pomočjo dobre uporabe medijskih zakonitosti resnico približamo gledalcem bolj kot če bi jim vsiljevali tako imenovano grobo gradivo, četudi z razlago.

Zanimiv je bil nastop ljudi s televizije. Uredniki dokumentarnega in znanstvenega programa so izrazili začudenje, da znanstveniki, s katerimi so sodelovali, tako malo poznajo zakonitosti medija ali da se jim niso pripravljene podrediti. Vsi smo bili presenečeni nad tem protinapadom, saj smo bili doslej navajeni, da je televizija na začetni klopi, češ, da ne upošteva dovolj želja znanstvenikov. Našla pa se je stična točka med medijem in znanostjo in ta je: da je televizija odličen ustvarjalec določene problemske zavesti, ki jo želi znanost včasih spodbujati na primer pri obujanju pozabljenih znanj, pri usmerjanju ekoloških rešitev,

v Dolini. Spet so jo (že tretjič zapored) postavile domačinke same, bolj rečeno domača skupina »Sončna mlaka«. Predstavitvi ročnih del: čipk, vezenin in pletenin, je sledil prikaz lesenih izdelkov ter predmetov umetne obrti. Mizarstvu in krošnjarstvu v Dolini je bilo namenjenega precej prostora.

Prav zanimivo so v ta – etnografski del organizatorji vključili tako rekoč samostojno razstavo kipcev (skulptur) iz korenin in suhih drevesnih vej. Tovrstne skulpture nastanejo ob asociacijah, ki jih v človeku sprožijo naravne forme in materiali. Potreba, ki sili človeka k »preoblikovanju gmote« v izdelek, ki ustvarjalca tudi estetsko zadovolji, je človeku imanentna. Nedvomno bi bila taka, širše zastavljena, samostojna razstava zanimiva in ekskluzivna že sama po sebi, bi pa tudi dopolnila in razširila naše vedenje o mehanizmih, ki (so)oblikujejo podobo duhovne kulture na nekem področju. In čeprav je znano, da se človekovo občutenje, razmišljanja in delovanje zrcalijo v vrsti področij (tudi v pesništvu, pripovedništvu, glasbi, likovnosti...) bi se, mislim, marsikaj intenzivno izpostavilo in razpoznalo na taki razstavi.

Osredni del razstave na Ravanci – mostra fitoterapica – je »Sončni mlaki« pomagal postaviti Lab. Fitoterapico solimé iz Parme. To je bil »prikaz vsega, kar se da v Dolini nabrati,« nato pa doma predelati, »zvariti« in uporabiti. Zdravilna zelišča, dišave in najrazličnejše čajne mešanice, sadeži, plodovi, oreški in semena so bili pred obiskovalca postavljeni tako kot izgledajo (diše), večsah v na-

ravnem okolju, drugič pa v nekaterih fazah »predelave.« Prav neverjetno iz česa vse (in kako) se da na primer narediti kruh, pecivo, pogače, zavitke... Mimogrede: torta iz kopriv je bila za vse, ki so jo lahko poskusili, pravo odkritje. Sledile so marmelade, sirupi, vina in likerji, izdelki iz medu, zdravila, mazila tinkture, naravni detergenti in mila, vse, kar so si v Dolini stoletja »izmišljali« in dopolnjevali z izkušnjami, vse je obiskovalca prepričalo o nekdanjem zaključenem krogu, v katerem je teklo z naravo in okoljem povezano človekovo življenje. Pregledno urejena razstava je razkrila veliko bogastvo in prednosti domače kuhinje, prehranske kulture in domiselnosti predelave rastlin. Kako različno je bilo vse znotraj razstavnega prostora od »sintetičnega« hot-doga in coca-cole, kar se je ponujalo na sejmarskih stojnicah zunaj, malo više na klancu. am se je pač po svoje »prodajala« Šmarna miša.

Nekam preveč »v kraj« postavljena razstava otroških (šolskih) izdelkov (lutk, slik, kipcev, izdelkov iz papirja in kartona, ročnih del ter lončarskih izdelkov) je lepo zaokrožila že prikazano v Kulturni hiši na Ravanci. In organizatorji niso pozabili poudariti, da je razstavo (tokrat prvič) odprl prvi človek v dolini, njen župan Pericle Beltrame. S tem je dal tej pomembni kulturni akciji zaslužen priznanje, obenem pa Rezijani upajo, da bo po novem morda zapihal drugačen veter tudi pri njih. Prav bi bilo, da bi se moto razstave, ki mi je služil za naslov tega zapisa, res uresničil.

Igor Cvetko

Janez Bogataj

DOMAČE OBRTI NA SLOVENSKEM.

Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989. – 245 str.: ilustr. – Povz. v angl. in nem. j.

Med izišlimi etnološkimi knjigami je monografija o domačih obrteh na Slovenskem Janeza Bogataja nedvomno ena izmed tistih, ki je lahko razveselila tako etnologue kakor tudi širšo bralsko javnost. Eden med razlogi je gotovo ta, da kljub razmeroma razvejanemu zanimanju etnologov za to snov in številnim posamičnim raziskavam doslej nismo imeli hkrati tako zgoščene in poglobljene predstavitve obrtne dejavnosti na Slovenskem.

Poudarjam – dejavnosti –, kajti v ospredju zdajšnjih obravnav so bili skoraj izključno izdelki – predmeti, obravnavani večinoma z estetskega vidika, v zadnjih desetletjih tudi z uporabnostnega.

V pričujočem delu je domača obrt interpretirana kot del tistega, kar francoski zgodovinar Fernand Braudel imenuje »materialna civilizacija«, temeljna dejavnost, »neuradna« polovica gospodarstva, polovica samozadostnosti, neposredne menjave izdelkov in storitev. Zanj Braudel pravi, da je njen obseg preprosto bajen. To je sprva predindustrijsko, pozneje obindustrijsko, celo »polindustrijsko« go-

spodarstvo. In, kakor ta fenomen zgoščeno bralcu približuje v slovenskih razmerah J. Bogataj, tudi zelo pogosto podlaga, izvir za industrijo, kakor se je v teh krajih razvijala zlasti od prejšnjega stoletja. V domačo obrt so uvrščeni opravila in izdelki, narejeni doma ali v domačih delavnicah, za lastno rabo in/ali prodajo.

Že podatki iz srednjega veka govorijo o pomenu obrti za razvoj trgov in mest. Ob tem pa so ljudje na podeželju, katerim mestni in trški izdelki niso bili dosegljivi, zase in za bližnje okolje izdelovali sicer kakovostno (in estetsko) slabše ali skromnejše izdelke za vsakdanjo rabo.

Nosilci teh opravil so bili ob vse večji socialni razplatenosti vasi zlasti tisti, ki so imeli malo ali nič zemlje, torej kajžarji, bajtarji, mali kmetje in brezzemljaki. Obrtništvo je nekaterim sploh omogočalo preživetje, vsekakor pa je bilo praviloma dopolnilni vir zaslužka. Zato poznavanje obrti v preteklosti, pa tudi danes, ne more biti ločeno od poznanja siceršnjih lokalnih in regionalnih gospodarskih in družbenih razmer. Razvoj obrti je mogoče ustre-

zno razumeti samo v razmerju z razvitostjo prevladujočega kmetovanja in drugih preživetvenih načinov.

Takšen celosten pogled nakazujeta uvodni poglavji *Domača obrt* (opredelitev problematike) in *Razvoj domače obrti na Slovenskem*, ki pojasnjujeta tako pot od razcveta do propadanja in zamiranja domače obrti na Slovenskem. Razlog za slednje je seveda predvsem dejstvo, da so obrtne izdelke in storitve spodrinili industrijski izdelki in mehanizirane storitvene dejavnosti, deloma pa sta k temu pripomogli tudi nepremišljena zakonodaja in ne preveč poglobljeno načrtovanje gospodarstva.

V osrednjem delu knjige (str. 19–202) so predstavljene na slovenskem razvite in razširjene obrti, in sicer ne glede na njihovo »starost«, »slovensko izvornost«, tudi ne glede na to, ali so povsem zamrle, se ohranile zgolj v okvirih hišnega gospodarstva ali pa so se morebiti razvile v industrijo. Posamična poglavja niso naslovljena po obrti sami, marveč po njenih nosilcih. Zaporedje govori o razvitosti in hkrati o strokovni preučeni, tudi splošni poznanosti

posamičnih obrti. Tako si sledijo naslednji razdelki: Lončarji, Suhrobarji, Pletarji, Tkalci, Suknarji, Sitarji, Mlinarji, Oljarji, Medičarji in svečarji, Usnarji, Sedlarji in jermenarji, Čevljarji, Coklarji, Oglarji, Kovači, Žagarji, Tesarji, Mizarji, Sodarji, Kolarji, Čipkarice, Piparji, Slamnikarji in Druge domače obrti. Slednje so nekatere manj razširjene, torej bolj lokalno ali regionalno poznane, sicer pa povezane z izdelavo oblačil in obutve, z bivališči. Sem sodijo tudi nekateri predmeti za vsakdanjo in gospodarsko rabo. Predstavljeno je delo predic, nogavičarjev, barvarjev, krojačev in šivilj, klobučarjev, glavnikarjev, vezilj, izdelovalcev papirnatih rož, peric, studenčarjev, mesarjev oziroma klavcev, pekov, krušaric in jajčaric, kotlarjev, zidarjev, kamnosekov, krovcev, opekarjev, apnarjev, vrvarjev, ledarjev, slivarjev, izdelovalcev trstenk, okrasnih ptic, paličic za krašenje trničev, stenskih ur. Skupaj je na slovenskem evidentiranih čez 130 različnih obrtnikov.

Ob tem je treba omeniti še celo vrsto novejših izdelkov, ki pa skoraj nimajo več neposredne zveze z vsakdanjo rabo in so se začeli širiti zlasti po 1. svetovni vojni z razvijajočim se letoviščarstvom in turizmom; to so doma ali pozneje industrijsko izdelani turistični spominki, ki so v izvirnejših in sodobnih oblikah pogosto v

oček kritike dr. Bogataja.

V osrednjih poglavjih so posamične obrti predstavljene z zgodovinskim razvojem, z gmotnimi in socialnimi razmerami njihovih nosilcev. Nadrobno so opisani delovni postopki, uporabljeno orodje in material, delovni prostor, nato pa sami izdelki (po zvrsteh ali različicah), njihova raba in način menjave/prodaje. Družbena razsežnost opravil je osvetljena z delitvijo dela, tako po spolu, starosti, ali gre za individualno ali skupinsko delo. Glede na uvodoma nakazan celostni pogled je ena od redečih niti nenehno poudarjanje povezanosti z drugimi življenjskimi področji, na primer s transportom, z obdelovalnimi orodji, s pripravo in uživanjem hrane, izdelavo in vzdrževanjem obleke in obutve, bivališč, njihovo opremo. Navsezadnje pa tudi z estetsko in verovanjsko prvino, ki polnita vsebino dela obrtnih izdelkov, pa tudi samega delovnega procesa. Tržišče obrtnih izdelkov je bilo v preteklosti, deloma je tako še danes, sejmišče. Za poznavanje današnjih razmer sta zato lahko v pomoč razdelka *Pregled letnih (tudi »žegnanjskih«) kramarskih, živinskih in drugih sejmov in Tedenski ali mesečni kramarski, živinski in drugi sejmi*. Pozorni bralec bo seveda opazil, da so nekateri poglavja obsežnejša in poglobljenjša. To je preprosto odsev

dozdajšnje preučeni obravnavane teme. Sama zasnova dela, ki je tipološka, in obseg bi bila s strogo etnološkega vidika morebiti tudi drugačna ob drugačnem stanju raziskav, pa tudi pri drugačnem založniku. Ta seveda želi ustreči tako strokovnosti kakor tudi javnosti oziroma tržnemu uspehu. Posebna dragocenost knjige je, da povzema dozdajšnja spoznanja in jih dopolnjuje z bogatim novejšim gradivom avtorjevega lastnega terenskega, pedagoškega in raziskovalnega dela. Odmevnost same knjige je (in bo) povezana z zasnovo, ki streže tako poljudnostinazornosti in strokovnosti, tako v delu, ki ga napolnjuje besedilo, in v tistem, ki mu ponavadi rečemo – ilustrativno –. Vendar, Bogatajeve etnološke skice, risbe in fotografije so integralni del monografije. V metodično-pedagoškem pogledu so poučen zgled sporočilnosti obeh zvrsti etnološke dokumentacije. Tudi ta del tako zadosti strokovnosti, pa tudi posebni mikavnosti knjige, morda prav zaradi sicer ob rob potisnjene »etnografije«: samo ta lahko ohrani živa pomenovanja, tehnike, postopke.

Pozornosti naj bo deležno še zadnje poglavje *Sedanost (in bodočnost!) domače obrti*. Pomena obrti v preteklosti nikakor ni mogoče primerjati z današnjim, ko so bili izdelki domače obrti v mnogo večjem obsegu potrebne in

nujne dobrine vsakdanjega življenja; danes so le še izjemoma. Poznavanje obrti v preteklosti nam, kakor rečeno, ponuja dober pogled na večšine, včasih izjemno zahtevne delovne postopke, opozarja na delitev dela, na oblike sodelovanja, na načine porabe in prodaje, na gmotno podlago in poseben družbeni status obrtnikov, pa tudi na estetsko sestavino, na nekakšno pogojno umetniškost teh izdelkov, ki govori o estetski ustvarjalnosti preprostega podeželskega človeka. Zlasti ta razsežnost je pogosto edina živa v laični zavesti, saj smo vedno znova priče romantičnemu in nostalgичnemu odnosu do stalga dobrega starega. s tem sta povezana učinek teh produktov kot potrdil, dokazil narodove izvornosti in samobitnosti in interpretacije, da so to prvine nacionalne identitete. Kar zadeva identiteto, je zanimiva naslednja avtorjeva ugotovitev: »Težava v našem prostoru je pač ta, da smo bili vedno bolj naravnani na projekcijo iz sveta navznoter v naš prostor in ne obratno, da bi z našimi specifičnostmi in istovetnostjo sooblikovali in prispevali k podobi planetarnega sveta.

(Naj navedem nekaj primerov, ki to trditev potrjuje. Pri nas še vedno govorimo, da je Kostanjevica na Dolenjskem »Dolenjske Benetke«, pa Ljubljanski grad »Slovenska Akropola«, Solčava v zgornji Savinjski dolini »Slovenski Heiligenblut«, dolina reke Krke »Dolina gradov« ipd.) (str. 204). Bogataj opozarja na identiteto, ki jo nosi izročilo. Kritično opozorilo je razbrati v tem, da identitete ne gre iskati zgolj v »lepoti« in »starosti« obrtnih izdelkov. Zgodovinski spomin pač ni in ne more biti tako selektiven. Teža prispevkov sodobne etnologije, ki preteklosti ne idealizira, je v tem, da jo interpretira v ustreznem historičnem in družbenem svetu. Preteklost pač ni samo praznik, je opomin, da je vsakdanje življenje vedno tudi včasih neizmerljiv napor za preživetje, trd in po svoje samoumeven. Slednje deloma potrjuje razmeroma skopo pesemsko gradivo, ki je raje posrkalo izjemnost kakor pa vsakdanje rutine. *O Obrti v slovenski ljudski pesmi* je stran v knjigo zapisala dr. Zmaga Kumer.

Za presojanje izdelkov domače obrti oziroma

za razstavno, turistično, nacionalno vrednotenje sta bistveni prvini kontinuiteta in iz nje izvirajoča identiteta. Oblikovanje ustreznega dokumentacijskega središča za domačo obrt je neogibno, saj je glede na aktualno povpraševanje strokovna preučenosť še v mnogočem nepopolna. Namen seveda ni samo v arhiviranju, ohranitvi dediščine, temveč tudi v alternativni projekciji dediščine v sedanost in prihodnost. Avtor shematično predstavi cel niz mogočih reaktualizacij: od strokovnega raziskovanja do ustreznih načinov predstavitve, izobraževanja mladim na eni strani in trgovine, turizma, oblikovanja na drugi.

Pretekle oblike ne morejo biti več vzorec ravnjanja, njihov čas je nepreklicno mimo. So pa zato lahko inspirativni model kakovostnemu in duhovno bogatejšemu vsakdanjemu življenju: od oblikovanja predmetnega sveta do modrejše kulturnoekološke paradigme. Tudi tako lahko razumemo del avtorjevih naporov, da bi etnološkemu raziskovanju podelili »uporabnost« v plemenitem pomenu.

Ingrid Slavec Gradišnik

SLOVENSKO ŠTAJERSKO PRED MARČNO REVOLUCIJO 1848.

Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Gradivo za narodopisje Slovencev, SAZU, Razred II. Ljubljana, 1: 1985, 2: 1987, 3: 1989, 331 str.

Objavljeni so trije snopiči topografije za slovensko Štajersko za čas pred revolucijo 1848. Dobili smo torej prvo knjigo dela, ki bo po zamisli avtorja izdano v skupno 15 snopičih ali 5 knjigah. Prva knjiga obsega 115 štajerskih krajev (od skupaj 505-tih krajev), razvrščenih po abecedi od Sv. Ane pri Makolah do Hotinje vasi pri Slivnici. Tako se zdaj že uresničuje avtorjeva namera široki slovenski javnosti predstaviti dragoceno gradivo, ki je bilo v 1. polovici 19. stoletja za štajerske kraje zbrano z vprašalnici nadvojvode Janeza in Georga Götha ter z vprašalnicami Zgodovinskega društva v Gradcu.

Gradivo, s katerim se je spopadel naš izkušeni mojster (glagol je upravičen, kajti malo je pri nas ljudi, ki bi se hoteli in upali lotiti tega dolgotrajnega in nevaležnega dela, in malo takih, ki bi mu bili kos) je dragoceno in važno ne le za etnologa, ampak tudi za zgodovinarja v marsikateri smeri (sociologija, gospodarstvo, šolstvo, promet, zgodovina prava, cerkvena zgodovina idr.). Vendar je bilo v obliki, v kakršni je več kot stoletje čakalo, da se najde nek-

do, ki ga bo obdelal tako, da bo res vsestransko uporabno, doslej za večino potencialnih uporabnikov mrtvo. Povejmo samo to, da ga sestavlja velikanska množica (okoli 17.000 listov) včasih kaj težko čitljivih rokopisov v gotici. Gre za odgovore raznih štajerskih uradov na 7 vprašalnic, ki jih avtor prevedene v slovensščino objavlja v prvem snopiču. Prva od teh je vprašalnica (ki jo označuje s črko A) nadvojvode Janeza (Erzherzog Johann von Österreich, 1782-1859), brata cesarja Franca I. V letih 1810-12 je občasno popotoval po Štajerskem, da bi to deželo, ki mu je močno prirasla k srcu, čim bolje spoznal in popisal. Odločil se je, da si bo pri tem pomagal tudi z anketo, ki bi zbrala gradivo za »statistično-topografski« opis vojvodine Štajerske, vzporedno pa tudi za »kritično in filozofsko« zgodovino dežele. Pri sestavi vprašanj (vseh je 132, vendar niso oštevilčena, ampak le razdeljena v 3 skupine) se je zgledoval po vprašalnicah brata – cesarja Franca I (posebno tiste iz l. 1802). Leta 1811 jih je dal razposlati vsem nabornim okrajem. Pri tem ga je vodilo zanj

značilno zavzeto zanimanje za ljudi in naravo, za zgodovino in za vse pojave ljudske kulture, zanimanje, ki ga je tudi nagnilo, da je istega leta ustanovil Notranje-avstrijski narodni muzej v Gradcu (kmalu imenovan po njem »Joanneum«), pozneje pa še vrsto ustanov za dvig splošnega blagra in kulture.

Na svoja vprašanja je nadvojvoda Janez pričakoval izčrpne odgovore oziroma elaborate. Prav zato pa je bilo odgovorov malo in ti so obležali v njegovem arhivu do leta 1830, ko je postal nadvojvodov arhivar, bibliotekar in drugi zasebni tajnik dr. Georg Göth (1803-73). Ko je v arhivu našel zbrane »operate«, se je navdušil za nadvojvodovo zamisel in sklenil z lastnimi vprašalnici gradivo dopolniti in tako izdelati topografske opise petih štajerskih kresij: bruške (Bruck a. d. Mur), judenburške, graške, mariborske in celjske. Z vprašalnici se je obrnil na: okrajne gospodske, graščine, davčne občine, župnije ter rudnike in fužine. Göthove vprašalnice so po obsegu oziroma številu vprašanj različne. Daleč najkrajša je vprašal-

nica upravam rudnikov in fužin, ker je pač najbolj specialna. Obsega le 9 vprašanj, medtem ko jih najobširnejša, naslovljena na okrajne gosposke, obsega 69. Teh pet vprašalnic (ki jih označujemo s črkami B-F), je najprej razposlal po bruški kresiji – leta 1831 – nato po judenburški in graški, slovenskima dvema pa verjetno šele l. 1842. Medtem ko je topografski opis bruške kresije in judenburške kresije objavil (Georg Göth: Das Herzogthum Steiermark, geographisch-statistisch-topographisch dargestellt und mit geschichtlichen Erläuterungen versehen von-. Erster Band, Brucker Kreis, Anfang. Wien 1840; Zweiter Band, Ende, Wien 1841; Dritter Band. Judenburger Kreis, Graz 1843), je rokopis graške kresije, ki ga je predložil šele l. 1847, zaradi marčne revolucije obležal neobjavljen. Delo se je tukaj ustavilo.

Po Göthovi smrti je celotno anketno gradivo prešlo v štajerski deželni arhiv, kjer ga hranijo pod imenom »Göthova serija (ali Göthova topografija)« v 38 skatlah. Poleg odgovorov na našete vprašalnice vsebuje še odgovore na vprašalnico zgodovinskega društva za Štajersko v Gradcu (vprašalnica G) s 50 vprašanji, ki je bila z namenom, da prispeva k kervenuti topografiji Avstrije, razposlana 15. 5. 1845 štajerski duhovščini, morda tudi na Göthovo pobudo. Göth je namreč

ob nadvojvodi Janezu aktivno sodeloval v Zgodovinskem društvu za notranjo Avstrijo (ustanovljenem l. 1843).

V letih 1979 in 1980 je dr. Kuretu uspelo, da smo tisti del gradiva, v katerem so zajeti slovenski kraji, v kopijah, ki jih je dal delati, dobili v Ljubljano, kjer so jih na Inštitutu za slovensko narodopisje uredili in so od leta 1982 kot corpus separatum na voljo v znanstvene namene.

Slovensko gradivo obsega 511 ovojev, od katerih vsak vsebuje gradivo enega kraja. V prvem snopiču podaja avtor za poglavjem z vprašalnicami seznam teh krajev, oštevilčen z 1 do 505 (tu in tam je kaka številka – z oznako a, b – porabljena za dva kraja). Ob vsakem krajevem imenu dodaja v oklepaju oznako oziroma oznake tiste oziroma tistih vprašalnic (od A do G), ki o kraju kaj povedo. Pri nekaterih krajih je odgovorov zelo malo, pri drugih pa je zbranega gradiva zelo veliko, na primer Bizeljsko, Brezje pri Brestanici, Brežice, Celje-mesto, Cmurek, Fala, Gornji Grad, Hrastovec, Planina pri Sevnici, Podstreda, Polskava, Ptuj, Šmarje pri Jelšah, Zalog, Žusem itn. Seveda je tudi zanesljivost in natančnost odgovorov različna. Pri nobenem kraju ni odgovorov na vseh 7 vprašalnic, pa tudi ne na 6. Zelo malo je celo krajev, ki bi imeli odgovore na 5 vprašalnic, Kureti jih na str. 17

našteje 6, vendar o teh šestih pri Hrastovcu navaja v seznamu krajev le 4 vprašalnice. Ker kraj v 1. knjigi še ni prišel na vrsto, ne vemo, ali je pomota v seznamu ali na str. 17. Vsekakor je pomota komaj omembe vredna, tako tudi nekaj drugih podobno nepomembnih (na primer na str. 83 pri 11. geslu je v oklepaju 9.1 namesto 19.1; na str. 102 pri 42. geslu je v oklepaju 1853, 29.1 namesto 1843, 27.1).

Da bi olajšal uporabo tega pomembnega vira (mimogrede – posebej tistim, ki bi jim bila gotica prehuda ovira – pa sploh omogočil), je Kureti za objavo izdelal metodično izvrsten načrt in po njem uredil gradivo tako, da je za vsak kraj podatke iz vseh vprašalnic, ki o njem kaj povedo, združil in grupiral po geslih, ki jih je določil. Skrbno pretehtanih in efikasno sestavljenih gesel je 82.

Njihov seznam sledi v 1. snopiču seznamu krajev, ponovljen pa je nato iz praktičnih razlogov še v vsakem snopiču.

01 Naselje, 02 Krajevno ime, 03 Hiša in druga slossopja, 04 Prebivalci, 05 Občevalni jezik, 06 Postava, 07 Obleka, 08 Prehrana, 09 Podložniška posest, 10 Gosposčinska posest, 11 Preživljanje, 12 Poljedelstvo, 13 Poletna in zimska opravila, 14 Žetev in mlatev, 15 Travništvo, 16 Vinogradništvo, 17 Sadjarstvo, 18 Vrtnarstvo, 19 Živinoreja, 20 Perutninarstvo, 21 Čebelarstvo, 22 Gozdarstvo, 23 Oglarstvo, 24 Gobarstvo, 25 Rastlinstvo in živalstvo, 26 Lov in ribolov, 27 Podložništvo, 28 Datjave

in tlaka, 29 Mere in uteži, 30 služinčad, 31 Pastir, 32 Dnina, 33 Konjederec, 34 Obrti in trgovina, 35 Mlini in žage, 36 Kamnolomi in apnenice, 37 Opekarne, 38 Rudniki in fužine, 39 Tovarne, 40 Sejmi, 41 Gostilne, 42 Promet, 43 Vreme, 44 Naravne posebnosti, 45 Vodne razmere, 46 Vodnjaki in vodovodi, 47 Zdravstvo, 48 Živinske bolezni, 49 Šolstvo, 50 Dohodki učiteljstva, 51 Prosvetljenost, 52 Ljudski značaj, 53 Socialno skrbstvo, 54 Mladinsko varstvo, 55 Uprava, 56 Sodstvo, 57 Privilegiji in pravice, 58 Obveznosti, 59 Javna varnost, 60 Obmejna straža, 61 Požarna varnost, 62 Vojaščina, 63 Verske razmere, 64 Služba božja, 65 Prazniki in cerkvena opravila, 66 Cerkev in župnija, 67 Zvonovi, 68 Župnišče in kaplanija, 69 Cerkvena posest, 70 Dohodki duhovščine, 71 Samostani, 72 Pokopališča, 73 Krajevna zgodovina, 74 Krajevne povedke, 75 Krajevne legende, 76 Zabave, 77 Sege, 78 Pesmi in glasba, 79 Ljudska umetnost in umetniki, 80 Znamenja in spomeniki, 81 Arheološke najdbe, 82 Priporombe k sistemu.

Pod naštetimi gesli je avtor zajel vsa vprašanja, ki jih je na 7 vprašalnicah skupno okoli 350, ki se pa pogosto prekrivajo, oziroma so močno razčlenjena. Na primer pod geslom Zdravstvo so združeni odgovori na 8 vprašanj

iz vprašalnice A, 6 iz vprašalnice B, 3 oziroma 4 iz vprašalnice C, 1 iz E in 2 iz G; vprašalnica F, na primer je v celoti krita z geslom št. 38 Rudniki in fužine.

Pod imenom vsakega kraja objavlja avtor v oklepaju signaturo izvornika v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu ter nemško ime kraja, nato pa citira posamezne dele vira, ki jih označuje po decimalnem sistemu, ter njihovo letnico. Številka in letnica vira sta nato še pri vsakem geslu sproti navedena, tako, da si lahko vsakdo podatke takoj poišče tudi v originalu (oziroma v kopiji originala v arhivu Inštituta za slovensko narodopisje), kolikor bi si želel z njim pomagati. Pri vsakem kraju so le tista gesla, za katera so podatki.

Sežeto gradivo v dr. Kuretovem prevodu je zelo lepo berljivo in mojstrsko prezentirano. Veliko je zgodovinskih in etnoloških pa tudi topografskih in jezikovnih faktov, za katere je ta vir edinstven. Kolikor se je ohranilo risb, tlorisov, citatov, načrtov in notnih zapisov, so objavljene

ni. Tretjemu snopiču je avtor priložil zemljevida mariborskega okrožja ter celjskega okrožja, ki ju je narisal J. K. Kindermann in sta izšla pri založniku F. X. Millerju, mariborsko l. 1792, celjsko pa l. 1793. Priložen je tudi osnutek dominikalnih zemljišč državne gosposčine Gornji Grad na vsem območju Menine planine iz l. 1937. (Izmeril in narisal Alois Philipp Schwetska, gozdar).

Glede na to, da bi bila objava celotnega gradiva v slovenskem prevodu ali pa še celo z nemškim originalom skupaj nemogoča, hkrati pa ne bi pomenila velike olajšave pri nadaljnji uporabi tega vira, smo lahko avtorju za tako pretehtan način objave gradiva samo hvaležni. Vsem, ki bodo raziskovali Slovensko Štajersko v prvi polovici 19. stol., bo Kuretova obdelava gradiva nujen delovni pripomoček. Tudi tistim, ki se bodo obračali k neskrajšanemu gradivu v originalni obliki, bo njegova topografija nepogrešljiv kažipot. Sebi in avtorju želimo, da bi prvi knjigi kmalu sledile naslednje štiri.

Monika Kropelj

CONTES ET MYTHOLOGIE DES INDIENS LACANDONS:

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DE LA TRADITION ORALE MAYA.

407 strana, 11 fotografija. L'Harmattan, Paris, 1986. ISBN 2-85802-702-1.

Lakandon Maje iz džungli meksičke savezne države *Chiapas* obično se uzimaju kao potvrda i primer opstanka »izvornih« duhovnih i kulturnih tradicija velikih civilizacija drevne Mezoamerike. Međutim, »Pravo ljudi« (na lakandonskom dijalektu *Hach Winik*), čiji broj danas ne prelazi 400, već su postali i turistička atrakcija (*noble savage*), a osim akulturacije, primorani su i doslovno da se bore za svoja staništa ugrožena meksičkim projektom krčenja šuma i stvaranja novih obradivih površina – pa prodaja »autentičnih« suvenira turistima ostaje slaba uteha. U njihovim verovanjima i ritualima tradicija drevnih Maja kombinovana je sa verovanjima stanovnika centralnog platoa Meksika (iz tog pravca su i stigli do svojih današnjih staništa u XI i XII veku), kao i delovima hrišćanskog učenja koje su upoznali do XVIII veka. Sama činjenica da postoje Indijanci koji već pet vekova žive u džungli (»u divljini«), i koji uz to nikada nisu priznali vlast »zvaničnih« državnih institucija (od kojih ipak zavise kad se radi o lekovima i orudi-

ma) privlačila je etnologe i antropologe još od početka ovog veka, kada je od 1902. do 1905. među njima boravio veliki američki antropolog *Alfred M. Tozzer*, čiji je rad o uporednom proučavanju Maja i Lakandonaca (tačnije: Maja sa poluostrva *Jukatan* i Lakandon Maja) objavljen 1907. Tekstove o božanstvima i verovanjima ovih ljudi objavili su i **Howard Cline** (1944), i **Georgette Soustelle** (1959) i oni su bili izuzetno korisni u radovima iz etnologije savremenih majanskih zajednica. Međutim, pravo okretanje Lakandoncima donose od šezdesetih godina radovi *Roberta Brucea* i (od 1970) mladog Belgijanca *Diliera Boremansea*.

Ova zbirka mitova i priča koju je sakupio i priredio **Boremanse** (doktorirao socijalnu antropologiju na Oxfordu, danas profesor antropologije na *Universidad del Valle de Guatemala*) predstavlja do danas najkompletniji doprinos etnologiji Lakandonaca, a verovatno jedan od najznačajnijih doprinosa etnologiji Maja uopšte. S obzirom na renome autora i činjenicu da se ovom etničkom grupom bavi

dosta dugo, ovo je možda trebalo i očekivati – ali kada se ova knjiga uporedi sa velikim brojem izuzetnih radova koji su u poslednje dve decenije objavljeni uglavnom u SAD i Meksiku, onda još više dobija na vrednosti. (Uostalom, gotovo istovremeno je objavljeno i nemačko izdanje.) I kada se ne slaže sa mišljenjima svojih kolega, autor (ili priređivač) ih navodi u napomenama, omogućujući čitaocu da se sam opredeli. Mnogobrojne bibliografske reference omogućuju poredenje sa *svom* relevantnom literaturom i građom objavljenom do 1984, a korišćeni su i neki inače teško dostupni arhivi Gvatemale. Mitovi i priče su podeljeni u dve celine: prvu (50) čini »Folklor i mitologija severnih Lakandonaca«; a drugu (ukupno 42) »Priče i mitologija južnih Lakandonaca«. Ovi delovi čine veoma važan dokument usmene književnosti, »priređenom« utoliko što *Boremanse* nastoji da građu učini razumljivom i tzv. »prosečnom čitaocu«, a ponegde navodi i delove priča koje su zabeležili drugi autori (pre svega **Bruce**) – čime neki mitovi postaju zaokruženi u lo-

gične i koherentne celine. Tako nam čudсны svet ovih stanovnika tropskih šuma postaje začudujuće jasan i zanimljiv, mada se autoru možda može staviti zamerke da u nekim slučajevim (npr. obredi u ruševinama starih majanskih centara *Palenquea* i *Yaxchilana*) ne objašnjava značenje koje su ovi gradovi imali i imaju za Lakandonce. Naime, oni ih na neki način »vezuju« za »klasičnu majansku civilizaciju«, ali u vreme dolaska Lakandonaca u ovo područje od te civi-

lizacije su ostale samo ruševine (u džunglama, naravno). Onima koji se bave prekolumbovskim kulturama dodatna objašnjenja o odnosu mitova i istorije u ovom slučaju sigurno ne bi smetala da ih pročitaju još jednom, a čitaocu koji se po prvi put sreće sa ovom problematikom ona bi i te kako dobro došla. Takođe, prava je šteta što je u isto vreme kada je ovaj tekst predat u štampu (1984) R. Jon McGee objavio izvanredan tekst o reliktima »klasičnih« majanskih verovanja kod

Lakandonaca – s obzirom da se opisi i određenja nekih božanstava malo razlikuju, bilo bi zanimljivo videti Boremansev odgovor.

Ali ovo su više tehničke primedbe i odnose se na nešto što spada u isključivi domen stila rada, kao i na »višu silu«. U mnogobrojnim napomenama sadržana je čitava mala enciklopedija podataka, u čijem obilju se autor snalazi veoma uspešno.

Aleksandar Bošković

Marija Stanonik

PROMET NA ŽIROVSKEM

Žiri 1987, 131 str., foto.

Kadar se lotevamo prikaza določene strokovne publikacije, se na začetku morda najprej vprašamo, katerim bralcem je naš prikaz najprej in predvsem namenjen. Ali tistim, ki knjige še ne poznajo in jim želimo s svojim prikazom vzbuditi zadosťno mero zanimanja, da bi si jo kdaj pozneje sami prebrali. Ali pa je naš prikaz namenjen hkrati ali celo bolj tistim, ki so delo sami že prebrali ter je naš cilj dati tem bralcem še neko novo videnje, novo dimezijo, na katero sami morda niso bili pozorni oziroma je niso zaznali. Obe vrsti bralcev sta enako pomembni, pravilen odgovor

pa najdemo v vzpostavitvi ravnovesja, v katerem bomo dovolj razumljivi prvim in hkrati ne dolgočasni drugim. To pa ni lahka pot.

Drugo vprašanje je, kako zajeziti lastni subjektivizem v razumne meje (seveda menim, da je težnja po popolnem abstrahiranju subjektivnega v etnološkem raziskovanju in vztrajanje na neki občji, objektivni in zato že kar abstraktni ravni, zgrešena). Odnos do vsebine v strokovnem delu si izoblikujemo namreč bolj ali manj prek svojega odnosa do stroke, prek svojega videnja raziskovalnega dela. Knjigo cenimo toliko bolj, kolikor več smo o

njej našli odgovorov na lastna vprašanja in hkrati spodbud za lastno delo. Knjiga za nas torej ni samo tisto, kar v njej je, ampak na nek način tudi tisto, česar ne vsebuje. Vsak prikaz strokovnega dela je potemtakem nujno razpet med pozitivnim (ali negativnim) odnosom do njegove konkretne vsebine in do tistega, česar v knjigi ni, pa bi morda lahko bilo.

Razprava Marije Stanonik *Promet na Žirovskem* nedvomno zasluži našo pozornost. Zasluži si, da si vzamemo zanjo nekoliko več časa, kajti šele po natančnem, pozornem ukvarjanju z njo se nam izostrijo mnoge nesporne kvali-

tete tega dela kot tudi nekateri širši občji problemi našega današnjega etnološkega raziskovalnega dela sploh.

Predmet raziskovanja je bil torej promet na Žirovskem, ki ga je avtorica razporedila v več poglavij. Naj omenim zanimivejša:

- prometne poti (pomembnejši je opis cestnih povezav);
 - prometna sredstva v kmečkem gospodarstvu (največ pozornosti in truda avtorica nameni opisu kmečkega voza);
 - vprežne živali (zanimivejši je del o odnosu do vprežne živine);
 - osebna vozila (kolo, motorno kolo);
 - vožnja kot gospodarska dejavnost (furmanstvo in avtomobilizem);
- Zanimivo je, da je avtorica k prometu prišla tudi pošto (njen razvoj) in druge oblike obveščanja (radio, TV), ki govorijo o dojemljivosti kraja za vključevanje v tok širšega družbenega razvoja.

Razpravo, za katero je avtorica vestno in z mnogo truda zbirala gradivo s presledki več let, je temeljno opredelila odločitev, da se zbrano gradivo predstavi deskriptivno. Cilj je bil »oteti pozabi« določene segmente iz materialne kulture, zato je to knjiga, ki se loteva predvsem minulih obdobj, govori o spremienanju časa, žal pa teh sprememb ne (ali morda ne dovolj) problematizira. Teško bi zato govorili o ravnovesju v knjigi, saj je socialna dimezija tista, ki ostaja

bolj ali manj na obrobju.

Škoda je, da avtorica ni izpeljala nekaterih področij iz družbenega življenja: utiranje gazi kot družabno opravilo (str. 12), pluzenje cest s konjsko vprego, ki je imelo značaj obreda (str. 17), družabni stiki med žirovskimi študenti na peš poti iz Ljubljane (str. 28); kot tudi nekaterih drugih širših vidikov s področja družbenega življenja: spori med sosedi in mejaši zaradi poti (str. 20), hirearhičnost znotraj družine kot tudi širša socialna diferenciacija, kar se odraža skozi procese delitve dela in posedovanja (oziroma neposedovanja) določenih (prestižnih) elementov (npr.: kolo v družini je bilo na začetku bolj kot družinska predvsem očetova osebna lastnina), odnosi med različnimi socialnimi skupinami (kmetje-furmani) itd.

Mentaliteta, vrednote in pomen statusnih simbolov določenih elementov (npr. kolesa ali pozneje avtomobila) se zgolj omenjajo. Pomankljivo je tudi vključevanje širših družbenih sprememb (npr. vpliv nacionalizacije in drugih sprememb v prvem povojnem in kasnejšem obdobju, ki so vplivale na razvoj kraja) v razpravo. Seveda je potrebno opozoriti in poudariti, da te pomankljivosti nikakor ne izhajajo iz premajhnega interesa avtorice za tovrstna vprašanja, ampak iz osnovnega

koncepta dane razprave. Zato bi si želeli, da se pod njenim vodstvom (ali avtorstvom novega pobudnika) koncept razširi in delo morda dopolni, kar bi nedvomno veliko prispevalo k boljšemu poznavanju obravnavanega kraja in njegovih ljudi.

Avtoričina energija je bila torej usmerjena na podajanje konkretnih dogodkov, življenjskih zgodb, delovnih postopkov, tehničnih pogojev dela po posameznih področjih ter na podajanje natančnih opisov predmetov in prometnih sredstev, kar je najtesneje povezano s terminologijo (avtorica je skušala natančno slediti domačim nazivom in jih je večinoma pisala fonetično v narečju). Na tem področju je naletela na mnogo težav: »Na koncu tega poglavja je treba reči še kaj o terminologiji. Kaže, da je slovenska, da ne rečemo slovanska, prvotnejša, s spopolnjevanjem posameznih delov in tipov vozov pa je udirala v predmetno besedišče tuje terminologija, praviloma nemške izposojenke. Vendar to še ni vse. Hujša težava je v tem, da je marsikdaj nejasno, ali gre za negotovost informatorjev ob poimenovanju posameznih delov voza ali za uresničenje pregovora 'vsaka vas ima svoj glas' v tem smislu, da imajo eni in isti deli v različnih vaseh drugačna imena. Toda to še ni vse. To, kar me bega, je, da informatorji omahujejo v poimenovanju posameznih delov in se zato

dogaja, da se en in isti naziv sliši za različne dele voza. Npr. za enega je 'štesl' varovalna kapica na pestu, za drugega pa zatič, ki drži to kapico na njem, da ne zdrsne z osnika. Eni ločijo spredaj 'ridof' in zadaj 'oplen', drugi pa pravijo, da sta 'ridof' in 'oplen' eno in isto, vendar pa oplenu zdaj nikoli ne bodo rekli opleni. Takih in podobnih terminoloških zagat, s katerimi sem se srečevala na terenu, je precej. Tudi zaradi njih štejem pričujoči poskus bolj za pobudo, da bi se bolj poklicani zadeve lotili temeljiteje.« (Str. 43).

Menim, da je poleg raziskovalnega koncepta, ki sem ga skušala razčleniti, prisotna še ena okoliščina, ki je razpravo *Promet na Žirovskem* bistveno označila. Žiri so namreč rojstni in domači kraj Marije Stanonik in razprava je bila (kot je izjavila) pisana predvsem za domače ljudi. Takšna pozicija raziskovalca ima lahko dobre in slabe strani, vsekakor pa poraja mnoga vprašanja in tudi dileme.

Zdi se, da je etnolog zaradi narave svojega dela, predvsem, kadar dela na terenu in ima opraviti z ljudmi, posebno ko se loteva »kočljivih« tem iz področja socialnega življenja (spolnost, alkoholizem, samomorji itd.), često blokiran z mnogimi mehanizmi znotraj in zunaj sebe, ki mu kažejo na meje možnosti in zmožnosti njegovega raziskovalnega dela. Kadar raziskuje etnolog

znotraj svojega domačega kraja, ima lahko to pozitiven vpliv (ljudje so lahko bolj odprti in potrpežljivi), lahko pa je tudi vzrok pritiskom, ki jih povzroči razpetost etnologa med svojim osebnim in svojo vlogo strokovno-raziskovalnega delavca.

Po drugi strani ima lahko svoje pasti tudi koncept, ki strokovno delo namenja prvenstveno »svojim« domačim ljudem. Vsako strokovno delo preide neodvisno od tega, komu je bilo prvotno ali predvsem namenjeno, na širšo občjo strokovno ravnen in je izpostavljeno množici različnih kriterijev.

Lahko rečemo, da je avtorici uspelo obrniti svojo navzočnost raziskovalke v domačem kraju v veliki meri strokovnosti v dobro, četudi ima bralec včasih občutek, da se vsem psihološkim oviram vendarle ni mogla ubraniti (glej tudi str. 71).

Ravno tako moramo dati priznanje za njeno uspešno doseženo ravnovesje med ravnijo pisanja za t.i. nestrokovne bralce in doseženo strokovno ravnijo. Vendar pa bi rada v zvezi s tem opozorila na dve pomanjkljivosti. Prva je v nezadostni strokovni opredelitvi nekaterih oznak in pojmov. Ilustrativen primer najdemo na strani 11: »Domačin Ivan Potočnik, ki je bil ne le preudaren in napreden kmet, ampak tudi pomemben lokalni kronist...« Oznake »velik«

oz. »napreden in preudaren« kmet nam brez natančne opredelitve ne povedo dovolj. Izgovor, da dotičnega vsi domačini dobro poznajo in vedo, kakšen je bil, je nezadosten in na strokovni ravni nima nobene teže. Nasprotno, kaže nam na trenutke avtoričino ujetost v mrežo svoje dvojne vloge.

Morda bi si včasih zaželeli tudi, da bi avtorica pri prikazovanju razvoja Žirov namenila več pozornosti komparativni metodi. Tako, da bi Žiri umestila v širši prostor, v primerjavo z drugimi kraji in širšimi družbenimi razmerami. S tem bi določeni podatki šele dobili pravo osvetlitev in pridobili na pomenu.

Izredno zanimiv je v knjigi npr. pregled razvoja avtomobilizma v Žireh. Iz njega izvemo, da je bila po zaslugi Avtomobilne družbe Žiri uvedena prva redna avtobusna proga Žiri-Škofja Loka-Ljubljana že l. 1913 in da je omenjena družba l. 1939 razpolagala že s sedmimi avtobusi in enim osebnim avtomobilom. Avtobus je v Ljubljano in nazaj peljal 2- do 3-krat dnevno. Svojo dejavnost so razvili tudi v turizem, saj so ob sobotah in nedeljah vozili z avtobusi na izlete npr. na Brezje, Bled, v Bohinj. Enkrat ali dvakrat letno pa celo v Trst in Gorico.

To je gotovo podatek, zanimiv že sam na sebi, ki bi pa povedal o Žireh še več, če bi bila nare-

jena primerjalna analiza z razmerami v nekaterih drugih slovenskih krajih (ali krajih Avstrije, Italije, predelih stare Jugoslavije – lahko bi bil izdelan vzorčni model), kot tudi analiza, ki bi naredila primerjavo skozi različna obdobja. Analiza bi morda lahko nakazala, ali današnja razvitanost Žirov (upoštevajoč primerjalne kriterije) še dosega (ali morda celo presega) nekoč že doseženo stopnjo razvoja. Kot tudi, kaj so Žiri v širšem okolju pomenile nekdanj in kaj pomenijo danes. Žal pa je tako, da omejitev raziskoval-

nega predmeta na enem segmentu potegne za seboj tudi niz drugih omejitev in pomanjkljivosti.

Na koncu je treba poudariti, da je avtorica v vseh ozirih dosegla svoj osnovni cilj, ki jo je vodil pri izoblikovanju omenjene publikacije. Vestno in uspešno nam je predstavila elemente prometa: prometne poti, ki usmerjajo in vodijo k določenemu prostorskemu cilju, načine za doseganje cilja, kot tudi vprežne živali in prometna sredstva, s katerimi lahko dosežemo svoj cilj. Hkrati je obstoj publikacije že zanesljivo jamstvo, da

je avtorici uspelo iztrgati pozabi mnogo elementov predvsem iz materialne in duhovne kulture (zadevna terminologija), ki so povezani s prometom.

Seveda pa predmet raziskovanja s tem še daleč ni izčrpan. Na nekatere neizpolnjene vidike sem želela opozoriti sama, a hkrati tudi čas poraja nove spremembe, znana dejstva postavlja v novo luč in nam odpira nove dimenzije.

Naj nam bo to zadnje dejstvo v vznemirljivo spodbudo za lastno delo.

Daša Hribar

JERNEJ ŠUŠTERŠIČ
(1921–1989)

Jernej Šušteršič se je rodil v Ljubljani 1. 8. 1921, umrl pa je 15. 11. 1989. Po končani Trgovski akademiji in nato še gimnaziji se je vpisal na Filozofsko fakulteto v Ljubljani, oddelek za etnologijo, kjer je diplomiral leta 1953. Z izjemo šestletnega službovanja pri Zavodu za spomeniško varstvo v Kranju, mu ni bilo dano, da bi bil zaposlen v stroki. Kljub temu ji je ostal predan do prezgodnje smrti. Nenehno in vsestransko si je prizadeval za popularizacijo stroke. O tem pričajo poleg objavljenih tudi številni neobjavljeni članki, referati in priročniki. Naj r. uvedemo le nekatere: Spominkarska dejavnost v Sloveniji. Naša turistična spominkarska ponudba. Etnologija in Turizem. Kmečki turizem. Arhitekturno izročilo Slovenije v službi turističnega gospodarstva. Mladina in kulturni spomeniki. Izročilo iz preteklosti v šolski in izvenšolski dejavnosti. Šolske muzejske zbirke. Kulturni spomeniki in pionirske igre. Domača obrt v LR Sloveniji. Vključevanje industrije in obrti v turizem.

Vsebina navedenih in številnih drugih del priča, da je bil Jernej Šušteršič med prvimi etnologi, ki je uvidel velik pomen gmotnega in duhovnega ljudskega izročila za nekatere gospodarske in tudi družbene dejavnosti. V prizadevanju, da bi bila njegova stališča čimbolj priročna in prodorna, jih je vedno podprl s povsem stvarnimi predlogi. Prenekateri so se uveljavili v spominkarstvu, kmečkem turizmu, domačih obrteh in zunajšolskih dejavnostih.

Zavzeti in dejavni odnos Jerneja Šušteršiča do ohranjanja kulturne dediščine slovenskega kmečkega prebivalstva se je oblikoval že v času študija. Še kot študent je vodil zbiranje gmotnih in ustnih pričevanj v Beli krajini. Z njimi je dopolnil, če že ne postavil temelje narodopisne zbirke v Metliškem muzeju. V letih 1951 do 1952 pa je organiziral in vodil zbiranje gradiva pri zamejskih Slovencih na Koroškem in Tržaškem. Številni in med njimi edinstveni predmeti z Zilje, iz Roža in Podjune bodo po zaslugi Slovenske prosvetne zveze v Celovcu in predvsem konservatorskega oddelka Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani, dostojno predstavljeni v Muzeju koroških Slovencev. S tem pa bo izpolnjena tudi največja Šušteršičeva želja, da bi bilo zbrano gradivo ustrezno predstavljeno javnosti. Ob vsem tem postaja dejstvo, da se je Jernej več desetletij neprestano in kljub nerazumevanju uporno prizadeval v tej smeri, manj pomembno. Bogata zbirka najrazličnejših predmetov, ki so bili zbrani pri slovenskih družinah na Koroškem po Šušteršičevi zaslugi, so veliko bolj pomembna in predvsem trajna priča njegove zanosne in ustvarjalne strokovne zbirateljske dejavnosti.

Marija Makarovič

LETNA POROČILA ETNOLOŠKIH USTANOV ZA LETO 1989

ČEBELARSKI MUZEJ V RADOVLJICI

Čebelarski muzej v Radovljici sodi med specialne muzeje. Njegovo delovno področje je evidentiranje, zbiranje, raziskovanje, hranjenje in prezentiranje čebelarskega gradiva s slovenskega ozemlja.

Skupščina občine Radovljica je v letu 1988 pooblastila Muzeje radovljiške občine, katerih del je Čebelarski muzej, za opravljanje nalog varstva premične kulturne dediščine. V zvezi s tem teče delo na registru, ki je bil v tem letu dopolnjen s 70 diapozitivi privatne zbirke panjskih končnic. Pomemben del dejavnosti predstavlja pedagoško delo. Čebelarski muzej ima na leto 12.500 obiskovalcev. Skoraj dve tretjini predstavljajo šolske skupine in organizirane skupine odraslih, ki jim je bilo nudeno strokovno vodstvo.

Nadaljevala se je raziskava na terenu, ki predstavlja večletno nalogo muzeja, katere cilj je predstaviti čebelnjake na Slovenskem. Poleg dokumentacije, ki je običajno zbrana in izdelana ob delu na terenu, so bili najbolj tipični čebelnjaki naslikani v akvarelu. Muzej vsako leto odkupi po nekaj slik, kar predstavlja zameetek bodoče stalne zbirke.

V okviru sodelovanja s čebelarji je bila postavljena priložnostna razstava ob 70-letnici enega od čebelarskih društev. K rednemu internemu delu sodi nakup muzealij. Za leto 1989 velja posebej omeniti odkup dela čebelarskega gradiva, ki je pripadal svetovno priznanemu trgovcu s čebelami in vzrejevalcu Janu Strgarju.

V preteklem letu je bila najvažnejša naloga Čebelarskega muzeja sodelovanje na razstavi *Človek in čebela* (Aplikultura na Slovenskem v gospodarstvu in ljudski umetnosti) na Dunaju v Österreichisches Museum für Volkskunde. Razstavo sta pripravila Slovenski etnografski muzej iz Ljubljane in Avstrijski muzej za etnografijo. Čebelarski muzej je za razstavo prispeval dobro tretjino gradiva, legende in katalog za svoje predmete na razstavi, slikovno gradivo za publikacijo in članek z naslovom *Običaji in verovanja v slovenskem čebelarstvu*.

V produkciji Viba filma iz Ljubljane je bil posnet dokumentarni film o poslikanih panjskih končnicah, za katerega je bilo uporabljeno tudi gradivo iz našega muzeja.

Stalno razstavo, deponirano gradivo in muzejevo dokumentacijo sta si ogledala ravnateljica Nacionalnega muzeja iz Münchna in arhitekt. Ob tem so tekli razgovori o predstavitvi slovenskega čebelarstva v tamkajšnjem muzeju v l. 1991.

Muzej je začel z obnovo opreme v okviru skromnih sredstev, ki jih ima za te namene. Najbolj nujna je bila zamenjava vitrin z varnejšimi in estetsko oblikovanimi.

Ob koncu leta je muzej dobil video opremo. S predvajanjem filmov z etnološko tematiko in še posebej tistih s področja čebelarstva bo lahko še več prispeval k svoji popularizaciji in tudi h kulturno-umetniški vzgoji.

I.G.

Pri internem muzejskem delu smo kot vsako leto urejali kartoteke, negoteko, diateko, fototeko, inventarizirali predmete... Strnjenege terenskega dela v tem letu ni bilo. Na terenu pa smo dokumentirali propadajočo Mandljevo kovačijo v Trsteniku, leseno stanovanjsko stavbo v Novi gori pri Pleterjih, evidentirali predmete v Šmarjeti. V Seliščih, Gorenjih Sušicah in v Dolenjskih Toplicah smo zbirali gradivo o ljudskem rezbarju Jakobu Kobetu iz Selišč.

V kapiteljskem arhivu smo po matičnih knjigah in statusu animarum iskali podatke o novomeških medicarjih in svečarjih. Pregledali smo tudi letnike Dolenjskih Novic od leta 1885 do 1905 in si pri tem izpisovali potrebne podatke.

V decembru je bil oddan v tisk tudi tekst za vodnik po stalni etnološki zbirki Dolenjskega muzeja. Izdali smo tudi serijo – sedem etnoloških razglednic.

V januarju so delavci Avdiovizuelnega laboratorija ZRC SAZU na pobudo Dolenjskega muzeja posneli trikraljevsko koledovanje v vasi Sela pri Šentjerneju in v Pleterjih. V avgustu pa delavci Dolenjskega muzeja delo sodarja v Ledeči vasi.

V februarju smo preselili razstavo Etnološka podoba Šentjerneja iz muzeja v Osnovno šolo Šentjerneje. V maju smo sodelovali pri pripravi gradiva za razstavo o novomeški obrti v tridesetih letih tega stoletja, ki je bila v prostorih Doma obrtnikov v Novem mestu.

Dolenjski muzej je izročil marca v konserviranje okoli dvesto fotografiskih plošč iz Šentjerneja (portreti) novomeškemu samostojnemu fotografu Bojanu Radoviču. Skupaj s Fotogalerijo Novo mesto smo nato pripravili tudi razstavo z naslovom »Šentjernejski portreti« (izbor fotografij, izdelanih po originalnih ploščah). Ob otvoritvi je bil organiziran

strokoven pogovor za muzealce o pravilnem hranjenju in konserviranju starega fotografskega gradiva. Sodelovala sta Bojan Radovič, vodja Fotogalerije Novo mesto in Petar Dabac, vodja privatnega arhiva Toše Dabca iz Zagreba.

V tem letu smo posredovali tudi veliko gradiva iz oddelčne dokumentacije dijakom, študentom in Viba filmu (Veter v mreži).

Ivica Križ

ETNOLOŠKI ODDELEK
DOLENJSKEGA MUZEJA
OB OBLETNICI MUZEJA

V letu 1990 bo preteklo štirideset let od ustanovitve Dolenjskega muzeja. Oddelek za etnologijo pa je zaživel šele kakšnih deset let kasneje z zaposlitvijo kustosinje Danice Zupančič. Vendar so se etnološki predmeti zbirali v muzeju tudi že pred njenim prihodom.

Danica Zupančič je začela s prvimi načrtnimi raziskavami na terenu: o ljudskem lovu, čebelarstvu, medicarstvu, paši prašičev na Gorjancih ter košnji in spravlilu sena na Gorjancih. Raziskave so potekale v letih 1959 do 1961. Obenem so se tudi načrtno zbirali predmeti s teh področij za muzej.

Že pred zaposlitvijo etnologinje so v petdesetih letih na Dolenjskem potekale tudi etnološke raziskave slovenskega etnografskega muzeja iz Ljubljane. Leta 1951 v Mokronogu, Bistrici, na Trebelnem in deloma v Šentrupertu, leta 1952 v Šentjerneju in okolici, leta 1957 v Žužemberku in okolici leta 1961 v Šentrupertu in okolici. Del predmetov, ki so jih ob teh raziskavah pridobili, je prišel že takrat v Dolenjski muzej. Kopije zapisov in fotografij pa šele v naslednjih letih.

Po letu 1961 je ostal oddelek spet brez strokovne moči do leta 1972, ko je prišel v muzej Janez Bogataj. Ta je že leto poprej skupaj s skupino študentov začel s topografskim popisom mlinov in žag, ter drugih vodnih

objektov na Krki in njenih pritokih. Raziskave mlinarske in žagarske obrti so nato potekale še v naslednjih letih do leta 1978. Vse gradivo se je zbiralo v muzeju tudi še po tem, ko je leta 1974 odšel iz muzeja, ker je kot zunanji sodelavec še vedno vodil terenske raziskave teh dveh obrti na Dolenjskem.

Janez Bogataj je tudi uvedel in zgledno uredil sodoben dokumentacijski sistem na oddelku, po katerem z manjšimi dopolnili delamo še danes. Oddelek je nato ostal brez poklicnega etnologa do leta 1980. V tem času je z veliko požrtvovalnosti skrbela za oddelek Slavka Ložar, ki je v letih 1979 do 1981 raziskovala gostilničarsko obrt v Novem mestu, hkrati pa je zbrala tudi številno fotografsko gradivo o Novomeščanih.

Ob zaposlitvi sedanje etnologinje leta 1980 je oddelek dobil tudi svoje prostore v nekdanji Ropasovi hiši, Med vrti 2, kjer je prej nekaj časa stala tudi stalna zbirka NOB. Etnološka zbirka je bila do tedaj deponirana v stavbi Križatije, potem pa se je tega leta še vedno v deponirani obliki preselila v že prej omenjeno Ropasovo hišo.

Hiša pa je bila potrebna temeljite obnove. Obenem pa se je bilo treba v strokovnem pogledu posvetiti sami vsebini bodoče stalne zbirke. Vse je trajalo nekaj let, vključno z načrtnim iskanjem predmetov za dopolnitev vsebine in povečano skrbjo za nego predmetov. Manj zahtevne posege čiščenja in konserviranja so opravili tehnični delavci muzeja sami. Predmete, ki pa so potrebovali strokovnejšo nego in posege, pa smo zaupali konservatorjem in restavratorjem v Restavratorskem centru SRS, v Slovenskem etnografskem muzeju, v Posavskem muzeju Brežice, na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novem mestu in v Arhivu SRS v Ljubljani. Prvi del zbirke je bil nato odprt v oktobru leta 1986 v prvem nadstropju obnovljene Ropasove hiše, drugi del pa pomladi leta 1990.

V tem obdobju so potekale tudi nekatere načrtne raziskave na terenu, pri katerih so sodelovali tudi študentje etnologije. To so bile: Etnološka topografija Novega mesta 1981-1986, etnološka topografija (monografija) Šentjerneja 1985-1987, obrti v Škocijanu in okolici leta 1985 in v Šentjerneju in okolici 1986. leta.

Oddelek pa na žalost še vedno nima ustrezno rešenega vprašanja depojev, za kar pa se bomo trudili v letu 1990.

Danes hranimo preko 2100 predmetov, preko 3000 kartotečnih listov terenskih zapisov, okoli 6000 fototečnih listov, okoli 7000 črno-belih negativov, nekaj čez 300 risb in okoli 1300 diapozitivov in že prej omenjene kontakt kopije negativov terenskih Orlovih ekip na Dolenjskem. V opisnem obdobju so se zvrstile naslednje etnološke razstave:

- 1959 Medičarstvo in lectarstvo na Dolenjskem, ljudski lov na Dolenjskem od 29. 10. 1959 do 13. 3. 1960 (Danica Zupančič)
- 1967 Slovenska kmečka noša v 19. in prvi polovici 20. stoletja od 15. 4. 1967 do 15. 5. 1967 (Marija Makarovič – SEM)
- 1971 Ljudska medicina od 25. 4. 1971 do 30. 5. 1971 (Janez Bogataj)
- 1981 Novomeške gostilne in gostilničarji od 27. 2. 1981 do 27. 3. 1981 (Slavka Ložar)
- 1981 Slike na steklu od 11. 12. 1981 do 6. 1. 1982 (Ivica Križ)
- 1982 Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke od 24. 5. 1982 do 28. 6. 1982 (Janez Bogataj)
- 1983 Slivarji od 16. 9. 1983 so 12. 10. 1983 (Ivan Počkar – Posavski muzej Brežice)
- 1986 Stalna etnološka zbirka, 1. del odprt 28. 10. 1986 (Ivica Križ)
- 1988 Etnološka podoba Šentjerneja od 23. 12. 1988 do 31. 3. 1989 (Ivica Križ)

V sodelovanju s kustosošom za novejšo zgodovino Nado Holynski in kustosošom za umetnostno zgodovino G. Avguštinom smo pripravili razstavo *Gorenjski kraji in ljudje IV*, tj., razstavo fotografij iz obdobja po drugi svetovni vojni, ki je zaznamovala prelomne zgodovinske dogodke in kontrastne spremembe v razvoju gospodarstva (socializacija vasi, razvoj industrije), urbanizma, prometa, arhitekture in celotnega načina življenja na Gorenjskem v obdobju po drugi vojni. V sodelovanju s kustosošom za novejšo zgodovino smo pregledali obsežne fonde fotografskega gradiva v arhivih časopisnih podjetij: Delo, Gorenjski glas, v Železarskem muzeju na Jesenicah, Slovenskem etnografskem muzeju, Narodopisnem inštitutu, v nekaterih privatnih zbirkah fotografov (S. Smolej, M. Aljančič, M. Križnar) in seveda obsežno fototeko v domači muzejski hiši. Ob razstavi je izšel tudi katalog, v katerem je vključeno celotno razstavljeno gradivo in besedilo.

Ob odmevni razstavi *Hrana v Šenčurju* smo ob sodelovanju Turističnega društva Šenčur organizirali v mali renesančni dvorani v Mestni hiši v Kranju tudi večer tradicionalnih domačih šenčurskih jedi. Prireditev je bila združena s kulturnim programom. Predvajali smo dokumentarni film Naška Križnarja *Hrana v Šenčurju* in nato s strokovnim vodstvom popeljali številne obiskovalce po razstavi.

Terensko delo je obsegalo številne obiske v različne kraje na Gorenjskem v zvezi z dopolnjevanjem gradiva, ustnih informacij in drugih podatkov v zvezi s pripravo razstave *Gorenjski kraji in ljudje IV*. Skupaj s kustosošom za umetnostno zgodovino C. Avguštinom je etnolog rekognosciral in fotografsko dokumentiral sedanje stanje v preteklih desetletjih evidentiranih spomenikov ljudskega stavbarstva (v vaseh ob bregu Save pa v Bitnjah). V drugi polovici leta je bilo terensko delo usmerjeno v obnovo planšarskega muzeja v Bohinju.

V jeseni so bila opravljena obrtniška dela. V gorah pa smo po nekajletnem iskanju na planini Zajamniki le našli stan, ki smo ga prenesli v Planšarski muzej. Z Dednega polja, planine Blato in Primoževčevega stana na Zajamnikih smo prinesli v dolino tudi več predmetov – elementov notranje opreme. Če prištejemo še večji zbirki tekstila iz dveh kranjskih meščanskih hiš (Holchaker in Pečnik), se je število novo pridobljenih predmetov sukalo okrog 200.

V pripravah na prenovo planšarskega muzeja je nastal tudi obsežnejši prikaz planšarskega življenja v Bohinju – *Življenje in delo planšarjev v bohinjskih gorah*, ki je ostal v rokopisu. Priprave na prenovo muzeja je prekinila dolgotrajnejša bolezenska odsotnost etnologa.

Interno delo je obsegalo še inventarizacijo predmetov – inventarizirali smo jih 127 in dokumentacijo novopridobljivih fotografij. V preteklem letu se je etnološka fototeka povečala za nekaj nad 400 enot.

Sodelovali smo s šolami. V GM smo članom zgodovinskega krožka, ki ga vodi prof. F. Benedik, s posebnim predavanjem posredovali osnovna znanja o predmetu etnologije, o delu in nalogah etnologa v muzejih in seznanili smo dijake z najpomembnejšo slovensko etnološko literaturo. Za literarni krožek na osnovni šoli v Šenčurju smo organizirali strokovno vodstvo po Šenčurju. S strokovnimi nasveti in razstavnim gradivom smo sodelovali pri nastajanju razstave turističnega krožka na osnovni šoli v Križah. Na otvoritvi razstave *o etnološki podobi vasi pod Dobrčo*, ki so jo ob koncu šolskega leta pripravili učenci osnovne šole v Trziču, je sodeloval etnolog kot strokovni ocenjevalec razstave z otvoritvenim govorom.

V sodelovanju z založbo Borec smo izdelali scenarij s slikovnim gradivom in besedilom za koledar na temo Kruh.

Za turistično podjetje Alpetur Škofja Loka smo izdelali predlog z dvanajstimi variantami za turistični spominček Bohinja.

Profesor Janez Dolenc si je uredil na svojem domu v Grajski ulici 8 v Tolminu mini inštitut za etnološke, slavistične, historične in domoznanske raziskave – prvenstveno se posveča rovtarskemu področju od Bovca do Škofje Loke. Inštitut ima arhiv etnološkega gradiva, ki ga je zbiral delno sam, delno pa dijaki učiteljišča oziroma pedagoške gimnazije v Tolminu. Inštitut ima knjižnico 5300 knjig, od teh je 2300 strokovnih. Ima 2 fotoaparata, magnetofon in pisalni stroj.

Inštitut si je uredil po odhodu v pokoj pred tremi leti in v njem dela sam z občasno pomočjo družinskih članov. V letu 1989 je zbiral etnološko in zgodovinsko gradivo v Tolminu in bližnji okolici delno sam, delno pa v okviru 5. alpskega mladinskega raziskovalnega tabora. V tem letu so v založbi MK v zbirki Zlata ptica izšle TOLMINSKE PRAVLJICE, pri Partizanski knjigi v zbirki Znameniti Slovenci pa SIMON GREGORČIČ. Za PSBL 15. snopič 1989 je sodeloval z gesli: ŠAVLI Franc, ŠORLI Ivo in ŠTURM Rudi. Objavil je še dve krajši razpravi (Loški razgledi, Sotočje) in 2 jubilejna članka. Pripravljaj je gradivo za monografijo o Francetu Bevku in za izbor tolminskih ljudskih povedk za zbirko GLASOVI pri Kmečki knjigi. Janez Dolenc je bil tudi izvoljen za vodjo sekcije za ohranitev naravne in kulturne dediščine pri Turističnem društvu Tolmin.

Janez Dolenc

KOMISIJA
ZA SPOMENIŠKO VARSTVO
PRI SED LJUBLJANA

Uvodoma moram omeniti, da vodenje te skupine bolj ali manj sovpađa z mojimi deli in opravili na ZSRS VNKD (Metodologija, spremljanje stanja varstva, register, popularizacija varstva ipd.).

Naloge, ki smo jih opravili v preteklem letu, bi lahko združili v naslednje sklope:

NALOGE S PODROČJA DRUŽBENEGA PLANIRANJA

Pripravili smo sledeča gradiva:
»Stanje etnološke dediščine v obdobju 1986-89«, »Problematika stanja in varovanja etnološke dediščine 1986-89«, »Etnološka dediščina kot obvezno izhodišče dolgoročnega plana SR Slovenije 1986-2000«. (Zadnje gradivo predstavlja revizijo seznamov po območjih posameznih zavodov).

INVENTAR NAJPOMEMBNEJŠE ETNOLOŠKE DEDIŠČINE

Izdelali smo dokončni izbor najpomembnejše etnološke dediščine z območja celotne Slovenije. Gradivo za objavo pa smo pripravili za področje zavodov Maribor in Celje.

ŠTUDIJSKI PREDMET »ETNOLOŠKO KONSERVATORSTVO« NA ODDELKU ZA ETNOLOGIJO FF

V preteklem letu smo pripravili prvi del študijskega gradiva za objavo, in to ZSRS VNKD, MZVNKD Piran, ZVNKD Gorica, Celje in Novo mesto. Gradivo je razmnoženo. Skupno z Oddelkom za etnologijo smo tudi izoblikovali »scenarij« za ta predmet, ki ga vodi Vito Hazler. Teoretični del predmeta obsega pregled študijskega gradiva in uvodna predavanja: praktični del pa zajema obisk študentov po zavodih in ogled terena s predstavitev stanja nepremične etnološke dediščine in poglobitnih problemov pri varovanju. (Praktični del tega predmeta se izvaja v povezavi z dr. Bogatajem).

MUZEJ NA PROSTEM:

Pripravili smo izbor lesenih objektov ljudskega stavbarstva s področja cele Slovenije za morebiten muzej na prostem pri gradu Krumperk.

Omenim naj še nekaj krajših nalog, kot so:

– definiranje varstvenih režimov za etnološke spomenike

– izdelava kratke ocene o uspehih dejavnosti varstva etnološke dediščine v preteklem letu za IS SRS

– oblikovanje pripomb k spremembam Zakona o naravni in kulturni dediščini (Ur. l. SRS 1/81), Zakona o

urejanju prostora in Zakona o urejanju naselij in drugih posegov v prostor (Ur. l. SRS 18/84).

PROGRAM DELA KOMISIJE ZA SPOMENIŠKO VARSTVO PRI SED ZA LETO 1990

Poglavitne naloge v tem letu so sledeče:

– Izvedba predstavitve dela etnologov konservatorjev na srečanju SED spomladi v Rogatcu.

– Sodelovanje pri praktičnem delu izvajanja predmeta »Etnološko konservatorstvo« v povezavi z Vitom Hazlerjem.

– Priprava gradiva za srednjeročni plan dejavnosti varstva etnološke dediščine in akcij v letih 1991-95 na nivoju republike

– Priprava za objavo Inventarja najpomembnejše etnološke dediščine s področja osrednje Slovenije.

– Dokončanje izbora etnoloških spomenikov, ki jih bomo varovali in mestu samem in jih bomo ponudili v upravljanje muzejem.

– Nadaljevanje dela ob morebitni realizaciji projekta muzeja na prostem ob gradu Krumperk.

– Nadaljevanje dela na terminologiji ljudskega stavbarstva, ki je bila začeta že pred leti.

– Priprava vrste poljudnih člankov o primerno adaptiranih objektih ljudskega stavbarstva za objavo.

– Skušali bomo pospešiti oblikovanje svetovalne službe za adaptacije (še posebno pri tistih zavodih, ki nimajo ustreznega tehničnega kadra).

– Priprava skupnega poročila o delu etnologov konservatorjev v preteklem letu za Glasnik SED.

Še nadalje se bomo srečevali na rednih sestankih na ZSRS VNKD ali po potrebi (ob problemih) na terenu.

Zvezdana Koželj

LOŠKI MUZEJ ŠKOFJA LOKA

Pridobljenih je bilo 41 predmetov (6 darovanih, 35 dokupljenih). Naj omenimo najvrednejše med njimi: modele za izdelovanje umetnega cvetja in obredne kronice za uršulinski red (izvor: bivši Uršulinski samostan v Ško-

fji Loki) ter vrhnje žensko oblačilo – rožasti modrc, pretkan s srebrno in zlato nitjo (izvor: Gorenja vas).

V depozu smo poskrbeli za pregledno deponiranje: ženskih tekstilnih predmetov v treh omarah (222 kosov), umetnega cvetja (1.152 kosov) in modelov za izdelovanje umetnih cvetov in listov (64 kosov).

S terenskimi raziskavami in pregledovanjem arhivskega gradiva smo pridobili 933 zapiskov, kartotečno urejenih – obrt 464, ljudsko zdravilstvo 386, ljudski umetniki 32, noša 7, šege in vraže 44. Profesor France Planina iz Ljubljane nam je daroval 51 rokopisnih zapisov, ki se nanašajo na etnološke raziskave loškega območja.

Pridobljenih je bilo 195 fotografij. Iz obdobja 1957–60 pa je bilo urejenih s podatki 503 fototečnih kartonov. Negativoteka se je povečala za 209 negativov, diateka pa le za 4 diapozitive poslikanih zibelk. Za hemeroteko smo pridobili 63 objav iz raznih časopisov in tednikov, gre za obdobje pred in po 2. svetovni vojni. Iz časopisa Kmečki glas pa smo odbrali 20 objav.

Zaradi podatkov o ljudskem zdravilstvu in umetnikih ter zbiranju predmetov smo se osredotočili na Škofjo Loko in njeno okolico ter dolinske kraje: Dolenčice, Selca, Železniki in Žiri. Arhivsko dokumentacijo oziroma podatke za raziskovalno nalogo »Ljudsko zdravilstvo na Loškem« smo dobili v Zgodovinskem arhivu, oddelku v Škofji Loki, v Nadškofjskem arhivu v Ljubljani, v Narodni in univerzitetni knjižnici – rokopisnem oddelku v Ljubljani in Župnijskem uradu v Železnikih.

Za nanovo pridobljeni prostor za občasne razstave v okroglem stolpu smo pripravili štiri razstave na temo oblačil (Ženska noša: spodnje perilo. Ženska noša: vrhnja oblačila, naglavne in ovratne rute) in ljudske umetnosti (Panjske končnice. Slike na steklo.). Postavitev razstav je žal odpadla zaradi tehničnih razlogov (manjkajoči leseni dodatki pri vitrinah).

Obširnejše podatke smo posredovali dijakom, študentom in zaposlenim

osebam v sorodnih in drugih ustanovah (52 oseb). Z ostalimi strankami pa smo vodili razgovore z nasveti, nudenjem podatkov in z izposojjo dokumentacijskega gradiva in predmetov.

Začela so se obnovitvena dela v muzeju na prostem, na objektu Škoparjeve hiše. Zaradi renovacije objekta je bil izdelan načrt z oceno lesenih konstrukcij in meritvami lesenih delov. Nanovo narejena strešna konstrukcija je v začetni fazi: prekrita z novimi deskami in zaščitena s strešno lepenko, čaka na kritino v prihodnjem letu.

Meta Sterle

POKRAJINSKI MUZEJ CELJE

Delo etnološkega oddelka Pokrajinskega muzeja v Celju je bilo v letu 1989 usmerjeno predvsem v dopolnjevanje dokumentacije (fototeke, diateke) in v inventarizacijo ter računalniško obdelavo novo pridobljenih predmetov. Med novimi pridobitvami je posebne omembe vredna zbirka dr. Štefke Cobelj, ki vsebuje nekaj sto različnih etnoloških predmetov iz osrednje Štajerske in afriških dežel.

V okviru razstavne dejavnosti muzeja smo pripravili tri občasne razstave na šolah v celjski regiji (Polzela, Šentjur, Bistrica ob Sotli): »Domačija na celjskem«, »Kašče na celjskem« in »Domača dejavnost v okolici Podsrede«. V našem muzeju pa je gostovala razstava »Ljudska kultura koroških Slovencev«. Nakit iz zbirke Dr. Štefke Cobelj smo razstavili na posebni razstavi v okviru Zlatarske razstave v Celju.

Tudi v tem letu smo sodelovali na pionirskem raziskovalnem taboru v Podsredi. Obdelali smo domačo dejavnost v KS Posreda in rezultate predstavili na posebni razstavi na osnovni šoli Marije Broz v Bistrici ob Sotli. (Pri teh raziskavah sodelujemo s Spominskim poukom v Trebčah). Poleg tega smo nadaljevali z zbiranjem podatkov s področja arhitekture, domačih dejavnosti ter drugih pa-

nog ljudskega gospodarstva v občinah Laško, Smarje pri Jelšah, Žalec, Slov. Konjice in Celje.

Pedagoško delo smo, poleg vodstev po stalnih zbirkah muzeja, popestrili z predavanji o ljudski prehrani na osrednjem Štajerskem in o zbirki Alme Karlin.

Vladimir Šlibar

POMORSKI MUZEJ »SERGEJ MAŠERA« PIRAN

RAZSTAVNA DEJAVNOST

Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran je gostoval meseca februarja v Ogleju z razstavo »Sečoveljske soline včeraj-danes-jutri«. V omenjenem obdobju smo se udeležili posvetovanja, ki sta ga pripravili Biblioteca comunale »G. B. BRUSIN« Aquilea in C. A. R. C. – Cooperativa aquileise ricreazione cultura. Namenjeno je bilo preučevanju sprememb v okolju in njegovemu varovanju.

Gostovanje muzeja v Ogleju je sodil v izmenjavo kulturnih srečanj med omenjenima pobratenima občinama.

STALNE ZBIRKE

V matičnem muzeju je bila meseca marca preurejena in dopolnjena zbirka solinarstva. Poudarek je na prikazu pridobivanja soli v nekdanjih Piranskih solinah (soline v Strunjanu, soline Fazan v Luciji ter Sečoveljske soline). V solinah Fazan in solinah Fontanigge, ki predstavljajo južni del sečoveljskih solin, se je najdlje ohranil stari postopek pridobivanja soli, vezan na poletno bivanje v solinah. Tu je tudi vsebinski poudarek prenovljene zbirke. Dodano je gradivo, ki prikazuje pridobivanje soli na moderniziranih solinah Lera ter solinah v Strunjanu.

MUZEJ SOLINARSTVA NA PROSTEM V SEČOVELJSKIH SOLINAH

Z DO Droga Portorož so potekali razgovori o pripravah na postavitve muzeja solinarstva na prostem v Sečoveljskih solinah. Dokončno sta bili izbrani lokacija in stavba za postavitev muzeja. Soline naj bi rekonstruirale nekdanjo podobo solnega

fonda, naloga Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine je obnova solinske stavbe s krušno pečjo. Pomorski muzej pa naj bi postavil zbirko nekdanjega solinarstva.

RAZISKOVALNO DELO

Raziskovalno delo je bilo vezano na tematiko solinarstva in zasebnega morskega ribištva. Poudarek je bil na preučevanju katastra Piranskih solin iz leta 1881 in ugotavljanju stanja lastnikov in najemnikov solnih fondov. V Izoli je bil pregledan Register zasebnih ribičev, ki ga hrani SO Izola. Izdelan je bil vzorec informatorjev za delo na terenu. Pregledano je bilo pisno gradivo Župnijskega urada v Izoli.

STROKOVNA VODSTVA POSAMEZNIKOV IN SKUPIN

Strokovna vodstva so bila osredotočena na etnološko zbirko Tonina hiša v Ravnu, Sečoveljske soline ter matični muzej v Piranu.

POSVETOVANJA

Etnologinja se je udeležila posvetovanja Turizem in kultura, ki je bilo meseca maja v Portorožu ter Konferenca kongresnih mest. Slednja je bila oktobra meseca v Portorožu. Za udeležence omenjene konference je pripravila strokovni ogled Sečoveljskih solin in predavanje o Muzeju solinarstva na prostem.

ETNOLOŠKA DOKUMENTACIJA

Preslikano je bilo zbrano terensko gradivo. V skladišču soli v Portorožu je bilo fotodokumentirano skladiščenje soli. Naedaljevalo se je delo na reinventarizaciji muzejskih predmetov.

MUZEALJE

Muzej je pridobil osem novih etnoloških predmetov s področja solinarstva, oljarstva ter kmečke bivalne kulture.

VZDRŽEVALNA DELA

Meseca marca so delavci muzeja opravili vsakoletna vzdrževalna dela v etnološki zbirki Tonina hiša v Ravnu.

Zora Žagar

V letu 1989 se je nadaljevalo urejanje muzejske dokumentacije, predvsem kartoteke, fototeke... itn. muzejskih

predmetov. Gre za materialne priče načina življenja in kulture pomorščakov. Večji del fonda zavzemajo uniforme in njih deli, osebni predmeti mornarjev in oficirjev ter oprema ladijskih jedilnic, kuhin... ipd. Listine, osebni dokumenti, vojaške knjižice in kvalifikacijske liste pričajo o ladijski hierarhiji, o higieni, boleznih in zdravljenju, o disciplini in kaznih za prestopke. Z navedenim materialom sta bili postavljeni zbirki avstrijske oziroma avstro-ogrske mornarice in mornarice Kraljevine Jugoslavije. Tako je skozi fotografije in predmete slovenskih mornarjev in oficirjev prezentirana kultura in način življenja pomorščakov omenjene dobe.

Topografske raziskave so potekale na območju Vremske doline, Pivke in Prestranka. Popisan in dokumentiran je bil predvsem pomorski kader avstro-ogrske mornarice. Podrobnejšega zanimanja so bili deležni starejši prebivalci Orehka pri Prestranku, ki se spominjajo kapitana avstro-ogrske mornarice Antona Dolenca in hranijo dokumentaren fotografski material.

S pregledom listin arhiva družine Grisoni-Sabini v Pokrajinskem arhivu v Kopru je bila muzejska dokumentacija izpopolnjena z viri, ki pričajo o oblačenju, prehrani, boleznih, o prestopkih in kaznih v življenju pomorščakov v 17. in 18. stoletju. Iz družine Sabini je namreč izhajalo več kapitanov beneških galej, ki so se bojevale s Turki in trgovale po Sredozemlju.

Presl Igor

ZAVOD RS ZA VARSTVO NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE LJUBLJANA

Naloge iz preteklega leta lahko smiselno združim v sledeče, zaokrožene skupine:

NALOGE S PODROČJA DRUŽBENEGA PLANIRANJA

V sodelovanju z etnologi konservatorji sem pripravila gradivo »Stanje

etnološke dediščine v obdobju 1986-89«, »Problematika stanja in varovanja etnološke dediščine 1986-89« »Etnološka dediščina kot obvezno izhodišče dolgoročnega plana SR Slovenije 1986-2000«. Slednje gradivo predstavlja revizijo seznamov po območjih posameznih zavodov.

Izdelala sem delovno gradivo z naslovom »Predlog srednjeročnega družbenega plana 1991-95«. Gradivo je vsebovalo tudi predlog zaželenih in potrebnih planskih faz in utemeljitev izbora objektov ter območij za obvezna izhodišča. H gradivu je bilo potrebno dodati uvodna pojasnila, ki so vsebovala kriterije za izbor prioritetenih nalog, predstavitev poglavitnih nalog naše dejavnosti pri varovanju nepremične etnološke dediščine ter nalog družbenopolitičnih skupnosti pri izvajanju optimalnejšega varovanja nepremične etnološke dediščine.

INVENTAR NAJPOMEMBNEJŠE ETNOLOŠKE DEDIŠČINE

V povezavi z vsemi etnologi na regionalnih zavodih sem izdelala dokončni seznam najpomembnejše nepremične etnološke dediščine za področje celotne Slovenije. Najpomembnejše podatke sem zbrala na posebnih obrazcih. Za objavo je bilo zbrano gradivo s področja Zavoda VNKD Maribor in Celje.

DELO V PODKOMISIJI ZA ZGODOVINSKA SREDIŠČA DS ALPE-JADRAN

V preteklem letu sem dodelala gradivo »Mala zgodovinska središča v podeželju« in pripravila slikovne priloge. Predvidevam, da bo letos stiskano v istoimenski publikaciji skupno s prispevki vseh dežel Alpe-Jadran.

V začetni fazi je ostalo delo na pripravi skupnega terminološkega gradiva, vezanega na obravnavano temo.

VODENJE KOMISIJE ZA SPOMENIŠKO VARSTVO PRI SED

V povezavi z etnologi konservatorji smo pripravili seznam – izbor objektov lesene arhitekture z vse Slovenije za prenos v morebitni muzej na prostem pri gradu Krumpark.

Na rednih sestankih v preteklem letu smo obravnavali zlasti vsebino in izvajanje novega študijskega predmeta »Etnološko konservatorstvo,« ki se

predava že drugo leto na Oddelku za etnologijo FF.

Skupno smo obravnavali še zlasti sledeča vprašanja:

- definiranje varstvenih režimov za etnološke spomenike
- organizacija in vsebina posveta o etnološkem konservatorstvu v letu 1990
- predlog seznama objektov – etnoloških spomenikov, ki jih bomo varovali »in situ«
- priprava seznama nalog s področja varstvene dejavnosti, ki bi jih lahko obdelovali na Oddelku za etnologijo.

METODOLOGIJA VAROVANJA

Intenzivneje sem se posvečala metodologiji vrednotenja ljudskega stavbarstva, kar je tudi tema moje magistrske naloge.

Dopolnjevala sem podatke h gradivu za terminologijo ljudskega stavbarstva in sodelovala pri oblikovanju obrazca za računalniško bazo podatkov.

Žal poizkus vključitve varstvene dejavnosti v multidisciplinaren projekt »Ukrepi za uresničevanje razvoja kmetijstva« ni uspel (vendar si prizadevam še nadalje, a na drugi način, vključiti se k tej pomembni nalogi!)

POPULARIZACIJA

Pripravila sem izbor fotografij za publikacijo »Varstvo naše dediščine«, ki sta ga pripravila dr. Iva Curk in Matjaž Puc po gradivih samostojnih svetovalcev za posamezne zvrsti dediščine.

Izdelala sem tudi predlog vključitve objektov etnološke dediščine v turistično ponudbo.

Zvezdana Koželj

ZAVOD ZA VARSTVO NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE V KRANJU

Pomembna pridobitev v preteklem letu je bila namestitev konservatorja – etnologa II, tako da se kadrovska struktura Zavoda približuje minimalni optimalni zasedenosti. Z etnološkega zornega kota pa to pomeni,

da je obširno področje, ki ga ZVNKD v Kranju pokriva, lažje obvladljivo.

V okviru redne dejavnosti sta v preteklem letu konservatorja - etnologa opravila 238 dni terenskega dela, ter obravnavala 138 lokacijskih soglasij.

Za Prešernov dan 8. februar 1989 je bila končana akcija »Liznjakove hiše« iz Kranjske gore, ki je bila ob tej priložnosti izročena v upravljanje Jenesskemu muzeju v ustanavljanju. Prav tako je bila v preteklem letu zaključena akcija »Primoškove kašče« na Pristavi pri Tržiču. Pri ostalih akcijah so se dela nadaljevala:

a) Strojerna kovačnica v Grabčah – odstranitev strojnih naprav in obnova stolpa.

b) Studor 16: arheološki izkop v črni kuhinji in sanacija tal in sten črne kuhinje.

c) Topografija Stara fužina: nadaljevanje akcije.

d) Stara Sava: sanacija temeljev.

e) Zg. Palovče 5 »Pri Matjaž«: Zamenjava ostrejša gospodarskega dela, sanacija dotrajanih brun na podu, poskodlanje cele domačije, zamenjava dveh gankov, ter ponovna postavitve glavnega ganka na čelnem zatrepu hiše, nova pozidava opornih zidov in utrditev temeljev stanovanjskega dela.

Nepričakovano je Zavod povečal nadzorno dejavnost na Veliki planini, namreč, v samem pastirskem naselju je prišlo v preteklem letu do prave gradbene stihije. Brez vednosti Zavoda in brez priglasitev del pri pristojnih občinskih organih so 4 lastniki pašnih pravic neustrezno adaptirali svoje pastirske kočice, tako da se je spremenila značilna oblika Velikoplaninskih koč. Dva pašna upravičenca pa sta postavila koči na povsem novih lokacijah. Preko občinskih služb je Zavod uspel zaustaviti nepri-

merno adaptacijo Slevške kočice, pri kateri Zavod vztraja pri vzpostavitvi prvotnega stanja. Pozitivni primer uskladitve strokovnih smernic Zavoda in želja investitorja nazorno ponazarja obnovljena Čurgova kočica. Pod Zavodovim nadzorstvom in s pomočjo PD Bajtar je bila na novo prekrita »muzejska« Preskarjeva kočica.

Nemajhen je bil tudi delež prizadevanja Zavoda za ponovno aktualizacijo problematike Slovenskega muzeja ljudske arhitekture na prostem, pri gradu Krumperk pri Ihanu. Skupaj z RZVNKD je bil organiziran ogled lokacije, ki so se ga udeležili vsi konservatorji etnologi iz vseh Zavodov, študentje IV. letnika etnologije iz FF v Ljubljani z doc. dr. Janezom Bogatajem, ter predstavniki domžalske občine, ki so ob tej priložnosti predstavili ekonomsko varianto reševanja gradu Krumperk s tem, da ga oddajo za dobo 30-let v najem tujemu investitorju, kar pomeni, da je z novim investitorjem potrebno preučiti možnost postavitve Muzeja na prostem v neposredni bližini gradu. Konservatorji etnologi iz vseh zavodov so pripravili seznam lesenih objektov iz vse Slovenije.

Na isto temo je Zavod v Kranju skupaj z SEM v Ljubljani organiziral dva posveta v prostorih SEM, ki so se ga poleg konservatorjev etnologov udeležili tudi predstavniki nekaterih muzejev, dr. T. Cevc, dr. P. Fister, predsednik Kulturne skupnosti Slovenije S. Pelhan.

Zaradi resne ogroženosti lesene arhitekture so se delavci Zavodov dogovorili, da bodo prenos lesenih stavb v muzej na prostem predložili v nov srednjeročni plan kot redne akcije.

Silvester Gaberšček

IZ ŠAHOVSKEGA ŽIVLJENJA

*DATUM matcha
dr. Lasker – dr. Vidmar,
ki je določen za 20. jan. 1926,
se bo moral najbrže za par dni premakniti,
ker je ravno za ta čas
dr. Lasker že nekje drugje
angažiran.*

* * *

ŠAHOVSKE ANEKDOTE:

V centralni Nemčiji, blizu trga Halberstadt, se nahaja mala vasica, v kateri se je ohranil star običaj še do konca 16. stoletja.

Kmetje vasi Strebek so imeli pravico, da igrajo z davčnim uradnikom partijo šaha, katere vloga je znašala višino davkov, ki so jih bili dolžni plačati kmetje cele vasi.

To navado je pravzaprav vpeljal neki davčni uradnik, silno ognjevit šahist, ki ni mogel najti sebi enako močnega šahista. Ponudil je vasi Strebek, naj vsako leto določi po enega šahista, kateri naj z njim igra partijo šaha in igra naj odloči, kdo plača davek. Seveda, ako je kmet izgubil, je plačala cela vas.

In ta običaj se je ohranil od roda do roda. Kmetje so med letom toliko trenirali v šahu, da so redno dobivali partijo.

Ko je za to slišal Friderik Veliki, tedaj se mu je zahotelo, da igra on sam z njim igro, katero je po nekoliko potezah izgubil. Za spomin jim je kralj poslal en šah, katerega figure so bile srebrne, deščica pa iz slonove kosti. Prebivalci vasi Strebek pa še dandanes hranijo ta šah in ga pokažejo vsakemu tujcu, ki jih poseti.

To bi bilo nekaj za naš davčni vijak in bi v tem slučaju imeli letos na programu mesto matcha dr. Lasker – dr. Vidmar, raje match dr. Vidmar – Davčni urad.

P. B.

zanj odgovarja Irena Keršič, predsednica SED.

Izdajanje Glasnika omogočata
Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije.
Vsako leto izidejo štiri številke.

IZDAJATELJSKI SVET:

Slavko Kremenšek (predsednik), Marko Belavič, Marjan Gabrijelčič, Jože Osterman,
Alenka Puhar, Inja Smerdel, Marija Stanonik.

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Naško Križnar

ČLANI UREDNIŠTVA:

Ivana Bizjak, Damjan Ovsec, Mojca Ravnik, Ingrid Slavec,
Nives Sulič-Dular, Zmago Šmitek, Marko Terseglav, Miha Zadnikar.
Prevodi v angleščino: Bernarda Zupančič
Grafična zasnova in tehnična ureditev: Cveta Stepančič, dipl. ing. arh.
Tisk: Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana
Naklada 700 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA:

Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana
telefon: 332 601, int. 335.

Posamezna številka stane 50 din.
Celoletna naročnina je 200 din, dvojna številka 100 din.
Tekoči račun LB 50100-678-44338.

Fotografije in risbe po želji vračamo, rokopisov ne vračamo.

ZANIMIVEJŠI PRISPEVKI IZ NASLEDNJE ŠTEVILKE

POTA SLOVENSKE ETNOGRAFIJE NA AVSTRIJSKI
TEHNIČNA OPREMLJENOST MUZEJSKIH INŠTITUCIJ PO SLOVENIJI,
TRENUTNA DELA IN RAZISKAVE SLOVENSКИH ETNOLOGOV.

999503268, 3/4

COBIS

NA NASLOVNI STRANI:

MAJERIČA FRANCA SMUKAVEC, V. KOŠMRLJEVA IZ ČEŠNJICE
PRI MOLŽI, PLANINA NA KRAJU, 1935

NA HRBTNI STRANI: ZGODOVINA ETNOLOGIJE V SLIKAH

MILKO MATIČETOV (*desno*) IN RADO HROVATIN
SPRAŠUJETA GORENJSČKOVO MATER, POLICA, ŠMARJE-SAP, 1949.
IZ ARHIVA SEM (FOTO JERNEJ ŠUSTERŠIČ)

